Romanța Iovanovici

GRAIURILE OLTENEȘTI DIN BANATUL DE SUD

Scanned with OKEN Scanner

Romanța Iovanovici

GRAIURILE OLTENEȘTI DIN BANATUL DE SUD

Aspecte fonetice și morfosintactice

Scanned with OKEN Scanner

CUVÂNT ÎNAINTE

Lucrarea de față a apărut ca rezultat al cercetărilor efectuate în domeniul dialectologiei române pe materialul lingvistic cules în trei localități din Banatul de Sud: Satu-Nou, Locve (Sân-Mihai) şi Straja. Interesul pentru graiurile româneşti vorbite în localități din Banatul de Sud a apărut în urmă cu două decenii, când atenția noastră a fost îndreptată spre cercetările de limbă. Am observat că limba vorbită de românii din Voivodina reprezintă un tezaur ascuns şi încă neexplorat şi că poate oferi nenumărate posibilități de interpretare a materialului lingvistic. Inexistența lucrărilor care să arunce lumină asupra acestui tezaur, pentru moment lăsat în umbră de lingvistica românească, ne-a determinat să punem în centrul atenției noastre problematica interesantă şi complexă a cercetării dialectale.

Lucrarea reprezintă o formă prescurtată a tezei de doctorat *Rumunski govori oltenskog porekla iz Banata*, susținută la Facultatea de Filologie din Belgrad. Din materialul lingvistic care ne-a stat la dispoziție am abordat particularitățile dialectale în fonetica şi morfosintaxa graiurilor vorbite în cele trei localități, selectând doar acele particularități care sunt mai ample şi mai elocvente în argumentarea unor constatări la care am ajuns în urma elaborării materialului cules.

În lucrare au fost anexate câteva texte dialectale înregistrate în anchetele pe teren, care demonstrează în mod convingător deosebirile existente între cele două tipuri de graiuri: cele olteneşti şi cele bănățene.

Cu prilejul elaborării lucrării am beneficiat de ajutorul acordat cu multă generozitate de profesorii şi colegii cărora le adresăm mulțumiri.

În mod aparte aducem mulțumiri ilustrului prof. dr. Momčilo Savić, care a fost conducătorul ştiințific al tezei de doctorat şi care ne-a dat multe sugestii prețioase privind interpretarea materialului lingvistic şi elaborarea lui din aspect sincronic şi diacronic şi de al cărui ajutor generos ne-am bucurat de fiecare dacă când am purtat discuții pe tema elaborată în lucrare. Mulțumim de asemenea colegilor de la Departa-

Scanned with OKEN Scanner

mentul de Limba şi Literatura Română al Facultăţii de Filozofie din Novi Sad, care ne-au pus la dispoziţie materialul bibliografic necesar, colegei Rodica Ţăpârgea din Satu-Nou, care ne-a ajutat la culegerea materialului dialectal, şi colegei mr. Laura Spăriosu pentru ajutorul acordat la elaborarea manuscrisului.

În încheiere, mulţumim Secretariatului Provincial pentru Învăţământ şi Cultură din Voivodina şi Casei de Presă şi Editură "Libertatea" din Panciova pentru sprijinul acordat lucrării noastre.

Romanţa IOVANOVICI

Scanned with OKEN Scanner

PRECIZĂRI PRELIMINARE

Ca disciplină lingvistică aparte, dialectologia a fost inițiată abia spre sfârșitul secolului al XIX-lea. În perioada de mai bine de o sută de ani, de la tipărirea primei lucrări din domeniul dialectologiei române, intitulată *Documents pour servir a l'étude des dialectes roumains*[1] și semnată de Emil Picot, au fost publicate numeroase lucrări – studii, articole, cercetări, au fost elaborate atlase lingvistice și întreprinse investigații pe întreg teritoriul limbii române. Importanța dialectologiei pentru studiul evoluției unei limbi este incontestabilă. Antoine Meillet a conchis că nu există istorie a limbii fără dialectologie, dar mai ales nu fără geografie lingvistică. Bineînțeles, geografia lingvistică oferă posibilitatea urmăririi comparative a unor fenomene pe un teritoriu mai larg, fapt imposibil de realizat în monografiile dialectale. De veridicitatea acestei idei a dat dovadă istoria limbii[2].

În contextul cercetării subdialectelor limbii române și determinării particularităților lor din aspect sincronic sau diacronic, graiurile românești vorbite în Banat ocupă un loc periferic. Subliniem faptul că în prin noțiunea de Banat subînțelegem teritoriul Banatului aflat în cadrul P. A. Voivodina, cu excepția textului despre istoria Banatului.

Cercetările de până în prezent ale acestor graiuri românești s-au rezumat doar la inventarierea particularităților sau la descrierea anumitor graiuri românești locale[3].

Am considerat că ar fi interesant să abordăm această problemă și din alt aspect: să stabilim particularitățile unui grup de vorbitori care sunt

---

1 În revista *Revue de linguistique et de philologie comparée,* V, 1987, p. 225-263.

2 Lingvistul român, Sever Popp (*La dialectologie. Aperçu historique et méthodes d'enquętes linguistique*, Louvain, 1960, p. 526), vorbind despre importanța pe care o au dialectele unei limbi pentru lingviști, o compară cu importanța pe care o au plantele pentru biologi sau materialul de arhivă pentru istorici.

3 Este vorba în primul rând de o serie de articole publicate în diferite reviste în care se recurge doar la constatarea anumitor fapte de limbă, fără stabilirea particularităților, specificurilor și originii acestora.

Scanned with OKEN Scanner

olteni la origine şi să determinăm în ce măsură şi-au păstrat autenticitatea, pe de o parte, iar în ce măsură au fost supuşi procesului de "bănăţenizare", pe de altă parte.

Pentru lucrarea noastră am ales trei graiuri de tip oltenesc, vorbite în localităţile Satu-Nou, Locve[4] (Sân-Mihai) şi Straja (*harta nr. 1*). În lucrare am încercat să stabilim particularităţile acestor graiuri locale, având în vedere că fiecare dintre ele reprezintă o mică oază încercuită de graiuri româneşti de tip bănăţean, dar şi de graiuri de altă origine, în primul rând de origine sârbă. Scopul a fost să stabilim raportul dintre elementele bănăţene şi olteneşti din aceste graiuri.

Materialul a fost cules pe bază de anchete pe care le-am întreprins în repetate rânduri, ţinând cont ca să alegem ca informatori persoane de la care vom obţine răspunsuri într-un grai autentic localităţii. De aceea, am colectat materialul lingvistic pe teren, având ca informatori persoane de sex şi vârstă diferită, originare din localitate şi cu un nivel mai scăzut de instruire, pentru ca limba lor să nu fi influenţată de limba literară. Am preferat ca informatorii să fie persoane care şi-au petrecut partea mare a vieţii în localitate şi deci nu au ajuns în contact mai apropiat cu vorbitorii din alte localităţi şi de alte graiuri. Am ţinut de asemenea cont ca în familia informatorului să nu fie persoane din alte localităţi care ar putea altera autenticitatea graiului vorbit în familia informatorului.

În anchetele efectuate cu scopul de a se colecta materialul lingvistic din localităţile Satu-Nou şi Sân-Mihai, am stat de vorbă cu informatori care sunt, după spusele lor, olteni la origine, deoarece în aceste două localităţi trăiesc şi ardeleni şi bănăţeni.

Pentru asigurarea informatorilor cu grai autentic oltenesc, ca punct de plecare în localitatea Satu-Nou ne-a servit informaţia potrivit căreia locuitorii care trăiesc în partea de est a satului, de partea stângă a şoselei Vârşeţ - Panciova, sunt de origine oltenească (aşa-numiţii *ţărani,* sau cum sunt denumiţi în graiul local – *ţărăni*[5]), în timp ce la vest, de partea

---

[4] Având în vedere că ne ocupăm de cercetarea graiurilor locale din cele trei localităţi amintite, iar în grai local localitatea Locve poartă denumirea de Sân-Mihai, în continuare vom face uz de această denumire.

[5] Prin noţiunea de „ţăran" nu se subînţelege persoana care se ocupă cu cultivarea pământului, ci persoana originară din Ţara Românească.

Scanned with OKEN Scanner

dreaptă de şoseaua amintită trăiesc *ghilezenii*, adică bănăţenii şi ardelenii. Denumirea *ghilezeni* provine de la numele localităţii Ghilad, găsită astăzi în România, de unde îşi trag originea multe dintre familiile din Satu-Nou.

În contactul nemijlocit cu informatorii am aplicat două metode: metoda culegerii materialului cu ajutorul chestionarului şi metoda comunicării libere, respectiv stabilirea unui contact liber cu informatorul, prin iniţierea unor discuţii spontane pe anumite teme. În acest fel, într-o atmosferă detaşată, se dă informatorului posibilitatea să folosească cât mai mult şi mai liber graiul care este în uz cotidian în localitate. Anchetatorul poate dirija discuţia spre anumite domenii din viaţa şi activitatea informatorului, pentru a colecta cât mai multe cuvinte şi forme gramaticale autentice. În acest fel, anchetatorul evită situaţia de a sugera involuntar o formă sau o noţiune care nu este autentică pentru graiul informatorului.

Materialul lingvistic din cele trei localităţi menţionate a fost cules şi cu ajutorul unui chestionar general, care cuprinde 1014 de întrebări, alcătuit pe baza Chestionarului NALR[6], şi un chestionar special, cu circa 500 de întrebări, pentru culegerea datelor lingvistice specifice zonei. Întrebările din chestionarul special se referă, în majoritatea cazurilor, la unele forme morfosintaxice şi la noţiuni legate de realitatea lingvistică din acest spaţiu: întrebări referitoare la terminologia administrativă, la modul de organizare a vieţii într-o gospodărie sătească, la agricultură şi tehnica agricolă, toponime, zoonime şi fitonime din spaţiul bănăţean.

În anul 1997 am vizitat câteva localităţi din vestul şi nord-vestul Olteniei, din judeţul Mehedinţi, cu scopul de a stabili starea actuală a graiurilor oltenești din acea zonă lingvistică românească. Chestionarul pentru culegerea materialului din regiunea de baştină a oltenilor a fost redus la 650 de întrebări, accentul fiind pus pe metoda discuţiilor libere pe anumite teme. În felul acesta am obţinut o imagine mai clară despre

---

6 *Chestionarul Noului Atlas lingvistic român*, alcătuit de un colectiv de dialectologi de la Centrul de Fonetică şi Dialectologie al Academiei Române, sub conducerea lui Emil Petrovici şi Boris Cazacu, şi publicat în revista *Fonetică şi dialectologie* V, 1963, p. 157-271.

Scanned with OKEN Scanner

graiurile locale din acel spațiu lingvistic, despre modul de pronunțare, formele morfologice și lexicale.

Am constatat că graiurile vorbite în acea zonă lingvistică sunt după structura fonetică foarte apropiate de varianta literară a limbii române, iar la menționarea anumitor forme care apar frecvent în subdialectul bănățean, informatorii au constatat că așa se vorbește doar în cătunele lăturalnice de pe coastele munților și că doar persoanele mai în vârstă folosesc asemenea forme. Deci, în acea parte a Olteniei, cuprinsă între Turnu Severin, la sud, și localitatea Tismana, la nord, se observă un puternic proces de muntenizare a limbii vorbite, fapt intensificat prin extinderea mijloacelor de informare în masă și a sistemului educațional. De asemenea se constată o mare fluctuație a populației de la sate la orașe. Acești factori extralingvistici, care influențează, printre altele, și asupra limbii vorbitorilor, au dus la existența paralelă a formelor dialectale și literare, inițiind un proces de purificare a limbii de elemente dialectale.

Vorbind despre graiurile oltenești din partea voivodineană a Banatului, trebuie evidențiate două împrejurări care au dus la diferențierea lor, atât față de graiurile de tip bănățean, cât și față de graiurile de aceeași origine, vorbite pe teritoriul Olteniei sau în Banatul Românesc.[7] În primul rând, aceste graiuri sunt distanțate geografic de graiurile din regiunea de baștină, ceea ce a dus la conservarea formelor dintr-o anumită fază evolutivă, în bună parte arhaică, a graiurilor menționate. Starea lor conservatoare se datorește în primul rând faptului că izolarea geografică nu a permis pătrunderea inovațiilor lingvistice, indiferent de compartimentul limbii, de care s-au bucurat graiurile oltenești din România, al căror centru de inovații este Muntenia. Cea de-a doua împrejurare care a lăsat amprentă asupra graiurilor cercetate este mediul lingvistic în care aceste graiuri conviețuiesc: pe de o parte sunt în contact nemijlocit cu graiurile românești de tip bănățean, iar pe

[7] În Banatul Românesc există localități unde se vorbesc graiuri de tip oltenesc. Ele sunt concentrate în jurul localităților miniere din partea de sud-est a Banatului. Amintim localitățile Moldova Nouă, Moldovița, Cărbunari, Oravița Montană, Rusca Montană și altele, precum și localitatea Comloșul Mare din partea de nord-est a Banatului Românesc.

Scanned with OKEN Scanner

de altă sunt supuse unui puternic proces de pătrundere a elementelor inovatoare care iradiază din limba sârbă. Problematica graiurilor periferice, privită din aspectul izolării de țara de baştină, a fost, atât din punct de vedere geografic, cât şi istoric, obiectul de studiu pentru mulți lingviști care au urmărit cu atenție deosebită căile evolutive ale acestor graiuri.

Într-o poziție aproape identică se găsesc graiurile oltenești vorbite în împrejurimea oraşului Vidin, în Bulgaria, după cum semnalează dialectologul Virgil Nestorescu[8]. Trebuie menționat că graiurile oltenești din Bulgaria evoluează în împrejurări identice graiurilor oltenești din Banat: izolate de regiunea de origine şi supuse unei influențe puternice a graiurilor populației conlocuitoare, de alt tip şi cu o altă structură lingvistică. Cele două grupuri de graiuri oltenești, deşi distanțate în spațiu şi fără nici o tangență în evoluțiile lor, totuşi prezintă o structură fonetică şi morfosintactică foarte asemănătoare. Deosebirile se manifestă mai mult în domeniul lexicului, unde fiecare grup se caracterizează prin împrumuturi din limba cu care ajunge în mod nemijlocit în contact: limba sârbă, respectiv limba bulgară.

Raportat la graiurile oltenești din Banatul Românesc, situația se prezintă mai diferit. Graiurile oltenești din Banatul Românesc sunt periferice doar față de graiurile de acelaşi tip din Oltenia, de care sunt izolate datorită distanței geografice. Ele însă nu sunt nici periferice şi nici izolate când este vorba de totalitatea ariei dacoromâne, fiind cuprinse de acelaşi val lingvistic inovator care străbate întreagă această arie.

În lucrarea de față am încercat să stabilim poziția şi structura graiurilor românești de tip oltenesc care se mai vorbesc în cele trei localități din Banat şi să determinăm care sunt specificurile lor, delimitând elementele conservate din regiunea de origine, de cele pătrunse ca inovații din graiurile românești bănățene şi de cele infiltrate din limba sârbă, cu care populația din Banat are contact multisecular.

Atenția ne-a fost îndreptată în primul rând spre alcătuirea listei de trăsături care diferă de cele din graiurile bănățene conlocuitoare, adică

[8] v. Studiul lui Virgil Nestorescu, *Graiurile oltenești din regiunea Vidin (R.P. Bulgaria)*, LR, XXV, 1973, p. 45-62.

Scanned with OKEN Scanner

spre detectarea elementelor oltenești comune tuturor celor trei graiuri. Deja de la primul contact cu oamenii pe teren am constatat că există foarte puține elemente comune pentru cele trei graiuri locale pe care le-am putea trece în categoria elementelor moștenite din țara de baștină. De aceea am recurs la o restructurare a materiei, încercând să urmărim două momente din evoluția acestor graiuri. Pe de o parte, făcând analiza realității dialectale în zona de conviețuire a graiurilor românești din localitățile amintite, să stabilim care sunt specificurile graiului local și diferențele față de graiurile bănățene, iar pe de altă parte, care elemente fac abatere de la varianta literară a limbii române. Faptele de limbă culese pe teren și expuse în cele ce urmează vor fi prezentate paralel, în următoarea ordine: formele din limba literară, formele înregistrate în cele trei localități și formele din graiurile bănățene, limitându-ne la zona Banatului de Sud.

Ținând cont de aspectul arhaic al graiurilor pe care le cercetăm, cu prilejul expunerii unor fapte de limbă, uneori am recurs și la menționarea etimonului latin, deoarece acest element a fost păstrat cu multă fidelitate, mai ales în zonele periferice ale ariei dacoromâne, Banatul fiind din aspect lingvistic o astfel de zonă.

Am considerat că o asemenea sistematizare a materialului de care am dispus după colectarea lui pe teren ne va prezenta cu cea mai mare fidelitatea fizionomia generală a graiurilor de tip oltenesc vorbite în Satu-Nou, Sân-Mihai și Straja.

Scanned with OKEN Scanner

Siglele şi sistemul de transcriere fonetică

În lucrare am folosit următoarele sigle:

ALBI – R. Flora, *Atlasul lingvistic al graiurilor româneşti din Banatul iugoslav* (publicat parţial ca anexă la lucrarea *Rumunski banatski govori u svetlu lingvističke geografije*, citată în Bibliografie)
ALR – Emil Petrovici, *Atlasul lingvistic român,* serie nouă, Institutul de lingvistică – filiala Academiei R.S. România, Cluj 1956 et sq.
ASLR – *Analele Societăţii de Limba Română*
AUT – *Analele Universităţii din Timişoara*, Seria Ştiinţe filologice, Timişoara 1963 et sq.
CL – *Cercetări de lingvistică*, Cluj 1956 et sq.
DEX – *Dicţionarul explicativ al limbii române*, Editura Academiei R.P. România, 1975.
DLRM – *Dicţionarul limbii române moderne*, Editura Academiei R.S. România, Bucureşti 1958.
FD – *Fonetică şi dialectologie*, Bucureşti 1958 sq.
LR – *Limba română*, Bucureşti 1952 et sq.
MALR – Emil Petrovici, *Micul Atlas lingvistic român*, serie nouă, vol. I – III, Institutul de lingvistică, filiala Academiei R.P.R., Cluj 1956
NALR – *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni*
SCL – *Studii şi cercetări lingvistice*, Bucureşti 1950 et sq.
TDR – *Tratat de dialectologie română*, Editura Scrisul românesc, Craiova 1984, 858 str. + 177 hărţi lingvistice
WLAD – Gustav Weigand, *Linguistischer Atlas des Dakorumänischen Sprachgebietes*, Leipzig 1908

Pe lângă siglele amintite, în lucrare apar şi următoarele prescurtări:

băn. – bănăţean
bulg. – bulgar
ital. – italian
h. nr. – numărul hărţii din Atlasul lingvistic

Scanned with OKEN Scanner

lat. – latin
MN – material necartografiat în Atlasul lingvistic
g. băn. – grai bănățean
g. olt. – grai oltenesc
limba lit. – formă din varianta literară a limbii române
l. sâr. – limba sârbă
tur. – turcesc, din limba turcă
pl. – plural
s.n. – serie nouă
sl. – slav

Sistemul de transcriere fonetică

Sistemul de transcriere fonetică pe care l-am aplicat în lucrare reprezintă o formă modificată a Sistemului Internațional de Transcriere Fonetică, adaptat la materialul lingvistic cu care operăm şi simplificat datorită faptului că se referă doar la două tipuri de graiuri – bănățean şi oltenesc. Menționăm că textele citate din lucrările altor autori au fost transcrise în forma originală, transcrisă de autorul respectiv.

În lucrare va fi aplicat următorul sistem de transcriere fonetică:

ć – africată alveo-palatală surdă apărută ca urmare a palatalizării dentalei **t**;
č – consoana africată palatală (**c + e, i**);
đ – africată alveo-palatală sonoră apărută ca urmare a palatalizării dentalei **d**;
ę – vocala **e** foarte deschisă;
ğ – consoană africată palatală (**g + e, i**);
ʲ – **i** final asilabic;
ˆ – vocala centrală închisă **î**, care însoțeşte articularea vocalei centrale deschise **ă**;
î – notează sunetul **î**, indiferent de poziția pe care o are în cuvânt
k' – pronunțarea palatalizată a consoanei **c** în fața vocalelor **e, i**;

Scanned with OKEN Scanner

l' – pronunțarea palatalizată a consoanei **l**;
ń – consoana nazală **n** cu pronunțare palatalizată;
ś – consoană fricativă, cu locul de articulare între **s** și **ş**;
t' – pronunțarea palatalizată a dentalei **t**;
ź – consoană fricativă sonoră, cu locul de articulare între **z** și **j**.

Cu prilejul transcrierii materialului lingvistic am folosit și următoarele semne:

' – indică pronunțarea palatalizată a consoanei în urma căreia stă semnul;
* – în fața cuvântului arată că acest cuvânt nu există sau nu a existat în vorbire cu forma notată, că forma a fost reconstruită, sau că presupunem existența ei pornind de la anumite legi fonetice;
> – între două cuvinte sau între două sunete arată că cel de-al doilea cuvânt sau sunet provine de la primul;
< – între două cuvinte sau între două sunete arată că primul cuvânt sau sunet provine de la al doilea;
( ) – sunetul între paranteze arată că apare doar în cuvântul dintr-o localitate, iar în celelalte nu apare, deci marchează o variantă fonetică a aceluiaşi cuvânt.

Notă: Din motive tehnice africata arhaică **dz** a fost notată cu două grafeme. Din aceleaşi motive nu au fost marcate semivocalele în diftongi.

Scanned with OKEN Scanner

Literatura de specialitate relevantă pentru cercetarea graiurilor româneşti din Banatul de Sud

Deja de mai mult de o sută de ani subdialectele dacoromâne au atras atenţia nu numai lingviştilor români, ci şi a multor lingvişti străini care se ocupă cu cercetarea limbilor romanice.

În dezvoltarea cercetărilor dialectale se disting două categorii bine definite de cercetări: cercetările întreprinse de lingviştii români şi cele realizate de lingviştii străini, în primul rând ne referim la aceia care nu cunoşteau limba română în măsură suficientă, dar care au făcut primii paşi în cercetarea graiurilor româneşti.

Am insistat asupra acestei menţionări din cauză că munca acestor lingvişti străini entuziaşti este una de pionierat şi a pus bazele cercetării dialectale ale graiurilor româneşti, indiferent de nivelul lor de cunoaştere a limbii române, mai ales când este vorba de particularităţile neliterare, dar folosite frecvent de vorbitorii de limbă română.

În cele ce urmează ne vom reţine atenţia asupra câtorva lucrări dialectale importante pentru cercetarea graiurilor româneşti vorbite în această zonă a Banatului.

În primul rând trebuie evidenţiată munca de pionierat a lui Emile Picot, Franz Miklosich şi Gustaw Weigand. Lor le revine meritul deosebit de întemeietori ai dialectologiei şi lingvisticii geografice pe terenul limbii române şi pentru elaborarea primelor atlase lingvistice în care au fost încadrate şi unele graiuri româneşti din localităţile noastre.

Cercetarea ştiinţifică a variantelor dialectare ale limbii române este legată de activitatea lui Gustav Weigand. El este autorul primului atlas lingvistic al dialectelor româneşti[9], publicat în anul 1908, precum şi al unei monografii mai ample despre subdialectul bănăţean, intitulată *Der Banater Dialekt*, în care face o analiză detaliată a materialului cules în

[9] Gustav Weigand, *Linguistischer Atlas des Dacorumänischen Sprachgebietes*, Leipzig 1908.

Scanned with OKEN Scanner

Banat. Pentru elaborarea Atlasului lingvistic, Weigand a cules material în 752 de localități de pe întreg întinsul teritoriului românesc, inclusiv în localități cu populație românească din Austro-Ungaria. În acest fel, printre localitățile anchetate de savantul german s-au găsit și localitățile Vladimirovaț, Alibunar și Coștei. Materialul fonetic a fost strâns pe baza unui chestionar alcătuit din 103 de întrebări, respectiv cuvinte (*Normalwörter*), care i-au servit ca model. Atenția lui a fost, de fapt, concentrată doar asupra formelor fonetice. În Atlas sunt incorporate 67 de hărți lingvistice cu forme înregistrare pe întreaga arie dacoromână.

Despre importanța activității dialectale a lui Gustav Weigand, lingviștii s-au exprimat doar cu cuvinte de laudă. Astfel, Sever Pop constată: „D'une manière assez générale, on peut dire que les enregistrements de Weigand sont bons et correspondent à la réalité"[10].

Apreciere pozitivă a activității acestui savant german aduce și Radu Flora: „Weigandu pripada velika zasluga da je bio prvi naučnik koji je primenio na dakorumunske govore metod lingvističke geografije, obuhvatajući odjednom celu jezičku teritoriju; a osobitog reljefa dobija sve to kada se imaju u vidu datumi: anketa započeta 1892. god., a 1909. već štampan WLAD."[11] În aceeași manieră se exprimă și mulți alți lingviști[12], care sprijină activitatea savantului german considerând-o imbold pentru alți cercetători în perioada de început a cercetărilor dialectale pe terenul limbii române.

Odată cu dezvoltarea lingvisticii românești, s-a micșorat treptat interesul lingviștilor străini pentru studiul graiurilor românești, astfel că rolul cercetătorilor străini a devenit tot mai mic. În schimb, numeroși lingviști români s-au dedicat cercetărilor dialectale.

---

[10] *Op. cit.*, p. 700.

[11] *Rumunski banatski govori u svetlu lingvističke geografije*, Monografije, Knjiga XXIV, Filološki fakultet Beograd 1969, p. 40.

[12] Despre rolul lui Weigand ca pionier al cercetărilor dialectale în limba română v. Iorgu Iordan, *Lingvistica romanică*, Editura Academiei Republicii Populare Române, București 1962, p. 152, și Vasile Frățilă, *Studii lingvistice*, Editura Excelsior, Timișoara 1999, p. 11-13.

S11708

BIBLIOTECA JUDEȚEANĂ „GH. ASACHI" IAȘI

Scanned with OKEN Scanner

Studii şi articole despre graiurile româneşti din Banat

Literatura de specialitate privind graiurile româneşti de tip oltenesc este foarte amplă şi cuprinde câteva sute de unităţi bibliografice. Situaţia se prezintă însă cu totul diferit când este vorba despre cercetarea graiurilor româneşti din partea voivodineană a Banatului. Puţinele studii publicate sunt legate de numele cercetătorului Radu Flora, care şi-a început cariera de savant tocmai cercetând graiurile româneşti din această zonă lingvistică.

Din vasta operă a acestui savant, a cărui preocupare a fost extinsă la multe domenii din viaţa culturală a românilor din Serbia, ne vom reţine atenţia doar asupra contribuţiei lui Flora la cercetarea graiurilor româneşti din această parte a Banatului.

Despre graiurile româneşti din Banat nu s-a scris prea mult până pe la jumătatea secolului XX. Abia prin publicarea primelor articole ale lui Radu Flora pe paginile revistei "Lumina", s-a aruncat mai multă lumină asupra limbii pe care o vorbesc românii din Banat.

Studiul amplu şi realizat cu multă minuţiozitate de distinsul savant Radu Flora, intitulat *Rumunski banatski govori u svetlu lingvističke geografije*[13], este opera fundamentală pentru dialectologia română referitor la cercetarea graiurilor româneşti de la noi. În această lucrare de sinteză, elaborată ca studiu de geografie lingvistică, autorul încearcă să sistematizeze toate graiurile vorbite în cele 36 de localităţi în care trăiau românii pe la mijlocul secolului trecut.

Importanţa acestui studiu constă în faptul că este prima lucrare din domeniul geografiei lingvistice în care autorul a cules un material foarte bogat, cu scopul de a alcătui un atlas lingvistic. Această monografie a graiurilor româneşti din Banat este însoţită de o anexă care cuprinde 44 de hărţi. Servindu-se de o bibliografie extrem de bogată, pe care o

[13] Radu Flora, *Rumunski banatski govori u svetlu lingvističke geografije + Prilog (sa 44 lingvističke karte)*, Monografije Filološkog fakulteta XXIV, 1971, 526 p.

Scanned with OKEN Scanner

citează foarte des, autorul expune concret şi concis opinii şi concluzii despre graiurile cercetate şi evoluţia lor.

Vorbind despre venirea oltenilor în regiunea în care trăiesc astăzi, Radu Flora consideră că oltenii din cele trei localităţi amintite sunt veniţi aici în secolul al XVIII, după ce au trăit o perioadă de timp în partea românească a Banatului[14], dar nu justifică prin argumente o asemenea constatare.

Cea de-a doua lucrare de amploare a acestui dialectolog este intitulată *Dijalektološki profil rumunskih banatskih govora sa vršačkog područja*[15] şi cuprinde o cercetare amănunţită a graiurilor româneşti din regiunea Vârşeţului.

De o deosebită importanţă pentru iniţierea în problematica graiurilor olteneşti din Banat este articolul *Elementul oltenesc la boboci*[16], al aceluiaşi autor, cu o serie de informaţii istorice şi lingvistice legate de localitatea Satu-Nou, populată cu olteni, bănăţeni şi ardeleni. De asemenea, trebuie amintită şi o suită de studii şi articole publicate în diverse reviste, care au scos din anonimat graiurile româneşti vorbite pe aceste meleaguri:

– *Un ostrov ardelenesc în Banat*,
– *Cel mai tânăr sat bănăţean*,
– *Oponenţe fonetice şi lexicale la Torace*,
– *Viaţa cuvintelor*,
– *Folclor literar bănăţean*,
– *Graiurile româneşti din Banatul iugoslav*, în *Fonetică şi dialectologie* I, Bucureşti, 1958, p. 123-144,
– *Cuvinte şi lucruri: Confiniul militar bănăţean*, în *Relaţii sârbo-române, Noi contribuţii*, Panciova 1969, p. 268–303,
– *Limba română şi limba sârbă*, ibidem, p. 304–342,

---

[14] „Oltenci iz B. Novog Sela, Svetog Mihajla i Straže kolonizirani /su/ tek u XVIII veku, već u rumunskom Banatu, odakle su se kasnije spustili ovamo", *op. cit.*, p. 168.

[15] *Dijalektološki profil rumunskih banatskih govora sa vršačkog područja (cu 32 de hărţi lingvistice şi 32 de texte dialectale)*, Matica srpska, Novi Sad 1962, p. 169.

[16] *Elementul oltenesc la boboci*, Lumina, Vârşeţ, VI, 1952, nr. 4, p. 232-252.

Scanned with OKEN Scanner

– *Contribuții dialectale la terminologia pastorală de origine română în limba sârbocroată*, ibidem, p. 343–369,

– *Aria sudică a graiurilor românești bănățene sub semnul unei puternice influențe a graiurilor sârbești*, ibidem, p. 374–384.

Deşi aceste lucrări sunt în primul rând destinate publicului larg cititor şi mai puțin dialectologilor, valoarea lor științifică este incontestabilă. Pe lângă faptele de limbă, lucrările conțin şi date foarte prețioase privind istoria, geografia şi demografia localităților în care a poposit acest savant.

Un alt savant care s-a ocupat la nivel științific de cercetarea graiurilor româneşti este romanistul Momčilo Savić. Cu toate că dialectologia nu este domeniul prioritar în cercetarea științifică a savantului Momčilo Savić, domnia sa şi-a propus să studieze anumite aspecte de limbă ale vorbitorilor români de aici, comparativ cu limba sârbă. Amintim câteva lucrări care au valoare lingvistică şi documentară deosebită pentru orice om de știință care se ocupă cu cercetarea graiurilor româneşti.

În lucrarea intitulată *Uticaj srpskog jezika na rumunske govore jugoslovenskog Banata,* publicată în *Contribuții la istoria culturală a românilor din Voivodina* (Zrenjanin 1973, anul I, p. 75-92), se analizează influența limbii sârbe asupra graiurilor româneşti din Banat. Autorul încearcă să elucideze care compartiment al limbii vorbite de românii bănățeni a fost cel mai afectat de limba sârbă. De menționat ideea autorului de a reactualiza una dintre cele mai controversate probleme ale evoluției graiurilor bănățene, procesul de palatalizare, care în limba vorbită în Banat a atins cel mai înalt stadiu de realizare a acestui fenomen fonetic. Autorul consideră că acest fenomen este autohton pe teritoriul Banatului şi îşi încheie expunerea printr-o întrebare retorică: "Nu este oare acest fenomen, prezent în Banat şi în zonele limitrofe (concret, la sudul Dunării), un fenomen autohton? Care cuvinte a cuprins şi care nu? De ce a cuprins doar unele cuvinte împrumutate din limba germană şi nu pe toate?" Autorul revine mai târziu cu noi argumente în favoarea ipotezei despre originea autohtonă a acestui fenomen, pe care o susține.

Scanned with OKEN Scanner

Un alt aspect pus în atenția acestui savant este legat de influența pe care o exercită limba sârbă asupra sintaxei limbii române, cu accent pe verbele reflexive şi pe topică.

Studiul *Funcțiile de bază ale aoristului sârbocroat şi ale perfectului românesc în lumina limbilor romanice şi balcanice* (Pančevo 1972) redă, privit din aspectul limbilor balcanice (care fac de asemenea parte din preocupările acestui savant), analiza comparativă a anumitor categorii morfologice. Amintim de asemenea lucrările *Contribuții la cercetarea comparativă a aoristului sârbocroat şi a perfectului simplu român în limba literară* (*Analele Societății de Limba Română din P.S.A. Voivodina,* Zrenjanin 1970, nr. 1, p. 65-74) şi *Interferențe lingvistice (sârbo -române) la Alibunar* (revista *Lumina*, 1968, nr. 1-3, p. 103-112), în care autorul inițiază o analiză comparativ-contrastivă dintre limba sârbă şi limba română la nivel gramatical şi lexical.

Nu putem omite nici contribuția pe care a avut-o activitatea lingvistică în domeniul graiurilor româneşti a profesorului universitar Lia Magdu, care a încercat în câteva lucrări să elaboreze raportul dintre varianta literară şi cea dialectală a limbii române, cu accent pe graiurile bănățene.

Pe lângă lucrările celor trei lingvişti care au adus contribuții concrete, apare şi un număr mai mic de autori care au încercat să scrie despre unele graiuri locale româneşti din Banat. Contribuția lor este modestă din aspect ştiințific şi se rezumă doar la semnalarea unor forme înregistrate pe teren, fără interpretarea şi analiza materialului cules.

Pentru studiul nostru de importanță au fost şi alte lucrări în care au fost dezbătute momente din istoria, cultura şi tradiția acestor oameni vorbitori de grai oltenesc, precum şi monografiile celor trei localități în care am găsit date prețioase privind originea locuitorilor, venirea lor în acest spațiu geografic şi înființarea satului. Ne-au stat la dispoziție monografiile localităților Satu-Nou şi Sân-Mihai: *Monografija sela Banatsko Novo Selo 1765-1977* (B. Novo Selo 1977 – partea istorică şi lingvistică a fost elaborată de Radu Flora) şi *Locve ieri şi astăzi*, ("Libertatea", Novi Sad 1997, autorul capitolului despre particularitățile graiului din localitate fiind Pavel Gătăianț). Din păcate, localitatea Straja, populată numai cu locuitori originari din Oltenia, nu are

Scanned with OKEN Scanner

monografie, fapt care ne-a îngreuiat obținerea datelor privind formarea, popularea și dezvoltarea economică și culturală a satului.

Societatea de Limba Română a dat o contribuție deosebită la cercetarea limbii române vorbită în Voivodina. Cea mai fructuoasă perioadă de activitate se semnalează în perioada 1970-1974, când în fruntea ei a fost cercetătorul Radu Flora, care a inițiat și a condus editarea *Analelor Societății de Limba Română.* În aceste volume ample au fost publicate lucrările oamenilor de știință din domeniul limbii, filologiei, etnografiei, istoriei. Din *Anale* scoatem în evidență câteva articole de importanță majoră pentru studiul nostru:

– Vichentie Ardeleanu (Timișoara), *Trei nume grăitoare în antroponomastica din Sînmiai (Locve): Bogdan, Chentă și Panta,* Analele nr. 3–4,

– Mirjana Maluckov, *Neke karakteristike svadbenih običaja kod Rumuna u jugoslovenskom Banatu*, Analele nr. 3-4,

– Marin Petrișor, *Persistența insulelor dialectale (Graiul bufenilor din Banat),* Analele nr. 3-4,

– Milorad Dešić, *Graiurile sârbocroate din Satu-Nou*, Analele nr. 9.

Informații prețioase despre graiurile pe care le cercetăm am găsit și în volumele de cântece populare lirice și epice *Foaie verde, spic de grâu* și *Foaie verde, lămâiță*, care au văzut lumina tiparului sub controlul redacțional al lui Radu Flora, iar materialul ne-a servit în primul rând la identificarea unor forme specifice din aspect morfosintactic, deoarece versurile nu au fost tipărite în transcriere fonetică.

Lucrările prezentate la simpozioanele iugoslavo-române, editate în cursul unui deceniu de activitate fructuoasă a Societății de Limba Română, reprezintă un adevărat tezaur de informații inedite despre multe dintre problemele legate de limba bănățenilor: *Radovi simpozijuma o srpsko (jugoslovensko)–rumunskim odnosima*, (Vršac, 22-23. V 1970.), *Radovi simpozijuma o jugoslovensko-rumunskim uzajamnostima u oblasti narodne književnosti* (Pančevo, 28.IX–1.X 1972.), *Radovi simpozijuma o jugoslovensko–rumunskim jezičko–dijalektalnim interferencijama i filološkim paralelizmima*

Scanned with OKEN Scanner

(Zrenjanin, 9–13. X 1974.), *Radovi simpozijuma posvećeni rumunsko-jugoslovenskim kulturnim, književnim i lingvističkim vezama*, (Bukurešt 21–25. X 1976.) şi *Radovi V.-og jugoslovensko-rumunskog simpozijuma* (Beograd, 25–29 VIII 1980.). Am dori să evidenţiem în mod aparte Actele celui de-al III Simpozion, ale cărui lucrări s-au desfăşurat la Zrenjanin în perioada 9-13 octombrie 1974 şi care a fost dedicat interferenţelor lingvistice sârbo-române şi paralelismelor filologice şi analizelor comparative ale limbii sârbe şi române. Partea mare a acelor lucrări se ocupă cu analiza comparativă a elementelor lingvistice din cele două limbi. În continuare vom cita doar lucrările care ne-au servit în mod nemijlocit ca izvor de informaţii preţioase pentru abordarea temei pe care ne-am propus-o: Milan Budimir, *Postpozitivna deikta u balkanskim jezicima* (p. 65-67), Dorin Gămulescu, *Prilog Petra Skoka upoznavanju rumunsko-jugoslovenskih lingvističkih odnosa* (p. 125-137), Dušan Jović, *Neke razvojne tendencije govora okoline Negotina u kontaktu s rumunskim* (p. 16-173), Ion Mării, *Elementul sârbesc în lexicul unui grai din Banat* (p. 255-273), Momčilo Savić, *Palatalizacija i umekšavanje u rumunskim govorima jugoslovenskog Banata* (p. 433-476) etc.

Trebuie de asemenea menţionată activitatea Fundaţiei Române de Etnografie şi Folclor, care a organizat câteva simpozioane foarte reuşite sub genericul *Banatul – trecut istoric şi cultural* (primul Simpozion a avut loc în incinta Şcolii Elementare din Vladimirovaţ în anul 1996). La aceste simpozioane a participat un număr mare de oameni de ştiinţă din Serbia şi România, din marile centre universitare şi de cercetare, aducând o contribuţie deosebită la cercetarea diferitelor aspecte din viaţa şi activitatea etniei române din acest spaţiu geografic.

Scanned with OKEN Scanner

Într-un număr mare de lucrări tipărite în ultimul deceniu al secolului al XX-lea, este evidentă orientarea lingviştilor spre analiza anumitor microzone lingvistice, când este vorba despre graiurile de tip oltenesc.

O activitate fructuoasă în acest sens este legată de numele lingvistului român Marin Petrişor, care a elaborat câteva lucrări deosebite referitoare la situaţia actuală a graiurilor olteneşti din Banatul Românesc: *Graiul bufenilor din Banat*, Bucureşti 1980, *Graiuri mixte şi graiuri de tranziţie*, Bucureşti 1986 şi *Graiuri dacoromâne în contact*, Constanţa 1994. Este vorba despre lingvistul care mai bine de trei decenii de activitate a dedicat cercetării graiurilor de tip oltenesc din zona de nord-vest a Olteniei şi din Banatul Românesc.

Lucrările sunt documentate şi oferă foarte multe date importante pentru cunoaşterea particularităţilor lingvistice ale graiurilor olteneşti din zonele amintite. Acest autor consideră că graiurile olteneşti, deşi nu formează un subdialect aparte, au o serie de particularităţi lingvistice, ele deosebindu-se în multe cazuri de cele munteneşti, din al cărui subdialect fac parte, şi ataşându-se celui bănăţean, uneori celui moldovenesc. Mai mult chiar, în zona din nord-vestul Olteniei se semnalează prezenţa unui număr mare de fonetisme identice cu cele existente în graiurile bănăţene din regiunea de peste munţi. De aceea, conchide acest lingvist, graiurile din nord-vestul Olteniei nu fac doar trecerea de la graiurile de tip bănăţean la cele de tip muntenesc, ci au bază lingvistică comună cu subdialectul bănăţean. Deci, asemănările dintre graiurile bănăţene şi olteneşti de nord-vest nu trebuie privite ca rezultat al procesului de bănăţenizare a graiurilor olteneşti din zona limitrofă Banatului, ci ca elemente lingvistice moştenite din perioada bazei lingvistice comune. Cu cât concentraţia populaţiei olteneşti este mai mare, cu atât este mai mare şi numărul particularităţilor păstrate. Analizând graiurile oltenilor din Banatul Românesc, autorul vorbeşte în repetate rânduri despre un "bilingvism dialectal".

În aceeaşi ordine de idei se încardează şi cercetările efectuate de Vasile Rusu. Acest autor sprijină ideea existenţei unei baze dialectale

Scanned with OKEN Scanner

comune pentru graiurile din Banat şi din nord-vestul Olteniei, iar în lucrarea *Graiul din Oltenia* delimitează două grupuri de graiuri oltenești: cele din regiunile din estul şi sud-estul Olteniei, pe de o parte, şi cele din nord-vest, pe de altă parte. După opinia acestui cercetător, cele două grupuri sunt bine delimitate, argumentând în continuare ideea printr-o serie de particularități relevante pentru un grup sau pentru celălalt grup de graiuri oltenești.

Foarte interesant este şi studiul *Graiul gorjenilor de lângă munte* (Craiova, 1980), semnat de Radu Sp. Popescu. Însuşi titlul acestui studiu defineşte precis microaria graiurilor pe care acest autor le cercetează şi care printr-o serie de particularități fonetice şi lexicale se apropie foarte mult de graiurile bănățene, fapt constatat şi de noi cu prilejul anchetelor efectuate în această parte a Olteniei. Este vorba despre un grup de graiuri conservatoare, izolate geografic de restul graiurilor oltenești, ceea ce a contribuit la păstrarea multor elemente lingvistice arhaice. Radu Sp. Popescu pune accent deosebit pe particularitățile comune cu cele bănățene: palatalizarea dentalelor **t** şi **d** până la stadiul de africatizare **ć**, **đ**, păstrarea lui **n** arhaic în poziție intervocalică în forma muiată **ń**, tendința de pronunțare a unor consoane africate sub formă de fricative **ś** şi **ź**. Aşadar, autorul semnalează existența unei stratificări în graiurile oltenești care se pot clasifica în graiuri din regiunea de câmpie, unde, datorită apropierii centrelor industriale şi culturale şi a deplasării frecvente a populației de la sate la oraşe, au fost create condiții pentru pătrunderea mult mai uşoară a formelor inovate şi în graiuri din regiunile muntoase, păstrătoare ale formelor arhaice.

Atlasele lingvistice

Deşi marele lingvist român, bănățean originar din Torac, Emil Petrovici, nu şi-a desfăşurat în mod nemijlocit activitatea în domeniul cercetării graiurilor oltenești, numele lui este strâns legat de realizarea unui mare atlas lingvist al graiurilor românești de pe întreg teritoriul dacoromân, intitulat *Atlasul lingvistic român*.

Scanned with OKEN Scanner

Ideea de elaborare a acestei capodopere lingvistice a fost inițiată de Sextil Pușcariu la Primul Congres al filologilor români, care a avut loc la București, în anul 1925. Emil Petrovici a alcătuit sistemul de transcriere fonetică și a fost inclus în proiect datorită cunoștințelor sale din domeniul foneticii. Laolaltă cu Sever Pop a alcătuit un chestionar de peste 5 000 de cuvinte, cu care cei doi iluștri savanți au colectat material pe teren pentru elaborarea primului volum al atlasului amintit. Din acel chestionar au fost selectate 3 000 de întrebări, la care au fost adăugate încă vreo 1 800 pentru culegerea materialului lingvistic necesar în munca de elaborare a celui de-al doilea volum al Atlasului. După o muncă extrem de anevoioasă de colectare a materialului, care a durat 7 ani, volumul I din partea I a *Atlasului lingvistic român* a văzut lumina tiparului în anul 1938 la Cluj, iar volumul II la Leipzig în anul 1942, în timp ce partea a II-a, volumul I, a apărut la la Leipzig, tot în 1942. De menționat și versiunea prescurtată a acestui atlas, care a apărut în două volume sub titlul de *Micul Atlas lingvistic român* I și II. O altă ediție a *Atlasului*, în trei volume, a apărut în perioada 1956-1961, iar *Micul Atlas lingvistic român* I în 1956, toate sub conducerea științifică a lui Emil Petrovici.

Conștient de dinamica schimbărilor care se petrec într-o limbă și de necesitatea elaborării unui nou atlas care va reflecta realitatea lingvistică autentică perioadei contemporane lui, în articolul *Sarcinile actuale ale dialectologilor din R.P.R.*, publicat în revista *Fonetică și Dialectologie* I, 1958, p. 208, Emil Petrovici spune: „Toată activitatea dialectologică viitoare /.../ nu-i dispensează pe dialectologii români de o sarcină de importanță capitală, aceea de a organiza o mare anchetă dialectală în vederea întocmirii unui nou Atlas lingvistic român". O asemenea inițiativă s-a soldat cu elaborarea unei serii de atlase lingvistice sub genericul *Noul atlas lingvistic român pe regiuni* (prescurtat NALR), pentru regiunile Oltenia, Banat, Muntenia și Dobrogea, Moldova și Bucovina, Maramureș, Crișana și Transilvania.

Pentru lucrarea noastră, însemnătate deosebită prezintă *Noul atlas lingvistic român pe regiuni – Olte*nia și *Noul atlas lingvistic român pe regiuni – Banat.*

Scanned with OKEN Scanner

BĂNĂȚENII ŞI OLTENII

Banatul este o regiune geografică al cărei teritoriu se întinde între râurile Mureş-Tisa-Cerna-Dunăre şi Munții Banatului. Cea mai mare parte a Banatului se găseşte în România. În Serbia, în partea de est a Provinciei Autonome Voivodina, se găseşte o treime din teritoriul Banatului, iar o parte mai mică este în Ungaria, situată între râurile Tisa şi Mureş.

Oltenia este regiune în România, în Muntenia, fiind cuprinsă între râul Olt la est, Dunăre la sud şi partea de sud a Carpaților la nord şi vest. Se învecinează la vest cu Banatul, la nord cu Țara Hațegului şi Moldova, la est cu Muntenia, iar la sud-est cu Serbia şi la sud cu Bulgaria. Între Banat şi Oltenia există o graniță naturală – Munții Banatului.

Curente migratoare pe relația Oltenia – Banat

Ca unitate administrativă aparte, Banatul este menționat abia în secolul al XVI-lea, ca un teritoriu condus de ban. De-a lungul veacurilor, prin Banat s-au perindat multe popoare, despre care timp îndelungat nu s-a ştiut prea mult. Abia în secolul al XI-lea apar primele documente în care se vorbeşte despre populația din Banat. În Cronica scrisă la curtea regelui maghiar Bela III se vorbeşte că maghiarii, când au venit în secolul al IX-lea, au fost întâmpinați de populație diferită: „Slavii, Bulgarii et Blachii ad pastores Romanorum". Până la sfârşitul secolului al XIV-lea şi în prima jumătate a secolului al XV-lea în Banat se dezvoltă relațiile feudale. După căderea Serbiei în mâinile turcilor, Banatul începe să devină tot mai frecvent teritoriu de jaf pentru turci.

În câteva rânduri turcii au pătruns în Banat, iar în anul 1552, după victoria obținută în bătălia de la Timişoara, turcii cuceresc Banatul şi îl țin sub stăpânirea lor până în anul 1716. În perioada de 164 de ani de

Scanned with OKEN Scanner

domnie turcească, în Banat sunt formate sangeacuri, împreună alcătuind Paşalâcul de Timişoara. În această perioadă a fost semnalat un regres total în orice privinţă: populaţia s-a refugiat în alte regiuni, au fost înrăutăţite condiţiile de viaţă, bunurile materiale au fost devastate, iar pe plan economic, politic şi cultural nu s-a desfăşurat nici un eveniment. În această perioadă deplorabilă, în Banat au trăit în general români şi sârbi, în timp ce ungurii s-au refugiat în Transilvania. Şi populaţia din regiunile de şes din Banat s-a retras în munţi din cauza fărădelegilor pricinuite de turci.

Ca o consecinţă a încercărilor de a se elibera de turci, în războiul dintre austrieci şi turci din 1593-1606, bănăţenii s-au alăturat armatei austriece. În acest război turcii au pustiit Banatul. Multe localităţi au fost complet nimicite, iar locuitorii s-au refugiat în ţinuturile învecinate. Istoricul bănăţean Nicolae Tincu Velea[17] aminteşte că turcii au adus în perioada 1641-1646 peste 10 000 de familii oltenești.

O informaţie asemănătoare o dă şi istoricul Francesco Griselini[18], dar leagă acest eveniment de anul 1715, explicând că turcii i-au adus cu forţa pe olteni, pentru a-i angaja la întărirea fortificaţiei de la Timişoara, deoarece se pregătea războiul cu Austria. După acest război din anii 1716-1718, turcii au părăsit definitiv Banatul. Deci, prima mare migraţie a oltenilor în Banat datează din perioada dominaţiei turceşti. După capitularea Turciei, Austria obţine Banatul, Oltenia şi partea de nord şi est a Serbiei, care rămâne sub conducere austriacă până în anul 1739, când Oltenia este restituită Ţării Româneşti. În perioada cuprinsă între anii 1718 şi 1739, deplasările populaţiei din Oltenia spre Banat primesc în intensitate, fiind facilitate de inexistenţa frontierei dintre cele două regiuni. Austriecii profită de acest fapt, organizând o mare

---

17 *Istorioară bisericească politico-naţională*, Sibiu 1865, *apud* Constantin Diaconovici Loga, *Enciclopedia română*, vol. I, Sibiu 1898, p. 384.

18 „Sultanul nu se îndoia că primul atac se va da asupra Timişoarei. El ordonă deci nu numai repararea vechilor fortificaţii, ci dispuse şi construirea altora noi. La aceste lucrări fură întrebuinţaţi 13 000 de români aduşi cu forţa din ţara lor (Ţara Românească), fiindcă nu putuseră plăti tributul excesiv impus Ţării Româneşti", Francesco Griselini, *Istoria politică a Banatului Timişoarei*, Ed. Facla, Timişoara 1984, p. 110.

Scanned with OKEN Scanner

colonizare a oltenilor, pe care îi aduc ca muncitori în minele din Banat. Astfel, în partea de sud-est a Banatului se formează centre miniere în care este semnalată o concentrație mare de populație originară din Oltenia.

Pe lângă aceste colonizări sistematice, a avut loc un număr mare de migrații spontane, individuale, întreprinse din diferite motive, pe primul loc fiind cele economice.

Un alt mare val migrator pe linia Oltenia - Banat a avut loc după anul 1740, când un număr mare de olteni s-a refugiat din Oltenia pentru a evita plătirea marilor biruri impuse de fanarioți. Din acea perioadă datează venirea unui număr mare de olteni în această parte a Banatului.

În sfârşit, un ultim moment istoric care a cauzat mari deplasări de populație în această parte a Banatului este legat de formarea Graniței militare, instituție militară de mare amploare, inițiată în perioada 1770-1776 şi care s-a menținut până în 1872.

De menționat şi câteva migrații de amploare mai mică, dar importante pentru istoria Banatului de Sud. Un număr oarecare de preoți şi învățători din Oltenia au venit în Banat în perioada 1758-1767, cu scopul de a propaga cultura românească. Printre aceştia se aminteşte şi diaconul Vasile Loga, care a venit cu 50 de familii de la Tismana, din nord-vestul Olteniei şi s-a stabilit la Srediştea Mare.[19]

Potrivit datelor expuse de Vasile V. Munteanu[20], în anul 1765 a fost semnalată venirea a 535, iar ceva mai târziu a încă 227 de locuitori din Oltenia care au cerut de la autoritățile austriece azil în Banat. Acest fapt a determinat pe austrieci ca prin intermediul ambasadorului de la Constantinopol să facă un demers oficial către autoritățile turceşti prin care să ceară atenuarea birurilor impuse Țării Româneşti de către turci, pentru a împiedica în acest fel refugierea unui număr mare de populație din această țară în Austria.

---

[19] Deşi această localitate este situată la 20 km de Vârşeț, astăzi aici nu trăieşte populație românească. Drept dovadă a datelor menționate în text este existența unor nume de familii româneşti, cel mai elocvent fiind Munćan (variantă dialectală a numelui de familie Muntean, adică originar din Muntenia).

[20] *Contribuții la istoria Banatului*, Timişoara 1990, p. 228.

Scanned with OKEN Scanner

Înființarea și dezvoltarea localităților

Din cele 22 de localități de pe întreg teritoriul Banatului populate cu olteni, trei localități se găsesc astăzi în statul Serbia și Muntenegru, în Banatul de Sud: Satu-Nou, Locve (Sân-Mihai) și Straja.

Oltenii din aceste trei localități bănățene sunt originari din partea de nord-vest a Olteniei, din județele Gorj și Mehedinți, cu toate că o parte din ei își trag originea și din alte regiuni, fapt care se vede după numele de familie pe care îl poartă și care indică regiunea în care au trăit odinioară strămoșii lor (de ex., Muntean - originar din Muntenia, Craiovan - originar din Craiova etc.).

Satu-Nou

După venirea turcilor în Banat, partea de sud a acestei regiuni a fost complet pustiită, solul fiind plin de mlaștini și bălți. Holdele au rămas necultivate, acoperite cu buruieni. Autoritățile turcești nu au depus nici cel mai mic efort pentru a folosi pământul fertil pe care l-au stăpânit în urma cuceririi Banatului. Nu erau interesați nici de îmbunătățirea condițiilor de viață ale populației puține la număr și foarte sărace. Teritoriul cuprins între Panciova și Alibunar a fost și mai sărac, cu suprafețe mari acoperite de nisip, fără vegetație și apă, deci cu condiții extrem de nefavorabile pentru trai.

După semnarea păcii de la Passarowitz din anul 1718, Banatul trece sub conducerea directă a Vienei, iar primul ei guvernator, contele Mercy, întreprinde măsuri aparte pentru a reanima viața și a reorganiza întreg ținutul din punct de vedere politic și economic.

Potrivit recensământului din anul 1718, dar și după datele oferite de harta alcătuită în anul 1723 (*harta nr. 2*), pe teritoriul cuprins între Panciova și Alibunar nu există nici o localitate, ci doar o fântână notată Brun[21] și o stațiune postală denumită Pfefferthal (Valea piperată).

[21] R. Flora, *Monografija sela Banatsko Novo Selo*, 1765-1977. La capitolul despre înființarea satului, autorul menționează: „...în perioada post-otomană apare pe hărți localitatea Brun, pe drumul Alibunar - Panciova, mai aproape de primul"(p. 37).

Scanned with OKEN Scanner

Potrivit unor date, în acea vale, pe care locuitorii din Satu-Nou o numesc Valea Mare (Velika Dolina), s-a găsit o localitate mai îndepărtată de stațiunea poştală şi drum. De partea cealaltă a acelui drum, spre localitatea Crepaja, a fost aşezată o altă localitate – Zeldoş, în timp ce pe spațiul actual al localității Satu-Nou era loc pustiu. După înființarea Graniței militare bănățene, în anul 1765 se organizează strămutarea localității Zeldoş mai aproape de drumul principal. Acelaşi lucru s-a întâmplat şi cu localitatea din Valea Mare, adusă şi ea mai aproape de drumul principal, astfel că cele două localități au fost unite în una nouă, care a primit denumirea de Nova Sella. Noua localitate apare notată pentru prima dată pe harta din anul 1776[22]. Vorbind despre înființarea localităților din zona oraşului Panciova, Sreta Pecinjački, aminteşte anul 1754 ca anul de înființare a localității Satu-Nou. El consideră că localitatea a fost înființată în Valea Mare prin strămutarea locuitorilor satului Zeldoş în Valea Mare. Din cauza lipsei de apă, autoritățile au mutat întreaga localitate Satu-Nou în locul pe care există ea astăzi, consideră Pecinjački[23]: „Novoseljani su počeli da razmišljaju kako da napuste Paprenu dolinu i presele se na suvlje i zdravije mesto, što im je kasnije i pošlo za rukom – preselili su se 1765. godine na glavni put, gde su osnovali svoje novo naselje, koje i danas postoji". Pecinjački de asemenea menționează că în anul 1767 a venit un val de populație colonizată, dar nu aminteşte nici din care regiune a fost colonizată acea populație, nici de ce origine era ea[24].

Împărțirea locuitorilor de origine română în "țărăni" şi "ghilăzăni", precum şi faptul că în localitatea Doloave, spre est, există locuitori care au nume de familie de proveniență oltenească, iar în localitatea situată la vest, Crepaja, în care astăzi trăieşte doar populație de origine sârbă, apar persoane cu nume de familie româneşti, identice cu cele din partea populată cu "ghilezeni", nu poate să meargă în sprijinul ideii lui Pecinjački despre înființarea localității Satu-Nou. Vorbind despre

---

[22] Ibidem, p. 38.

[23] *Pančevački distrikt*, 1717-1773, Filozofski fakultet Novi Sad, Monografije, knjiga 26, p. 85.

[24] Ibidem, p. 86.

Scanned with OKEN Scanner

elementul oltenesc prezent în localitatea Satu-Nou, Radu Flora amintește că în Doloave apar nume de familie identice cu cele din partea în care trăiesc "țăranii": Mihailov, Martinov, Lazarov, Stoianov (evident, numele au fost sârbizate, la origine ele fiind românești Mihai, Martin, Lazăr, Stoian). Aceasta demonstrează că o parte din românii din Valea Mare nu s-a mutat în Satu-Nou, ci în Doloave. Situația este identică și cu partea de sat în care au fost mutați "ghilezenii", adică populația de origine bănățeană și ardelenească. Radu Flora semnalează la Crepaja nume de familii identice cu cele din această partea a localității Satu-Nou: Ardelean, Jebelean, Babeș, fapt explicat de acest savant ca o consecință a mutării unei părți din locuitorii Zeldoșului în Crepaja.[25]

Locve – Sân-Mihai

Săpăturile arheologice efectuate în acest spațiu bănățean au dovedit că pe terenul pe care este situată astăzi localitatea Sân-Mihai exista o localitate încă din cele mai vechi timpuri. Au fost descoperite obiecte și monede din diferite perioade istorice, iar în anul 1870 și rămășițe ale unei fortificații romane. În anul 1859, în apropiere de această localitate au fost găsite monede din epoca de bronz pe care era încrustată stema Romei (gemenii și lupoaica) și inscripția *Vib., Trib., Gallus. (Vibius, Tribarianus, Gallus)*, care datează probabil din perioada 251-253 e. n.

Primul document scris amintește despre existența unei localități în anul 1332. Este vorba despre un Registru de impozite papale, care amintește de o localitate sub denumirea de *Sancto Michaele*. Localitatea mai apare amintită și în anii 1404 și 1437, sub numele de Szent-Mihaly și Zenthmiklos. Potrivit unei ipoteze, satul a fost localizat la vest de spațiul actual, pe locul numit astăzi *Grindul boilor*.

Și în perioadele istorice următoare localitatea este amintită sub aceeași denumire, în variantă maghiară sau germană. Drept consecință a marilor migrații care au avut loc de-a lungul istoriei și devastărilor din partea turcilor, pe harta alcătuită de contele Mercy în anul 1723 nu este

[25] Radu Flora (*Elementul oltenesc la boboci*, p. 237).

Scanned with OKEN Scanner

notată nici o localitate acolo unde de-a lungul istoriei se consemna existența localității Szent Mihaly (*harta nr. 3*).

După alungarea turcilor din Banat, începe reanimarea vieții, astfel că în anul 1740 se amintesc 40 de familii care s-au mutat în acel loc din părțile de nord ale Banatului. Potrivit unor opinii era vorba despre familii de origine din Oltenia. În anul 1761, satul este notat pe hartă sub numele de St. Miklos. În anul 1768 în sat vin câteva familii din Ardeal. După multe încercări, câteva familii din Oltenia şi Muntenia obțin în anul 1762 aprobarea Curții de la Viena de a se stabili pe teritoriul Graniței militare bănățene. Din acea perioadă există în sat trei movile, numite *hunci*, unde au fost înmormântați grănicerii. Ele se numesc *huncile lu Târziu, Niculescu şi Popescu*[26].

Pe harta lui Griselini din anul 1776 satul este notat sub numele de St. Michay. În perioada 1761-1768 în localitate vine un număr mare de familii din Oltenia, Ardeal şi Banat. Printre locuitorii de proveniență din Ardeal, trebuie amintite şi familiile care au fost exilate de autoritățile habsburgice la Sân-Mihai, Alibunar şi Ovcea în urma înăbuşirii Răscoalei lui Horia, Cloşca şi Crişan din anul 1784.

Un număr mare de nume de familii înregistrate în această localitate indică originea oltenească, dar şi muntenească a populației: Oltean, Muntean, Câmpean, Vălean. Atenția ne reține de asemenea şi numele de familie sau poreclele care au terminația în **-escu** sau **-eț**:[27] Oprescu, Giurculeț, Bombescu, Chivulescu, Didescu etc., apoi numele de familie Ciobanu[28]. Un număr oarecare de nume de familii indică originea bănățeană a locuitorilor: Cebzan, Gătăianț, Ghizeşan, sau ardelenească: Ardelean, Drăgoi, Vereş.[29]

---

[26] Toate aceste nume sunt de origine oltenească sau muntenească.

[27] Numele de familie de origine bănățeană se termină de obicei în **-an**, procesul de monoftongare a diftongului **ea** la **a** fiind extins şi la sufixele antroponimice.

[28] Denumirea *cioban*, de la care provine acest nume de familie, este în esență cuvânt de origine turcă, frecventă în subdialectul muntean şi în varianta literară a limbii române. Cuvântul bănățean cu semnificația de cioban este *păcurari*, de origine latină (*pecorarius*, **derivat de la** *pecus, -oris*), de la care a fost format numele de familie *Păcurar*.

[29] Lista familiilor care trăiesc în localitate este dată în monografia localității, intitulată *Locve ieri şi astăzi*, p. 95, respectiv p. 99-100.

Scanned with OKEN Scanner

După primul război mondial, când s-a produs împărțirea teritorială a Banatului între România şi Iugoslavia, localitatea rămâne pe teritoriul Iugoslaviei cu numele de Sveti Mihajlo. În anul 1947, primeşte numele pe care îl are şi astăzi în limba oficială a statului – Locve.

Straja

Localitatea Straja este situată pe şoseaua Vârşeț-Biserica Albă. Despre însăşi înființarea satului există date puține.

Este cunoscut faptul că după alungarea turcilor din Banat contele Mercy colonizează un număr mare de germani în apropiere de locul unde este astăzi aşezată Straja, înființând astfel localitatea numită Lagerdorf. Pe unele hărți din 1761, localitatea apare sub denumirea de Strasa, în documente fiind consemnat că în ea trăieşte populație de origine română. Istoricul Felix Milleker consideră că localitatea Lagerdorf a fost desființată în anul 1738 şi că populația de origine română care trăieşte astăzi în localitate a venit din Oltenia în anul 1744.

Astăzi la Straja trăieşte populație românească de origine din Oltenia.

Scanned with OKEN Scanner

GRAIURILE OLTENEŞTI ŞI RAPORTUL LOR FAŢĂ DE GRAIURILE BĂNĂŢENE

În dialectologia română, graiurile de tip oltenesc nu formează un subdialect aparte, ci sunt considerate parte componentă a subdialectului muntean, datorită faptului că nu au particularităţi atât de deosebite faţă de graiurile munteneşti.

Particularităţile lingvistice ale subdialectului muntean

Subdialectul muntean se vorbeşte în Muntenia, în judeţele Argeş, Olt, Teleorman, Dâmboviţa, Prahova, Giurgiu, Călăraşi, Ialomiţa, Buzău şi Brăila, şi în regiunea Oltenia, în judeţele Olt, Dolj, Vâlcea, Gorj şi Mehedinţi. Graiuri de tip muntenesc se vorbesc şi în Dobrogea şi în partea de sud a Transilvaniei. Acest subdialect stă la baza limbii române literare.

Din lista particularităţilor graiurilor care fac parte din subdialectul muntean am selectat doar pe acelea care sunt relevante pentru cercetarea noastră[30] .

În fonetică menţionăm următoarele particularităţi:

– trecerea lui **e** neaccentuat la **i**: *dintile, fetile, laptili;*

– vocalele **e**, **i** şi diftongul **ea** se păstrează în urma consoanelor fricative: *semn, secară, zeamă, păzească, înţeleg;*

– vocalele anterioare **e**, **i** trec în seria vocalelor centrale după **d**, **p**: *dă, pă, dî, pîn, pîntru* şi în cuvintele cu prefixele **des-**, **dez-**: *dăsface, dăzbrac*;

– **i** final asilabic este păstrat în terminaţiile **-ar**, **-er**, **-or**: *cîntari, morari, croitori*;

---

[30] Despre particularităţile subdialectului muntean, vezi lucrarea *Tratat de dialectologie românească*, Scrisul românesc, Craiova 1984, p. 163-208.

Scanned with OKEN Scanner

– cuvintele *umflu, umblu, umplu* apar cu **u** inițial;

– dentalele **t, d** nu se palatalizează în fața vocalelor **e, i** : *dinte, minte, deget, frate;*

– pronunțarea dură a consoanelor fricative, după care urmează vocalele din seria centrală și reducerea diftongului **ea** la **a** este semnalată doar în graiurile din Oltenia: *zîuă, sară;*

– păstrarea africatelor **č și ğ** : *cine, place, ginere, geam;*

– fricativizarea africatelor arhaice **dz** și **ğ**: *zi (< dzi), joc (< gioc);*

– apariția consoanei **h** protetice, fără justificare etimologică: *hăsta, hăla, haripi;*

– dispariția consoanei **h** în poziție inițială sau intervocalică: *par* (în loc de *pahar*), *zar* (în loc de *zahăr*), *"oț* (în loc de *hoț*);

– transformarea consoanei **n** provenită din **n** latin primar în **i** în cuvinte ca *cui, căpătîi, vulpoi.*

În morfologie semnalăm:

– trecerea substantivelor din declinarea a II-a în categoria substantivelor de declinarea a III-a: *martore – martor, umere – umăr;*

– cazurile au construcții analitice și sintetice: *zidul de la casă, zidul casei;*

– articolul posesiv apare cu forme distincte pentru gen și număr: *al, a, ai, ale;*

– verbele de conjugarea I și a IV-a păstrează sufixele **-ez, -esc**: *lucrez, înfloresc;*

– iotacizarea verbelor de origine latină care se termină în **t, d, n, r, l**: *auz* (în loc de *aud*), *văz* (în loc de *văd*), *spui* (în loc de *spun*), *țiu* (în loc de *țin*);

– perfectul compus se formează cu ajutorul verbului auxiliar *a avea* care are la persoana a III-a singular forma *a*, iar la persoana a III-a plural foma *au;*

– construcția de viitor are formă perifrastică: *am să fac, ai să faci* etc.;

– prepozițiile de origine latină care au în etimon grupul consonantic *muta cum liquida*, pierd consoana **r** din silaba inițială: *pe, pentru, pintre.*

Scanned with OKEN Scanner

În final trebuie menționat că, odată cu stabilirea particularităților subdialectului muntean, cercetătorii atrag atenția asupra unor particularități care sunt valabile doar pentru graiurile din nord-vestul Olteniei, cu menționarea că aceste graiuri sunt graiuri de tranziție și fac trecerea de la subdialectul muntean la cel bănățean. Aceste graiuri au unele particularități care le detașează de subdialectul muntean și le apropie de cel bănățean. Printre acestea, cele mai frecvente sunt: palatalizarea dentalelor, fricativizarea africatelor, iar Marin Petrișor[31] adaugă și păstrarea africatei arhaice **dz**, pe care o consideră moștenită dintr-o fază lingvistică arhaică, fază comună cu baza dialectală a graiurilor bănățene, ale căror particularități le vom expune în continuare.

Trăsăturile subdialectului bănățean

Subdialectul bănățean[32] se vorbește în partea de sud-vest a teritoriului dacoromân, limitat la sud de Dunăre, la nord de râul Mureș, la est de râul Cerna și Munții Banatului, iar la sud-vest și vest de râurile Tisa și Timiș, în Voivodina. Graiuri de tip bănățean se vorbesc în Banatul Românesc, în județele Timiș, Caraș-Severin, parțial în județele Arad și Hunedoara și în partea centrală și de sud a Banatului voivodinean.

Subdialectul bănățean este un subdialect foarte bine conturat, cu un număr mare de trăsături lingvistice bine definite. Caracteristica lui de bază este păstrarea unui număr mare de elemente arhaice, moștenite din limba latină. Acest fapt îi conferă individualitate printre subdialectele limbii române. În schimb, fiind varietate dialectală vorbită pe un teritoriu periferic, dar și datorită împrejurărilor istrorice, acest subdialect nu a contribuit la formarea limbii române literare, deși a conservat un număr mare de elemente de origine latină.

---

[31] *Graiul bufenilor din Banat II*, în LR, XVII, 1968, nr. 3, p. 218.

[32] Despre particularitățile subdialectului bănățean vezi: Vasile Frățilă, *Probleme de dialectologie română*, Facultatea de Filologie, Timișoara 1987, p. 111-135, și *Tratat de dialectologie românească*, p. 240-284.

Scanned with OKEN Scanner

Vom evidenția, în cele ce urmează, unele dintre numeroasele particularități fonetice și morfosintactice, în primul rând pe acelea care sunt importante pentru cercetarea noastră.

Fonetica

Pentru subdialectul bănățean sunt caracteristice următoarele particularități fonetice:

– păstrarea vocalei **a** etimologice: *blastăm* (< lat. *blasphemo*), în loc de *blestem;*

– trecerea lui **a** la **ă în** cuvintele de origine latină *părieće* < *paretem* (în loc de *perete), păriek'e, spăria*, precum și în unele cuvinte de altă origine decât latină, de ex. în cuvântul slav *năroc* < sl. *narok;*

– păstrarea vocalei **î** în fața lui **n** < lat. **-an** în verbele *îmblu, împlu, îmflu*;

– trecerea vocalelor anterioare **e, i** în vocale din seria centrală **ă, î** și reducerea diftongului **ea** la **a** în fața consoanelor labiale, fricative și a consoanei **r**: *mărg, lovăsc, săc, dzîc, zîd, țîn, bat, întrabă;*

– fricativizarea africatelor **ć, đ**, în forma **ś**, respectiv **ź**; *faśe, plaśe, dzăśe, mierźe, sînźe, plînźe;*

– palatalizarea dentalelor este una dintre cele mai relevante particularități ale subdialectului bănățean. În acest subdialect procesul a atins cel mai înalt grad de manifestare, ajungând până la stadiul de africatizare în care dentala **t** a devenit **ć,** iar dentala **d – đ**: *fraće, minće, săće, đimińață, jurđecată, unđe;*

– conservarea lui **n** primar în cuvintele de origine latină, în poziția **n + e, i** în hiat și în terminațiile de origine latină **-oneus, -onea**, sub formă de consoană muiată **ń**: *cuń, călcîń, căpătîń, vulpoń, buboń;*

– păstrarea grupului consonantic arhaic **mn** în cuvântul *scamn* și în derivatele lui;

– prezența vocalei **a** în verbele *(a) asfînți, (a) astrînźe, (a) astînźe*, și **s** în *scoborî.*

Scanned with OKEN Scanner

Dintre particularităţile subdialectului bănăţean amintim următoarele:

– neutralizarea opoziţiei dintre singular şi plural prin dispariţia terminaţiei pentru plural: *frundză – frundză, mîndz – mîndz;*

– trecerea substantivelor de la declinarea a III-a la declinarea I prin trecerea terminaţiei **–e** la **–ă**: *marźină, pieśină, strieşînă, povastă;*

– păstrarea formelor arhaice moştenite din latină *nor (< lat. nurus)* şi *sor (<lat. soror)* în construcţiile cu pronumele posesiv *noru-sa* i *soru-sa;*

– formele analitice de genitiv şi dativ*: cuada dî la sapă, vadra lu baba, i-o dat lu un uom;*

– verbele de conjugarea I şi a IV-a apar fără terminaţia **–ez**: *io lucru (*în loc de *lucrez), io śin* (în loc de *cinez)*, respectiv **–esc**: *înfluor (*în loc de *înfloresc*);

– verbul *a fi* se conjugă la indicativ prezent în construcţie cu formele neaccentuate ale pronumelui personal în dativ*: io mi-s, noi ni-s, voi vi-s;*

– perfectul compus se formează cu verbul auxiliar *a avea* care are pentru persoana a III-a singular forma *o* (în loc de *a*), iar pentru persoana a III-a plural *or* (în loc de *au*);

– viitorul se construieşte cu prezentul verbului auxiliar *a avea* şi conjunctivul verbului care se conjugă: *am să vin* sau *o să vin;*

– pentru Banat sunt specifice adverbele*: baş, cîta (puţin), la l'eće (încet), amînat (târziu), astară, dăluoc (imediat), mîńedzî (a doua zi), mirieu(ţ) (încet.)*

Scanned with OKEN Scanner

INDIVIDUALITATEA GRAIURILOR OLTENEŞTI DIN BANATUL DE SUD

PARTICULARITĂŢILE FONETICE

Cu toate că de la venirea oltenilor în Banat au trecut mai mult de 200 de ani, conservatorismul de care dau dovadă, rezultat din tendința de a-şi păstra specificul pe plan etnolingvistic, a dus la supraviețuirea unui număr relativ mare de trăsături lingvistice moştenite din țara de baştină. Pe de altă parte, convieţuirea cu bănăţenii a avut drept consecinţă infiltrarea nemijlocită a unui număr de particularităţi bănăţene în aceste graiuri, mai ales în localităţile Satu-Nou şi Sân-Mihai, unde pe lângă populaţia oltenească trăieşte şi un număr mare de bănăţeni, dar şi ardeleni, care la rândul lor au tins să-şi impună modul lor de vorbire.

Graiurile oltenești şi-au păstrat o serie de forme autentice, dar totuşi nu au putut să opună rezistenţă influenţei bănăţene care a cauzat apariţia unor forme pe plan fonetic, morfosintactic şi lexical.

Am considerat autentic oltenească orice formă, chiar şi identică cu cea bănăţeană, înregistrată în zona de nord-vest a Olteniei, cu excepţia unor forme întâlnite doar în puncte izolate de-a lungul frontierei cu Banatul. Asemenea elemente se pot considera influenţe din subdialectul bănăţean.

Scanned with OKEN Scanner

Tratamentul vocalei **a**

În graiurile oltenești vocala **a**, care stă la baza triunghiului sistemului fonologic al limbii române, este păstrată în poziție inițială în următoarele împrejurări fonetice:

- când este purtătoarea accentului: *ástăz, ádă, áflă;*
- când accentul cade pe alte silabe: *acul"ó, acásă, afúnd.*

Vocala **a** etimologică este păstrată sub accent în cuvintele *blástăm*,[33] (spre deosebire de graiurile originare unde s-a produs modificarea **a** > **e**: *blestem*), precum și în cuvântul *samă* (în subdialectul muntean *seamă*[34]), manieră de pronunțare specifică subdialectului bănățean[35].

În graiurile din Satu-Nou și Sân-Mihai vocala **a** în poziție inițială este păstrată în cuvântul *aripă*, respectiv *arapă*, ca și la forma de plural *arip*^{i}, respectiv *arăp*^{i}. Pe de altă parte, în graiul din Straja vocala **a** în poziție inițială este păstrată în forma bănățeană doar la singular: *aripă*, în timp ce la plural semnalăm trecerea la **ă**: *ărip*^{i}, chiar dacă vocala **a** este în poziție inițială și accentuată. Bourciez constată că în principiu toate limbile romanice urmează în evoluția lor principiul de păstrare nealterată a vocalei **a** sub accent, dar totuși menționează: „On peut dire qu'en principe l'**a** libre accentué est resté intact dans presque toute l'étendue du domaine roman: lat. *cantare, pratum, capra* sont en it. *cantare, prato, capra*, roum. *cânta, prat, capră*, esp. ptg. *cantar, prado, cabra*, prov. *cantar, prat, cabra*. Toutefois certains changements importants se sont produits".[36]

---

[33] ALR I, MN, întrebarea nr. 597, arată existența unei forme cu **e** protonic asimilat (*blestem*) pe întreg teritoriul limbii române, cu excepția Banatului și a câtorva puncte izolate din nord-vestul Olteniei și sudul regiunii Țara Hațegului.

[34] Cuvântul *s(e)amă* este de origine maghiară - *szám.*

[35] Despre aria formei cu accentul etimologic păstrat v. *NALR - Banat*, MN, întrebarea nr. 1882 și *ARL* II, s.n., VII h. nr. 1881.

[36] E. Bourciez, *Op. cit.*, p. 349.

Scanned with OKEN Scanner

Deci, vocala **a** a fost în principiu păstrată în poziție accentuată și în poziție inițială, dar și în interiorul cuvintelor, cu toate că observăm o serie de excepții specifice pentru graiurile analizate. În dialectologia română asemenea modificări se întâlnesc în zonele lingvistice considerate graiuri de vest, deci: Banat, Transilvania, Țara Hațegului și nord-vestul Olteniei.

Cu toate că este vorba despre graiuri de origine diferită, și care fac parte din două subdialecte diferite, bănățean și muntean, este incontestabilă baza dialectală comună pentru graiurile bănățene și oltenești de nord-vest. Cercetările materialului lingvistic cules pe teritoriul întregului Banat dovedesc că subdialectul bănățean este foarte conservator și păstrător fidel al multor forme moștenite din latină și dispărute în alte subdialecte românești. Când este vorba despre anumite fonetisme arhaice, acestui subdialect i se atașează și graiurile din nord-vestul Olteniei, care opun cea mai mare rezistență inovațiilor lingvistice venite din Muntenia.

Una dintre aceste particularități arhaice este păstrarea vocalei **a** etimologice intactă sau trecută la **ă** – transformare care urmează o cale evolutivă firească de la latină spre română. Este vorba despre trecerea lui **a** la **ă** în poziție neaccentuată în cuvintele de tipul *spăria* (< lat. **expavorare)*, *blăstăma* (< lat. *blasphemare)*, *păriek'e*, *părieće* (< lat. **parietem*), *năcaz* (< sl. *nakaz*), în opoziție cu formele în care **a** a devenit **e** – *speria, blestema, pereche, perete, necaz,* semnalate în partea de sud a ariei dacoromâne, din care fac parte subdialectul muntean și în cadrul lui, graiurile din zona centrală și de est a Olteniei[37].

Același tratament al vocalei **a,** care a devenit **ă,** apare și în cuvintele monosilabice de tipul: *săr, săp, căr, măi* (cf. cuvintele din varianta literară a limbii române *sar, sap, car, mai*). *NALR Banat,* h. nr. 138 și *NALR Oltenia* I, h. nr. 89 înregistrează aceste forme dialectale pe întreg teritoriul Banatului Românesc și în partea de vest a Olteniei.

După același principiu fonetic, vocala **a** în poziție neaccentuată apare modificată la **ă** într-o suită de cuvinte împrumutate: *sălam(ă) (sl. salama), căzan (sl. kazan), păpuc (sl. papuče,* în esență cuvânt de origine turcă*), năroc (sl. narok), vrăbieț (sl. vrabac* – cuvânt înregistrat

[37] v. *ALR* II, S.N. VII, h. nr. 1876, 1877.

Scanned with OKEN Scanner

la Satu-Nou), spre deosebire de cuvintele care apar în varianta literară a limbii române în forma: *salam, cazan, papuc, noroc, vrabie.*

Cuvântul *răgica* este încă unul din seria cuvintelor cu fonetism apărut ca urmare a unei evoluții firești din latină. Cu această formă cuvântul există în graiurile bănățene și olteneşti și a evoluat din forma latină *radicare.* Deci, vocala **a** etimologică a fost tranformată în vocala medială **ă**, spre deosebire de graiurile de est, unde s-a produs asimilarea **a - i > i - i**: *radica(re) > ridica.*

Procesul de modificare fonetică **a** neaccentuat > **ă,** fiind foarte îndelungat și înrădăcinat puternic în subconștientul vorbitorilor de graiuri conservatoare, a cuprins implicit și cuvinte de altă origine decât latină. Astfel, în cuvântul de origine slavă *năroc* (< *narok*) se semnalează aceeași modificare valabilă pentru cuvintele moştenite din latină: prin deplasarea accentului, vocala neaccentată **a** a ajuns la forma **ă**. În graiuri de alt tip, forma *noroc* este apărută ca rezultat al asimilării vocalice regresive.

Un alt cuvânt care se ataşează modificării fonetice expuse mai sus este cuvântul *fălos*. Drept exemplu de asimilare vocalică în limba română, din aspect diacronic, a fost menționat și cuvântul *folos (*<gr. *felos*), cu forma dialectală *fălos*[38], înregistrată în unele graiuri, printre care și în cele bănățene și olteneşti. În acest context, forma *fălos*, a fost interpretată ca o variantă fonetică a cuvântului *folos* și rezultată din evoluția firească **e** > **ă**. Când este vorba despre această formă, înregistrată în graiurile bănățene, realitatea lingvistică impune o altă interpretare a acestui fonetism. Forma *fălos*, este existentă pe întreaga arie bănățeană[39], dar apare cu o altă valoarea semantică decât cuvântul *folos*. Cuvântul *fălos* în graiurile bănățene are semnificația de *vesel, bucuros*, dar și *mândru* (*de sine*). De menționat expresia *păpuś d-ai făloş* - pantofi împletiți din lână și cu flori cusute cu fire de lână, în culori foarte vii. Pe lângă acest cuvânt, apare curent și cuvântul *folos* cu aceeași semnificație ca și în limba literară. Deci, în graiurile cercetate

---

[38] v. I. Gheție, *Baza dialectală a limbii române literare*, Editura Academiei, R. S. România,

[39] *v.* Vasile. Frățilă, *Texte dialectale și glosar*, Universitatea Timişoara 1986, p. 72.

Scanned with OKEN Scanner

de noi coexistă cele două cuvinte, care sunt în esență doar paronime. Mai mult chiar, din punct de vedere lexicologic au semnificații cu totul diferite, iar din punct de vedere morfologic aparțin diferitelor clase de cuvinte – *fălos* este adjectiv, iar *folos* – substantiv. Acest fapt ne îndreptățește să considerăm că ele nu prezintă două variante fonetice ale aceluiași etimon, ci două cuvinte provenite din două limbi diferite. Adjectivul *fălos* se poate aduce în legătură cu etimonul slav *hvaliti se* și poate fi considerat un derivat de la substantivul *fală* + sufixul **-os**, incontestabil provenit din etimonul slav amintit.

Din cele expuse mai sus putem conchide că transformarea vocalică **a** > **ă** este arhaică și obișnuită pentru o perioadă foarte îndelungată din evoluția limbii române, dar și foarte viguroasă, deoarece și împrumuturile mai recente au fost supuse acestei modificări fonetice. Tendința de transformare a lui **a** atonic în **ă** este semnalată și în cuvinte de altă origine decât cea latină sau slavă, ea fiind prezentă și într-un număr oarecare de împrumuturi mai recente din alte limbi – maghiară, germană etc., intrate în graiurile din Banat prin filieră sârbă, de exemplu, *cănțălariie* < *kancelarija,* sau forma *lăvór,* obținută din cuvântul *lávor* prin deplasarea accentului de pe penultima silabă pe ultima. Deci, procesul fonetic amintit este un proces puternic și activ într-o perioadă îndelungată de timp, afectând atât cuvintele moștenite, cât și pe cele împrumutate în diferite perioade ale evoluției graiurilor.

Vocala e

Diftongul arhaic ea *în graiul din Satu-Nou*

Dintre toate vocalele, vocala **e** a avut cea mai complexă evoluție. Pe lista fonetismelor care sunt importante pentru cercetarea noastră și care se enumeră printre particularitățile graiurilor oltenești, un loc aparte îl ocupă tratamentul diftongului **ea** în poziție **e** în graiul din Satu-Nou.

În evoluția diftongului **ea** din **e** latin este cunoscut procesul de diftongare condiționată, care a dus la diftongarea lui **e** la **ea** dacă în silaba următoare era un **e** sau **a**: *lege(m)* > *leage, decem* > *zeace, terra(m)* > *țeară,* prin diferite faze intermediare pe care nu le-am expus aici, din

Scanned with OKEN Scanner

cauză că nu sunt relevante pentru evoluția fonetismului în graiul din Satu-Nou.

Într-o fază următoare a evoluției limbii se petrece procesul invers, de revenire la forma inițială **e**, adică de monoftongare a diftongului[40].

Procesele evolutive ale vocalelor din graiurile bănățene și olteneşti s-au desfăşurat pe căi diferite, din ele rezultând fonetisme diferite, care există și astăzi. Materialul cules în Satu-Nou indică asupra faptului că în graiul din această localitate a fost păstrat diftongul arhaic **ea,** particularitate oltenească conservată doar izolat, în graiuri periferice, așa cum este și graiul din Satu-Nou. De menționat că diftongul **ea** se pronunță **ia,** de aceea exemplele culese pe teren au fost transcrise cu **ia,** restectând pronunțarea autentică în grai. Trebuie de asemenea să atragem atenția asupra faptului că în limba română există și diftongul **ia** și că aceste două diftonguri nu trebuie confundate, indiferent de faptul că ele se pronunță la fel (de ex. *vrea* și *iarbă*, care în graiurile cercetate de noi se pronunță ca *vria* și *iarbă*). Pentru a evita confuzii de acest fel, în textul de bază, când facem referință la diftongul **ea**, îl scriem așa cum ar trebui el să se pronunțe.

În aceleași cuvinte, în graiurile din Sân-Mihai și Straja apare diftogul **ie,** ca și în grąiurile bănățene învecinate. Existența diftongului **ie** acolo unde de regulă trebuia să fie vocala **e** se explică prin procesul de palatalizare a consoanelor care a dus la diftongarea vocalei **e** din urma acestor consoane. De altfel, în graiurile din Banat nici nu există o pronunțare pură a vocalei **e**: *piescar*^{i} (față de *pescar*), *lieźe* (față de *lege*), *mierźe* (față de *merge*) etc.

Exemplele de mai jos sunt relevante pentru o asemenea evoluție:

limba lit.	*Satu-Nou*	*Sân-Mihai*	*Straja*
ureche	uriak'e	uriek'e	uriek'e
fete	fiaće	fieće	fieće
lemne	liamńe	liemńe	liemńe
verde	viarđe	vierđe	vierđe
(muiere)	muiar'e	muier'e	muier'e.

[40] Despre diftongarea condiționată a vocalelor **e** și **o** cf. Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București 1986, p. 329.

Scanned with OKEN Scanner

Din exemplele date putem constata că graiul din Satu-Nou face excepție în tratamentul diftongului arhaic **ea**, care s-a monoftongat în alte graiuri într-o fază mai veche a evoluției limbii: documentele scrise la sfârșitul secolului al XV-lea și la începutul secolului al XVI-lea deja notează fonetisme cu diftongul monoftongat. În Muntenia acest diftong s-a monoftongat ceva mai târziu, probabil prin secolul al XVIII-lea prin reducerea diftongului la vocala **e,** așa cum apare ea astăzi în varianta literară a limbii române.

Calea evolutivă a acestui diftong s-a încheiat în unele cazuri la acest stadiu, fapt consemnat atât de graiurile oltenești cât și de varianta literară a limbii, în timp ce în graiurile bănățene evoluția a continuat și s-a soldat cu forme fonetice diferite, în dependență de structura fonetică a cuvântului în care se găsea. Astfel, în urma consoanelor labiale, graiurile bănățene manifestă tendința de reducere a diftongului la monoftongul **a**, datorită pronunțării dure a consoanelor. În această împrejurare fonetică, graiurile oltenești au păstrat diftongul **ea**, sub forma de **ia**:

limba lit.	*graiurile oltenești*	*graiurile bănățene*
să meargă	să miargă	să margă
să vorbească	să vorbiască	să vorbască
beat	biat	bat.

Același tratament au și cuvintele de origine slavă:

poveste	poviastă, poviestă	povastă
să lovească	să loviască	să lovască
să topească	să topiască	să topască.

Din exemplele expuse se remarcă consecvența cu care graiurile oltenești păstrează diftongul **ea**, în timp ce graiurile bănățene acceptă inovația reducerii diftongului la monoftong, apărută ca o consecință a evoluției **ea** > **ăa** > **a**, dar numai dacă în silaba următoare este **ă**. În caz contrat, apar alte reflexe, care vor fi abordate mai târziu.

Menționăm de asemenea și formele care au luat naștere în cuvintele în care în fața diftongului **ea** apare grupul consonantic **st**:

Scanned with OKEN Scanner

limba lit.	*Satu-Nou*	*Sân-Mihai, Straja*	*Banat*
steag	stiag	stiag	stag
stea(uă)	stiauă	stiauă	stauă.

În cuvintele cu această structură fonetică graiul din Straja se alătură manierei bănățene de pronunțare, cu diftongul redus la monoftong.

Excepție face grupul consonantic în care a doua consoană este vibranta **r** care împiedică monoftongarea:

să treacă să triacă (în ambele tipuri de graiuri).

Totuşi, procesul de monoftongare a diftongului este atât de puternic încât el se manifestă în graiurile bănățene, în pofida existenței consoanei vibrante, care, de regulă, împiedică desfăşurarea din plin a anumitor procese fonetice:

limba lit.	*graiurile olteneşti*	*graiurile bănățene*
întreabă	întriabă	întrabă
întreagă	întriagă	întragă

Graiul din Satu-Nou nu renunță la diftongul **ea** nici în împrejurările în care în celelalte graiuri olteneşti şi bănățene apare cea de-a treia variantă fonetică: vocala **ă.** Această vocală a apărut ca o consecință a deplasării lui **e** la **ă** în urma consoanelor fricative **s, ş, z, j** şi africate **ț, dz,** şi este datorată pronunțării dure a consoanelor amintite, care condiționează prezența vocalelor din seria centrală:

limba lit.	*Satu-Nou*	*Sân-Mihai*	*Straja*
biserică	bisiarică	bisărică	bisărică
sete	siaće	săće	săće
jale	jial'e	jăl	jăl
zece	ziaśe	zăśe	dzăśe.

În documentele care datează dintr-o fază mai veche a evoluției limbii române au fost semnalate forme cu diftongul **ea**: *bisearică, seate, jeale, încălzeaşte*[41], **zeace,* care a fost ulterior redus la monoftongul **e,**

[41] I. Gheție, *Op. cit.*, p. 123.

Scanned with OKEN Scanner

rezultând formele pe care le consemnăm astăzi în varianta literară a limbii române.

Acelaşi paralelism **ea** : **ă** apare şi în urma grupului consonantic **st**:

limba lit.	*Satu-Nou*	*Sân-Mihai*	*Straja*
stele	stial'e	stăl'e	stăl'e
***	stielniță	stălniță	stălniță,

precum şi în urma consoanei vibrante **r** care în graiurile din Sân-Mihai şi Straja primeşte pronunțare dură:

rece	riaśe	răśe	răśe
rele	rial'e	răl'e	răl'e.

În alte cazuri, vocala anterioară **e** evoluează la **ă** în urma vibrantei **r** în poziție finală la substantivele de gen feminin şi neutru în toate cele trei graiuri: p*ieră, mieră, top^{u}oară, izv^{u}oară.*

Din cele expuse mai sus putem conchide că diftongul **ea** a fost păstrat în graiul din Satu-Nou în multe împrejurări în care celelalte graiuri au dezvoltat fonetismele **ie, a** sau **ă.** Menționăm în continuare şi alte exemple:

limba lit.	*Satu-Nou*	*Sân-Mihai şi Straja*
castravete	crăstăviaće	crăstăvieće
pâlnie	tolśiar^{i}	tolśier^{i}
încet	la liaće	la lieće
se teme	să ćamie	să ćemie
se îndoieşte	să mođaşće	să mođeşće.

Exemplele amintite demonstrează o preferință a acestui grai pentru diftongul **ea**, care s-a extins şi la unele cuvinte în care nu îşi are justificare etimologică, de exemplu, în cuvântul de origine slavă *točir,* în care forma cu diftongul **ea** din Satu-Nou *tolśiar^{i}*, sau în expresia *la liaće,* unde prezența diftongului se poate explica doar prin analogie cu cuvintele în care diftongul **ea** în poziție **e** a evoluat în mod firesc.

În graiurile olteneşti cercetate de noi am semnalat prezența unei serii de cuvinte, reduse ca număr, dar interesante pentru cercetarea acestui tip de graiuri:

Scanned with OKEN Scanner

limba lit.	*Satu-Nou, Sân-Mihai*	*Straja*
cămaşă	kimiaşă	kimieşă
mere	miară	mieră
pere	piară	pieră
jumări	jumiară	jumieră.

În aceste cuvinte diftongul **ea** este înregistrat şi în localitatea Sân-Mihai, precum şi în unele graiuri bănăţene, unde sunt semnalate forme cu diftongul păstrat, fapt confirmat şi de Atlasul lingvistic român, care notează, în puncte cartografice izolate din Banat, forme cu diftongul arhaic **ea** conservat. Cuvinte cu diftongul **ea** păstrat se pot auzi sporadic şi în graiurile bănăţene din Banatul de Sud[42], fiind vorba despre reminiscenţe arhaice păstrate pe alocuri în graiurile bănăţene conservatoare.

Despre originea diftongului **ea** şi frecvenţa lui în graiurile periferice, fie de tip oltenesc sau bănăţean, s-a discutat mult şi din diferite aspecte ale acestui fenomen. Încă Weigand, poposind în ţinuturile Banatului, a remarcat existenţa acestui diftong într-o măsură mult mai mare decât în prezent.

Datele oferite de atlasele lingvistice din seria nouă – NALR - Oltenia în cinci volume şi NALR – Banat arată că în cele 98 de localităţi din Oltenia în care au fost întreprinse anchete dialectale, nu au fost întâlnite cuvinte cu diftongul arhaic **ea** păstrat. Pe de altă parte, datele oferite de NALR - Banat prezintă situaţia puţin diferită, izolând o microzonă lingvistică, cuprinsă între punctele cartografice 56 – 60, în care diftongul **ea** a fost înregistrat în aceleaşi cuvinte ca şi la Satu-Nou: *leamńe, seamńe, zeaśe*, sau forme cu diftongul redus la **a**: *tuşaşće, bătrîńaşće*. Este vorba despre o zonă în care trăieşte populaţie

[42] Radu Flora (*Rumunski banatski govori u svetlu lingvističke geografije*, Monografije XXIV, Filološki fakultet, Beograd 1971, p. 396) semnalează prezenţa acestor forme, printre altele, la Alibunar şi Nicolinţ.

Scanned with OKEN Scanner

colonizată, venită din regiunile Crişana, Transilvania şi Oltenia[43], ceea ce ne determină să considerăm că fenomenul nu este bănățean, ci că este vorba de o particularitate adusă din regiunea de baştină a populației care acum trăieşte în acea microzonă.

Forme identice, cu diftongul **ea** conservat, sau redus la **a**, în aceleaşi cuvinte şi în aceleaşi împrejurări fonetice au fost notate şi de cercetătorul Virgil Nescorescu, cu prilejul cercetării graiurilor oltenești vorbite de populația românească din împrejurimea localitățiii Vidin din Bulgaria.[44]

După cum se vede, graiurile periferice de origine oltenească, izolate mai bine de 200 de ani de țara de baştină şi private de contactul cu centrele de inovație, au păstrat diftongul arhaic **ea** şi l-au extins la alte cuvinte cu aceeaşi structură fonetică, în care acest diftong apare prin analogie.

În limba română a avut loc un proces lung de reducere a diftongului **ea** la **e**, încheiat după opinia unor lingvişti în secolul al XVI-lea[45], iar după alții în secolele următoare. Materialul lingvistic cules pentru cercetările noastre, precum şi materialul altor cercetători care s-au ocupat de studiul graiurilor oltenești periferice şi izolate de țara de baştină, confirmă că este vorba de un proces lingvistic foarte lung care, după cum menționează Ion Gheție, în unele graiuri nu este încheiat până în zilele noastre.[46]

---

[43] În anexa la NALR - Banat, *Date despre localități şi informatori*, vorbind despre această microzonă lingvistică se spune: „În vara anului 1934 au fost organizate /.../ festivități cu prilejul împlinirii a 200 de ani de la venirea lor din Oltenia" (p. 92).

[44] Virgil Nestorescu, *Românii timoceni din Bulgaria*, Editura Fundației Culturale Române, Bucureşti 1990, p. 37 sq.

[45] Al. Rosetti (*Op. cit.*, p. 145) consideră că formele cu diftongul monoftongat, notate în documentele din secolul al XVI-lea sunt o dovadă suficientă pentru a sprijini ideea că procesul de monoftongare s-a încheiat înainte de 1600.

[46] V. Nestorescu, *Graiurile româneşti din regiunea Vidinului* (R.P. Bulgaria), LR, X, 1980, p. 34.

Scanned with OKEN Scanner

Procesul de reducere a diftongului **ea** *la* **a** *în graiul din Satu-Nou*

În timp ce limba română cunoaşte procesul de reducere la monoftognul **e** a diftongului **ea** rezultat din metafonie, în fazele vechi ale evoluției limbii, în graiurile de tip bănățean acest proces a evoluat în continuare sub un alt aspect, vocala **e** devenind **ă.** În schimb, în aceleaşi împrejurări fonetice în graiul din Satu-Nou, ca şi în celelalte graiuri olteneşti izolate din Banatul Românesc şi cele din împrejurimea oraşului Vidin, diftongul arhaic **ea** s-a redus la **a**:

limba lit.	*Satu-Nou*	*Sân-Mihai, Straja, g. băn.*
înfrăţeşte	înfrățaşće	înfrățăşće
încălzeşte	încălzaşće	încăl(d)zăşće
greşeşte	grieşaşće	grieşăşće
sădeşte	săđaşće	săđeşće.

Explicând transformarea fonetică **ea > a** , precum şi **e > a** şi **i > î** în graiurile olteneşti în urma consoanelor **ț, s, z**, Grigore Brâncuş menționează: „Acestea sunt întotdeauna dure în Oltenia, încât nu îngăduie după ele prezența vreunei vocale din seria anterioarelor”[47]. Deşi am putea cu satisfacție să constatăm că această afirmație vine să explice pe deplin modificarea semnalată de noi la Satu-Nou, o serie de alte cuvinte înregistrate în localitate contestă explicația dată.

Pentru forme ca *siaće*, *ziaše* explicația nu este valabilă. Încercând să analizăm motivul păstrării diftongului **ea** după consoanele **s** şi **z**, ajungem la concluzia că el a fost păstrat în aceste cuvinte pentru a evita confuzia în comunicare: prin prezența diftongului **ea** se face diferența între *ziaše (zece)* şi *zaše (zace)*, *siaće (sete)* şi *saće (sate)*. Deci, ajungem la concluzia că formele amintite au fost păstrate pentru a se evita omofonia şi că în aceste cuvinte diftongul a fost folosit ca instrument lingvistic pentru o diferențiere semantică, respectiv morfologică.

---

[47] *Graiul din Oltenia*, LR, X, 1986, p. 44.

Scanned with OKEN Scanner

Diftongarea lui e *la* ie

O altă particularitate fonetică prezentă în graiurile cercetate de noi este diftongarea vocalei **e** la **ie**. Această diftongare apare şi în graiurile bănăţene.

Un asemenea tratament al vocalei **e,** care a devenit **ie,** este cunoscut în limba română. În elementele moştenite din limba latină, vocala **e**, fie că a fost conservată în forma iniţială: lat. *credo* > *cred*, lat. *venire* > *veni*, fie că a fost diftongată la **ie**[48]**: lat.** *ferrum* > *fier*, lat. *mel* > *miere*. Într-o fază evolutivă ulterioară, dacă diftongul **ie** s-a găsit în urma consoanelor **t, d, s**, primul element al lui a exercitat o influenţă puternică asupra consoanei precedente, astfel că s-a produs modificarea fonetică **t** > **ţ**: lat. *texo* > *ţes*, **s** > **ş**: *sessum* > **siesu* > *şes*, iar **d** a devenim mai întâi **dz,** iar apoi **z**: *decem* > *diece* > *dzece* > *zece*.

Realitatea fonetică este însă alta când este vorba despre graiurile de tip bănăţean şi cele din zonele limitrofe. În aceste graiuri diftongarea lui **e** la **ie** se manifestă în toate împrejurările fonetice, indiferent de valoarea calitativă a vocalei **e** din etimon:

lat.	*limba lit.*	*băn, olt.*
credo	cred	cried
nigrum[49]	negru	ńegru
livixa	leşie	l'eşîie
mellae (pl.)	mere	mieră, miară.

Procesul de diftongare s-a extins şi la cuvinte de altă origine:

mag. féle	el	fiel
sl. lek	leac	liec.

Tendinţa de pronunţare muiată a vocalei **e** prin transformarea ei în **ie** este un fenomen general bănăţean care stă în strânsă legătură cu pronunţarea muiată a consoanelor – palatalizarea dentalelor, dar şi cu

---

[48] Diftongarea **e** > **ie** s-a produs când este vorba despre vocala **e** scurtă, în schimb vocala **e** lungă din latină a fost păstrată nealaterată:

[49] Vocala **i** din latină a evoluat în limba română la **e**.

Scanned with OKEN Scanner

pronunțarea palatalizată a celorlalte consoane, fricativizarea africatelor, păstrarea consoanei **n** muiat în forma **ń** – procese fonetice despre care va fi vorba în capitolul consacrat consonantismului.

În continuare atragem atenția asupra unei opoziții fonetice între formele din cele trei graiuri cercetate şi graiurile bănățene când este vorba despre tratamentul vocalei **e** în urma consoanelor labiale *(harta nr. 4)*:

limba lit.	*g. olteneşti*	*g. bănățene*
merg	mierg	mărg
anunț	iviesc	ivăsc
vorbesc	vorbiesc	vorbăsc
(mă) grăbesc	grăbiesc	grăbăsc

şi în poziție finală:

încapă	înk'apie, înk'epie	înk'apă.

După cum se vede din exemplele menționate mai sus, în graiurile bănățene s-a petrecut procesul de trecere a lui **e** la **ă** în urma labialelor, dar numai dacă în silaba următoare nu apare o vocală din seria anterioară, a cărei prezență împiedică modificarea amintită. În cazul prezenței vocalei **e** sau **i**, diftongul este păstrat şi în graiurile bănățene: *mierźe, ivieşće, vorbieşće, grăbieşće, înk'epe*. În schimb, în graiurile olteneşti transformarea **e** > **ie** este generală.

În finalul acestui capitol, consacrat particularităților fonetice ale graiurilor de origine oltenească, vorbite în localitățile Satu-Nou, Sân-Mihai şi Straja, menționăm o particularitate comună tuturor celor trei localități, care stă în opoziție cu formele din graiurile bănățene:

lat.	*limba lit.*	*g. olteneşti*	*g. bănățene*
ambulare	umbla	umbla	îmbla
inflare	umfla	umfla	îmfla
implere	umple	umpl'e	împl'e.

Scanned with OKEN Scanner

Cel mai scurt comentariu la aceste forme ar fi: graiurile olteneşti au forme inovate, cele bănăţene păstrează forme arhaice, evoluate în mod firesc din limba latină.

Pornind de la faptul că în evoluţia vocalelor din limba latină vocala iniţială din faţa nazalei **n** devine **î** (cf. lat. *antaneus* > *întîń*, lat. *in* > *în*, lat. *inicipio* > *încep* etc.), formele înregistrate în graiurile bănăţene prezintă încă un exemplu de element arhaic păstat în aceste graiuri periferice şi totodată conservatoare. Pe de altă parte, graiurile olteneşti au însuşit formele inovate, prezente în toată zona lingvistică a subdialectului muntean, forme preluate şi în varianta literară a limbii române. Modificarea **îm** > **um** în poziţie iniţială în aceste cuvinte se datoreşte tendinţei prezente în subdialectul muntean de a se evita forme cu vocale neutre în poziţie iniţială[50]. Deci, graiurile olteneşti au o formă fonetică adusă din Oltenia şi păstrată cu fidelitate în întreaga paradigmă a verbelor amintite.

[50] Fenomenul a fost explicat în detalii de Andrei Avram în studiul *Nazalitatea şi rotacismul în limba română*, p. 96.

Scanned with OKEN Scanner

PARTICULARITĂȚI CONSONANTICE

Evoluția africatei arhaice dz

Printre particularitățile consonantice ale graiurilor cercetate de noi, un loc aparte îl ocupă tratamentul consoanei arhaice **dz** şi a consoanei inovate **z**.

Consoana africată sonoră **dz** este o consoană arhaică, apărută într-o fază veche a evoluției limbii române din latină şi redusă ulterior la **z**. Excepție face subdialectul bănățean care păstrează cu fidelitate această consoană[51].

Consoana **dz** a apărut în cuvinte de origine latină în poziția **d + e, i**: lat. *dies* > *dzi*, lat. *dominus deus* > *dumnedzeu*, lat. *decem* > *dzece* etc[52]. Ulterior, această consoană a evoluat în unele subdialecte la **z**, fiind astfel prezentă şi în varianta literară a limbii. În graiurile olteneşti cercetate de noi, am semnalat prezența cuvintelor cu consoana **z** la Satu-Nou şi Sân-Mihai. Graiurilor din subdialectul bănățean se ataşează şi graiul din Straja, unde notăm existența consoanei arhaice **dz**:

limba lit.	*Satu-Nou, Sân-Mihai*	*Straja, g. bănățene*
zeamă	zamă	dzamă
zece	ziase, zăse	dzăse,

de asemenea şi în poziție finală:

astăzi	astăz	astădz
prînz	prînz	prîndz.

În toate cele trei graiuri olteneşti din Banatul de Sud există însă şi forme în care se semnalează prezența acestei consoane arhaice, în mod

---

[51] Consoana africată **dz** apare şi în subdialectul moldovean.

[52] Despre apariția şi evoluția acestei africate în documentele româneşti *v.* Florica Dimitrescu, *Contribuții la istoria limbii române vechi*, Ed. didactică şi pedagogică, Bucureşti 1973, p. 61.

Scanned with OKEN Scanner

aparte la substantivele şi verbele al căror radical se termină în această consoană:

limba lit.	*olt., băn.*
vinzi	vindz
prinzi	prindz
grinzi	grindz
verzi	vierdz.

Consoana arhaică **dz** s-a extins şi la cuvinte de altă origine decât cele latine, în primul rând când este vorba de cuvinte împrumutate din limba sârbă, care se termină în **d** + vocală. Aceasta a condiţionat transformarea dentalei **d** în consoana africată **dz** în forma de plural, deci după modelul cuvintelor de origine latină:

limba sârbă	*Satu-Nou, Sân-Mihai*	*Straja*
kukuruz	cucuruz	cucurudz
lade	lăz	lădz
livade	liviez	liviedz.

Consoana amintită apare şi în unele cuvinte care se termină la singular în **d**, dar au diferite terminaţii pentru plural:

***	śoclod - śocloj	śoclod -śoclodz.

Menţionăm de asemenea cuvântul *mînz:*

mânz	mînz - mînj	mîndz - mîndz.

Privitor la acest cuvânt am dori să indicăm asupra faptului că africata **dz** apare şi în cuvintele care sunt moştenite din substrat, adică în acele cuvinte despre care se presupune că îşi trag originea din limba dacă, multe dintre ele având corespondent în limba albaneză. Unul dintre aceste cuvinte este şi cuvântul *mînz*. În legătură cu aceasta, Florica Dimitrescu menţionează: „Prezenţa lui **dz** în aceste cuvinte, care la origine au numele comune *mînz, buză,* este normală, pentru că ele fac parte din fondul comun cu albaneza."[53]

[53] *Istoria limbii române*, p. 109.

Scanned with OKEN Scanner

În continuare, autoarea constată că limba română posedă consoana **z** din substrat, făcând următoarea comparație cu elemente din limba albaneză: *buzë - buză, mëz - mînz, pupëze - pupăză, gëlbaze - gălbează* (în graiurile bănățene *budză, mîndz, pupădză, gălbadză*). Autorarea evidențiază de asemenea și opoziția dintre cuvintele albaneze cu **dz** față de cele românești cu **z**: alb. *viedzulle - viezure* (în Banat *viedzurie*), alb. *bardze - barză* (în Banat *bardză*), alb. *modzullë - mazăre* (în Banat *madzărie*)[54]. Aceste exemplele din limba română sunt de fapt forme muntenești, în timp ce în graiurile de tip bănățean și moldovenesc, sunt păstrate forme cu **dz**[55]. Din cauza inexistenței documentelor scrise care să dateze din timpuri mai vechi, dar și a atestărilor documentare ale limbii dacilor și tracilor este foarte greu de stabilit perioada de apariție și evoluție, precum și teritoriul de răspândire a formelor cu consoana **dz,** din aspect diacronic.

Un lucru este însă cert: evoluția a decurs de la consoana africată **dz** spre consoana fricativă **z** și nu invers. Menționăm de asemenea faptul că procesul de transformare a lui **dz** în **z** s-a încheiat după toate probabilitățile în faza premergătoare împrumuturilor din limbile slave, deoarece în cuvintele împrumutate nu apar cuvinte cu africata arhaică **dz**: *paziti* > *păzi* (în Banat *păzî*), *groza* > *groază* (în Banat *gruază*). Excepție fac cuvintele slave împrumutate *ladă - lădz* și *livadă - liviedz*, despre care am vorbit deja.

Cercetând graiurile oltenești din Banatul Românesc, Marin Petrișor[56] atrage atenția asupra africatei **dz** prezente în graiurile oltenești din acel spațiu lingvistic. Descendentă din evoluția fonetică a consoanei latine **d + e, i,** consoana africată **dz** este păstrată și în cuvintele din vechiul fond lexical al graiurilor de tip oltenesc: *visădz, boćadză, spîndzur*. Acest savant, care a adus o contribuție deosebită la cercetarea graiurilor din nord-vestul Olteniei, consideră consoana africată arhaică **dz** drept moștenire din baza dialectală comună Banatului și regiunii de

---

[54] Ibidem, p. 114.

[55] *V.* Emanuel Vasiliu, *Fonemele /z/ și /d/ în limba română*, în SCL, XLI, 1990, nr. 5-6, p. 425.

[56] *Graiul bufenilor din Banat*, LR XIV, 1976, nr. 4, p. 39.

Scanned with OKEN Scanner

nord-vest a Olteniei şi nu un fenomen consonantic infiltrat din subdialectul bănăţean în graiurile din nord-vestul Olteniei.

Având în vedere cele expuse de Marin Petrişor, raportat la graiurile din Satu-Nou, Sân-Mihai şi Straja, ai căror locuitori îşi trag originea, parţial sau în întregime, din nord-vestul Olteniei, observăm două momente importante: pe de o parte, numai graiul din Straja păstrează cu fidelitate consoana **dz** şi se încadrează întru totul în cele menţionate de Marin Petrişor. Pe de altă parte, în graiurile din Sân-Mihai şi Satu-Nou în aceleaşi cuvinte semnalăm prezenţa consoanei inovate **z**. Problema care trebuie elucidată este legată de tratamentul diferit al acestei consoane în graiurile cercetate de noi.

Ştim că oltenii veniţi în Banat sunt originari din partea de nord-vest a Olteniei, din judeţele Gorj şi Mehedinţi, deci dintr-o regiune care se învecinează cu Banatul. Având în vedere acest fapt, ne punem întrebarea dacă putem să considerăm că nu toţi oltenii Banat provin din aceeaşi regiune oltenească, cu alte cuvinte, că oltenii din Satu-Nou şi Sân-Mihai fac parte dintr-un grup oltenesc diferit de cei din Straja. Să ne amintim de termenul *ţărăni*, referitor la oltenii din Satu-Nou şi de faptul că în Sân-Mihai un număr oarecare de familii au venit din Muntenia. De asemenea, suntem îndreptăţiţi să constatăm că oltenii din cele trei localităţi nu au venit în acelaşi val migrator, nici în aceeaşi perioadă cu oltenii despre care vorbeşte Petrişor şi care au venit în Banat în jurul anului 1718. După particularităţile de grai, doar oltenii din Straja, supranumiţi de bănăţeni *bufeni,* îşi trag originea din regiunea de nord-vest a Olteniei, dintr-o regiune limitrofă Banatului, iar cei din Satu-Nou şi Sân-Mihai provin dintr-un spaţiu oltenesc, mult mai extins. Nici perioada de păsărire a regiunii de baştină nu este identică pentru toată populaţia oltenească din cele trei localităţi. Evident că unii au părăsit ţara de baştină mai târziu, în perioada când procesul de reducere a lui **dz** la **z** era în curs. În felul acesta se poate explica de ce oltenii din Straja au păstrat în graiul lor africata **dz**, în timp ce *ţărănii* din Satu-Nou şi oltenii şi muntenii din Sân-Mihai au forme în care este curentă consoana **z**. Nu ar trebui să uităm faptul că în localităţile Satu-Nou şi Sân-Mihai, trăieşte şi populaţie de origine ardelenească, care şi-a însuşit în grai de asemenea forme cu consoana **z**, ceea ce înseamnă că la un

Scanned with OKEN Scanner

moment dat au prevalat formele inovate, ulterior acceptate şi de bănăţenii din cele două localităţi. Întrucât numărul bănăţenilor din Satu-Nou şi Sân-Mihai era mai mic decât cel al oltenilor şi ardelenilor, de-a lungul anilor s-a produs unificarea formelor de grai ale tuturor locuitorilor din localitate, indiferent de origine, în acest caz în detrimentul consoanei arhaice **dz**, populaţia mai numeroasă impunându-şi formele sale.

Privitor la perioada în care s-a produs modificarea fonetică **dz** > **z** în limba română, opiniile lingviştilor sunt diferite, din motivul că nu există documente scrise pe baza cărora filologii ar stabili cu exactitate această perioadă. Textele puţine la număr, care datează din secolul al XV-lea, notează consoana **dz** în Moldova. Începând cu secolul al XVI-lea apar deja divergenţe grafice între textele din nordul teritoriului dacoromân (Transilvania, Maramureş, Moldova), unde sunt semnalate şi în continuare cuvinte cu grafemul **dz**, în timp ce în documentele scrise în regiunile sudice, apare consoana **z**. Totuşi, textele scrise nu redau întotdeauna cu fidelitate realitatea lingvistică a limbii române din acea perioadă, în primul rând datorită faptului că în acele timpuri textele au fost redactate cu caractere chirilice. Astfel, de exemplu, în „Palia de la Orăştie" cuvintele apar scrise cu **z** şi nu cu **dz**, iar realitatea lingvistică indică prezenţa africate arhaice **dz** în Banat până în zilele noastre. De aceea, textele tipărite într-o anumită perioadă istorică pot servi doar ca punct de plecare în analiza unor forme fonetice şi nu ca dovadă a anumitor fonetisme autentice zonei lingvistice sau perioadei în care au fost redactate.

Evoluţia consoanei **n** *în graiurile oltenești*

Când vorbim despre procesul de palatalizare a dentalelor, avem în vedere faptul că din aspect terminologic, prin patalizarea dentalelor se subînţelege palatalizarea dentalelor oclusive **t**,**d** şi a consoanei nazale **n**. Referitor la graiurile bănăţene, consoana nazală **n** în faţa vocalelor **e**, **i** nu este doar palatalizată, ci în cursul evoluţiei a fost supusă unui proces de modificare calitativă din care a rezultat consoana muiată **ń**. Diferenţa dintre consoana palatalizată **n'**şi consoana muiată **ń** constă nu numai în

Scanned with OKEN Scanner

modul de pronunțare, ci și în locul unde se formează consoana respectivă. Consoana muiată **ń**, caracteristică pentru graiurile bănățene și cele din zona limitrofă, are locul de articulare mai deplasat spre partea centrală a cavității bucale decât consoana palatalizată **n'**. După modul, dar și locul de articulare, **ń** coincide cu consoana sonantă **nj** din limba sârbă, a cărei articulare este explicată de lingvistul Stevanović în felul următor: "prilikom artikulacije ovog sonanta vrh jezika /se/ upravlja prema donjim sekutićima i pribija na njih, dok se gornja površina prednjeg i srednjeg dela jezika razliva – na prednje nepce iza alveola kao pri izgovoru suglasnika **lj**."[57]

În studiul „Despre consoanele palatalizate și consoane muiate" Rosetti[58] face distincția între aceste două consoane considerând consoana palatalizată consoană combinată, în timp ce, după opinia acestui ilustru savant, consoana muiată este consoană simplă, datorită faptului că a avut loc contopirea consoanei **n** cu vocala **i** într-o singură mișcare articulatorie. Drept consecință, vocala **i** și-a pierdut trăsăturile distinctive, astfel că **ń** este cu totul altă consoană decât **n'**, fapt confirmat de altfel și de fonetica experimentală, care prezintă palatograme diferite pentru articularea celor două sunete.

După cum am văzut din cele expuse în prealabil, când este vorba despre procesul de palatalizare a consoanelor, apar divergențe de păreri, disputa dintre lingviști axându-se pe originea fenomenului – se pune întrebarea dacă sunetul a luat naștere sub influența limbii sârbe, maghiare sau este un fenomen autentic bănățean, apărut într-o evoluție autonomă, internă. Situația devine și mai complexă dacă se ia în considerare și sunetul format ca urmare a procesului de palatalizare a consoanei **n** + **i** în cuvintele de origine latină în limba română.

În procesul de evoluție a consoanelor din limba latină, consoanele **t, d, l, s,** se comportă într-un fel, iar **n** în alt fel, în fața vocalelor **e, i,** generatoare ale multor modificări în sistemul fonetic al limbii române. Astfel, din **t, d, l, s** + **e, i** rezultă sunetele **ț, dz,** (care devine ulterior **z**), **i, ș**: *țin* (<lat. *teneo*), *zi* (< *dzi* < lat. *dies*), *iepure* (< lat. *leporem*), *șapte* (<**șeapte* < lat. *septem*) etc. În poziție antevocalică, urmată de **e** sau **i**,

[57] *Savremeni srpskohrvatski jezik*, p. 87.
[58] P. 65.

Scanned with OKEN Scanner

consoana **n** în cuvintele de origine latină a rămas neschimbată: lat. *nebula* > *negură, boni* > *buni*. Tratamentul acestei consoane este însă complet diferit când această consoană apare în fața voacelor **e, i** în hiat: lat. *vinea* > *vie,* lat *calcaneum* > *călcâi, cuneum* > *cui, antaneus* > *întâi* etc. exemple din care se vede că această consoană a dispărut[59]. "Dispariția" este rezultatul unui proces foarte îndelungat de evoluție a consoanei nazale **n** din latină, în poziție antepusă vocalelor **e, i** în hiat şi în terminațiile **-oneus, -onea, -oneum**. Această problemă a deschis o suită foarte variată de dezbateri şi explicații diferite ale lingviştilor care s-au ocupat de evoluția consoanelor în limba română[60].

Indiferent de multiplele faze intermediare pe care le semnalează evoluția consoanei **n** în poziția amintită, de la formele din limba latină populară până la cele din limba română, în care această consoană nu mai apare, în graiurile de tip bănățean ea este păstrată consecvent în împrejurările fonetice amintite. Deci, menționăm încă o particularitate a subdialectului bănățean, conservat din fazele vechi de evoluție ale limbii române. În schimb, celelalte tipuri de graiuri, cărora li se ataşează şi graiurile oltenești cercetate de noi, nu au consoana **ń** în aceste împrejurări fonetice:

---

[59] În articolul *Observații asupra evoluției* ***ń*** *>* ***i*** *în limba română,* în CL, IV, 1959, nr. 1, p. 56, autorul I. Stan nu este de acord cu ideea susținută de unii lingviști, printre care se disting Al. Rosetti şi O. Densusianu, care consideră că consoana palatalizată **n** din cuvintele *vie, spui* etc. a dispărut. Dânsul afirmă că nazala **ń** în limba română nu a luat naştere din palatalizarea, iar ulterior înmuierea lui **n**, ci este vorba despre o consoană care a fost moştenită din latina populară, existența ei în continuare în unele graiuri fiind sprijinită de influența limbilor învecinate slave şi maghiare, care au în sistemul lor fonetic această sonantă. Deci, constată Stan, un asemenea element consonantic nu poate să dispară, ci doar să evolueze la **i**, printr-o fază intermediară de nazalitate, care s-a pierdut până în final, datorită faptului că sistemul consonantic al limbii române nu are alte vocale nazale care să-i susțină existența.

[60] De evoluția lui **n** latin în fața vocalelor **e, i** în hiat şi în terminațiile **-oneus, -onea, -oneum** s-au ocupat S. Puşcariu, Al. Rosetti, O. Densusianu, Al. Graur, Emanuel Vasiliu, Ion Gheție, Andrei Avram, Ion Stan, M. Sala şi alții.

Scanned with OKEN Scanner

lat.	*limba lit.*	*g. olteneşti*	*g. bănăţenę*
calcaneum	călcâi	călcîi	călcîń
araneus	râie	rîie	rîńe
cuneus	cui	cui	cuń
vinea	vie	vie	vińe.

Din exemplele date mai sus este evident că graiurile bănăţene au păstrat consoana nazală în poziţie intervocalică urmată de vocalele din seria anterioară **e, i** în hiat sub forma de consoană muiată **ń,** în timp ce graiurile din Satu-Nou, Sân-Mihai şi Straja au adus din ţara lor de origine forme inovate.

Acest fenomen fonetic, caracteristic pentru sistemul consonantic al subdialectului bănăţean s-a extins şi la elementele nelatine, fiind însuşit şi de elementele slave:

sl.	*g. olteneşti*	*g. bănăţene*
pustinja	pustiie	pustîńe
piron	piroi	piroń.

În timp ce graiurile bănăţene au justificare pentru aceste forme fonetice datorită existenţei consoanei **ń** în sistemul lor consonantic, fonetismele olteneşti, fără consoana sonantă, pot fi explicate doar făcându-se apel la analogia cu cuvintele moştenite în care s-a petrecut evoluţia **ń > i**.

Încă la sfârşitul secolului al XIX-lea, efectuând cercetări în domeniul dialectologiei române, Gustav Weigand a atras atenţia asupra existenţei consoanei **ń** pe întreg teritoriul Banatului, cu menţionarea că ea nu apare „în localităţile de bufeni şi ţărani din Banat". Ion Gheţie[61] constată că în secolul al XVI-lea consoana **ń** a fost semnalată în cuvintele de origine latină, dar şi de altă origine într-un spaţiu lingvist mai larg, în regiunile Banat, o parte a Olteniei, sporadic în Moldova şi în partea de sud a Transilvaniei, observând de asemenea că după anul 1600 cuvinte cu **ń** apar doar în documentele scrise în Banat, ceea ce dovedeşte că deja după această dată fenomenul de transformare a sonantei a fost

[61] *Intoducere în dialectologia istorică a limbii române*, Ed. ştiinţifică, Bucureşti 1992, p. 76.

Scanned with OKEN Scanner

deja pe sfârşite şi că s-a putut cu certitudine stabili care zone lingvistice au conservat această consoană arhaică. De altfel, forme cu consoana **ń** sunt semnalate şi în dialectele istorice ale limbii române din sudul Dunării[62] – aromână, meglenoromână şi istroromână.

Chiar şi alte limbi şi dialecte romanice au cunoscut această consoană, ceea ce ne îndreptăţeşte să acceptăm ideea că ea a existat în limba română[63] din cele mai vechi faze ale evoluţiei limbii române, pe un teritoriul foarte extins.

Aceeaşi soartă a avut şi **n** latin din sufixele **-oneus** (> băn. **-oń**, olt. **-oi**) şi **-onea** (> băn. **-oańe**, olt. **-oaie**):

limba lit.	*g. olteneşti*	*g. bănăţene*
vulpoi	vulpoi	vulpoń
iepuroi	iepuroi	iepuroń
răţoi	răţoi	răţoń.

Acelaşi sufix, de data aceasta cu caracter augmentatival, apare cu formă identică în ambele tipuri de graiuri:

Satu-Nou, Straja	*Sân-Mihai*	*g. bănăţene*
muieroń	muieroń	muieroń
omănoń	omiceu	omănoń.

Excepţie face graiul din localitatea Sân-Mihai, unde am semnalat o altă formă – *omiceu*, notată şi în graiurile de tip oltenesc. Izoglosele acestei forme se întind pe întreg teritoriul Olteniei, cu excepţia unei zone în partea de est (v. NALR Oltenia III, h. nr. 138).

---

[62] *v.* Matilda Caragiu-Marioţeanu, *Compendiu de dialectologie română (nord- şi sud-dunăreană)*, Bucureşti 1975, p. 36.

[63] Consoana **ń** există şi în alte limbi şi dialecte romanice, notată cu grafemele **gn, ń, ny** sau **nh.** Bourcier menţionează că această consoană există în toate limbile romanice, ceea ce indică asupra faptului că este element romanic, conservat în limbile neolatine din limba latină populară târzie. De aici a fost păstrat în sistemul consonantic al tuturor limbilor romanice, inclusiv limba română, în care a fost conservat datorită subdialectului bănăţean. Pentru detalii cf. Edouard Bourciez, *Eléments de linguistique romane*, Editions Klincksieck, Paris, 1967.

Scanned with OKEN Scanner

După cum se vede, sufixul augmentatival apare în toate cele trei graiuri cu formă bănățeană, **-oń, -oańe.** Semnalăm sporadic existența și a unor cuvinte cu sufixul augmentatival care nu a însușit forma bănățeană:

g. olteneşti	*g. bănățene*
buboi	buboń.

Sufixul pus în discuție este folosit în graiurile bănățene și pentru determinarea anumitor nuanțe și a intensității culorilor. În acest caz graiurile olteneşti se ataşează întru totul formelor bănățene:

g. olteneşti	*g. bănățene*
vînătoń	vînătoń
vierdoń	vierdoń.

O problemă deosebită, care necesită dezbatere aparte și care depăşeşte limitele subiectului tratat de noi, este legată de valoarea antroponimică a sufixului **-oń, -oańe.** În graiurile pe care le cercetăm exprimă apar- tenența unei persoane la o familie: Băboń, (Satu-Nou), Sfăroń (Sân-Mihai) sunt doar câteva antroponime legate de apartenența la familia Baba, respectiv Sfera și coexistă cu sufixul –(i)**eşći**, formă de plural al sufixului- **ăscu**: (a lu) Bumbăscu, (a lu) Sćefăńeşći.

În acelaşi fel se comportă şi **n** din paradigma verbelor al căror radical se termină cu **n**, la indicativ prezent, persoana a II-a singular:

infinitiv	*limba lit.*	*g. olteneşti g. bănățene*
a pune	pui	puń
a spune	spui	spuń
a ține	ții	țiń.

De tratamentul consoanei în asemenea forme ne vom ocupa la capitolul "Morfosintaxa".

Vorbind despre forma palatalizată şi muiată a consoanei **n** în graiurile bănățene, trebuie să menționăm faptul că în graiurile bănățene se face confuzia între cele două variante ale consoanei nazale, fapt consemnat şi în graiurile olteneşti din Banat care şi-au însuşit maniera

Scanned with OKEN Scanner

de pronunțare bănățeană. Totuşi în câteva cuvinte am semnalat prezența consoanei palatale **n'** în graiul din Satu-Nou, datorată prezenței consoanei **ş** din silaba următoare, care are pronunțare mai dură decât **ś**:

limba lit.	*Satu-Nou*	*Sân-Mihai, Straja*
nici	n'iş	ńiś
nicicare	n'işcar'e	ńiścar'e
niciodată	n'işodată	ńiśodată.

În final menționăm încă un cuvânt care a fost păstrat în graiurile olteneşti în forma autentică. Este vorba despre cuvântul de origine latină *minutus*. Cuvântul a fost moştenit în limba română în forma *mărunt*[64], înregistrată şi în graiurile olteneşti cercetate de noi. În schimb, graiurile bănățene au conservat o formă mai veche şi fonetic mai apropiată de etimonul latin – *mănunt*, în care consoana **n** a fost păstrată nealterată.

[64] În cuvântul *mărunt*, pe lângă evoluția *minut(us)* > **mănut* (prin faza intermediară *mînut*, care a apărut datorită acțiunii nazalei **n** de după vocală), apare şi cel de-al doilea **n**, care nu are justificare fonetică. El există aici datorită influenței primei consoane **n**, fapt cunoscut în fonetică sub denumirea de *propagare* (acelaşi lucru s-a petrecut şi în cazul cuvântului *genunchi* < lat. *genuculus*, unde spre deosebire de etimonul latin cu un **n**, forma care a luat naştere în limba română are doi **n**).

Scanned with OKEN Scanner

Palatalizarea consoanelor

Palatalizarea dentalelor

Procesul de palatalizare a consoanelor, care s-a desfăşurat de-a lungul evoluției limbii române din limba latină, este un proces lung care a cuprind consoanele **t, d, l, s.** După cum am menționat deja, din el au luat naştere sunetele **ț, dz, i** şi **ş**. Pentru graiurile pe care le cercetăm este important un al proces de palatalizare, apărut mai târziu, în alte împrejurări şi cu alte consecințe. Este vorba despre palatalizarea dentalelor **t, d** şi a nazalei **n**. Din acest proces au rezultat fonetisme noi, cu sunetele **ć, đ** şi **ń,** sunete improprii sistemului consonantic al variantei literare a limbii române, dar frecvente în formele din graiurile vorbite în Banat, inclusiv cele de tip oltenesc, care şi-au însuşit aceste sunete.

Este deci vorba despre un fenomen fonetic regional cu o arie întinsă de răspândire: întreg teritoriul Banatului şi zonele limitrofe din Crişana, Maramureş, partea de nord şi centrală a Transilvaniei. Există însă deosebiri între realizările concrete ale acestui proces consonantic, deoarece în regiunile amintite, exceptând Banatul, palatalizarea consoanelor **t, d** în fața vocalelor **e, i** a fost oprită la stadiul **t', d'.** În schimb, în Banat palatalizarea a fost mult mai intensă şi a atins cel mai înalt grad, transformând consoanele **t** şi **d** în consoane africate, astfel că, pe bună dreptate, procesul de palatalizare a dentalelor în Banat se poate denumi africatizare[65]. Din el au rezultat consoanele africate prepalatale **ć, đ,** după locul şi modul de articulare identice sunetelor **ć, đ** din limba sârbă.

Din exemplele care urmează vedem că graiurile olteneşti se ataşează celor bănățene, când este vorba despre tratamentul consoanelor dentale în poziția **t + e, i:**

---

[65] Pentru procesul de modificare a consoanei **t** în **ć** şi **d** în **đ** în graiurile bănățene, dialectologul timişorean Vasile Frățilă foloseşte termenul de *africatizare a dentalelor (v. Dialectologie română*, Timişoara 1989, p. 23 passim; sau *Folclor literar* VII, Universitatea Timişoara 1988, p. 67.

Scanned with OKEN Scanner

limba lit.	*g. olt., g. băn.*
frate	fraće
noapte	nuapće
şapte	şapće

şi **d** + **e, i**:

unde	unđe
vede	viađe, vieđe
verde	viarđe, vierđe.

Având în vedere că în cazul acestui fenomen fonetic nu există deosebiri între graiurile olteneşti din Banat şi cele bănăţene, considerăm de prisos să oferim spaţiu mai mult fenomenului care nu conferă individualitate graiurilor olteneşti pe care le cercetăm. Am consemnat doar două cuvinte care se abat de la formele general bănăţene:

limba lit.	*Satu-Nou*	*Sân-Mihai*	*Straja*	*Banat*
de	dă	dă	đe	dă
des	g'es	đes	đes	g'es.

În prepoziţia *de* şi în formele compuse *de la*, *despre* în graiul din Straja observăm o evoluţie firească a dentalei **d** care s-a africatizat în faţa vocalei **e**, devenind **đ**. În celelalte graiuri olteneşti şi bănăţene evoluţia a urmat un curs invers: prima dată s-a produs trecerea lui **e** la **ă**, fapt care a împiedicat modificarea în continuare a dentalei **d**. Menţionăm de asemenea că în unele graiuri locale din Banat se semnalează sporadic pronunţarea dentalei sub formă de africată prepalatală.

Fricativizarea africatelor

Încă una dintre particularităţile fonetice, conservate din regiunea de unde provin oltenii din Banatul de Sud este legată de evoluţia consoanei fricative **j**, moştenită din formele latine cu iniţiala **i.** Este vorba despre un element semiconsonantic (lat. *iocum* > *joc*) care s-a consonantizat sub acţiunea vocalelor tonice **o** sau **u**, devenind consoană fricativă. Într-o fază a evoluţiei limbii române se constată prezenţa consoanei

Scanned with OKEN Scanner

africate **ğ**, ulterior fricativizată la **j**: *jovis (dies) > joi, jocare > ğucare > juca, adjutare > ağuta > ajuta*[66].

Când este vorba de evoluția acestui sunet, subdialectul bănățene se detașează de celelalte subdialecte, în el fiind curente formele cu fricativa alveo-palatală **ź**. În graiurile oltenești din Banatul de Sud sunt notate forme cu consoana inovată **j**:

limba lit.	*olt.*	*ban.*
june	juńe	źuńe
joc	j^{u}oc	źioc
joi	j^{u}oi	źioi.

Tratamentul consoanei fricative **j** este diferit în cele două tipuri de graiuri și în cazul în care această consoană descinde din consoana latină **d**, urmată de **e** sau **i** în hiat și de vocala tonică **o** sau **u** (**d + e, i + o, u > j + o. u**): lat. *adiuto > ajut*, lat. *deorsum > jos*, lat. *adiungere > ajunge*. Și în acest caz graiurile din Banat semnalează două reflexe diferite:

limba lit.	*g. olt.*	*g. băn.*
jos	juos	źos
ajut	ajut	aźut
ajung	ajung	aźung.

Menționăm că și în acest caz istoria limbii notează existența unei faze evolutive intermediare, în care **d** latin în condițiile amintite a evoluat mai întâi la **ğ**: *gios, agiut, agiung*.

Cercetătorul I. Pătruț consideră că modificarea fonetică **ğ > ź** în Banat se poate explica prin legi interne de evoluție a sistemului consonantic bănățean. Prin dispariția ocluziunii consoana africată **ğ** a devenit fricativa **ź**: *ginere > źińerie, geană > źană*. Trebuie să evidențiem că graiurile oltenești din Banat cunosc același tratament al consoanei africate **ğ**, care a devenit fricativă în împrejurările menționate. Astfel:

---

[66] *v.* Al. *Rosetti, Istoria limbii române*, p. 172.

Scanned with OKEN Scanner

limba lit.	*g. olt.*	*g. băn.*
ginere	źińerie	źińerie
geană	źană	źană
lege	l'eźe	l'eźe.

Evident că evoluția consoanelor latine **i (j), d (+e, i)** şi **g (+ e, i)** s-a desfăşurat pe căi evolutive diferite, fiind în final substituite prin fonetisme diferite, când este vorba despre graiurile olteneşti – prin **j** sau **ź.** În ceea ce priveşte evoluția consoanelor latine amintite, graiurile bănățene sunt mult mai consecvente şi mai stabile, aici fiind înregistrate doar forme cu fricativa **ź.**

Şi consoana africată **č** a suferit transformarea în consoană fricativă **ś.** Dar, spre deosebire de consoana africată sonoră **ğ**, evoluția consoanei africate surde se pare a fi mult mai stabilă, din ea rezultând consoana fricativă **ś** în toate împrejurările fonetice şi în ambele tipuri de graiuri.

Astfel, semnalăm următoarele evoluții:

în poziție inițială:

limba lit..	*g. olt.*	*g. băn.*
cine	śińe	śińe
ceapă	śapă	śapă,

în poziție intervocalică:

cruce	cruśe	cruśe
bucium	buśumie	buśumie

şi în poziție finală:

cinci	śinś	śinś
mănânci	mînś	mînś,

fapt care denotă o mare stabilitatea a acestei consoane specifice sistemului consonantic bănățean. Trebuie să menționăm că în unele

Scanned with OKEN Scanner

graiuri moldoveneşti apar consoane fricative asemănătoare, dar cu o pronunţare mai dură. Substituirea consonantică **č – ś** a cuprins şi unele cuvintele de origine slavă: *śas* < sl. *čas*, *śep* < sl. *čep*.

În câteva cuvinte, la Satu-Nou, am semnalat evoluţia **č > ş**:

limba lit.	*Satu-Nou*	*Sân-Mihai, Straja*
nici	n'iş	ńiś
păduche	mişc^{u}oi	miśc^{u}oi
pişca	pişcura	piścura

Formele verbului *a pişcura* se pot explica făcându-se apel la verbul *a pişca* din subdialectul muntean, iar consoana **ş** din ***mişc^{u}oi*** se poate de asemenea pune în legătură cu verbul care are în radical grupul consonantic **şc,** existent în acelaşi subdialect, dar şi în varianta literară: **a mişca**. Mai greu este de găsit explicaţia pentru cuvântul *nici*, în care consoana **č** a trecut la **ş** şi nu la **ś**.

Considerăm că o explicaţie posibilă ar fi faptul că în evoluţia acestui cuvânt, care apare ca excepţie, să se fi pornit de la formele compuse *nicicînd, nicicum, nicicare,* care au în componenţa lor grupul consonantic **čc**, din care a rezultat grupul **şc,** după modelul celor două verbe menţionate mai sus:

limba lit.	*Satu-Nou*	*Sân-Mihai, Straja, Banat*
nicicînd	nişcînd	niścînd
nicicum	nişcum	niścum
nicicare	nişcarie	niścarie.

Din formele compuse s-a desprins forma *niş* pentru *nici,* ca o consecinţă a derivării regresive.

Privitor la evoluţia consoanelor fricative **ś** şi **ź,** dar şi la cronologia deplasărilor care au modelat sistemul consonantic foarte diversificat al graiurilor bănăţene şi al graiurilor care au fost cuprinse de influenţa acestui tip de graiuri, se consideră că deplasarea consoanelor dentale spre seria africatelor au generat o serie de alte deplasări consonantice. Trecând din seria consoanelor dentale la africate, s-a ajuns la coexistenţa a două perechi paralele de africate. Atunci, consideră autorii

Scanned with OKEN Scanner

care s-au ocupat cu cercetarea acestor evoluții consonantice, în graiurile bănățene a intervenit procesul de fricativizarea a africatelor, care a deplasat una din perechile africatelor spre fricative. Pentru a se evita noile confuzii care ar fi putut reieşi din dubletele fricative **ś – ź, ş – j**, existente la un moment dat în aceeaşi serie consonantică, graiurile bănățene au recurs la altă modificare fonetică prin care au identificat cele două perechi de fricative, în felul acesta restabilindu-se echilibrul consonantic necesar unei funcționări normale a sistemului. Cu alte cuvinte, fenomenul de palatalizare a dentalelor a generat o reacție în lanț manifestată printr-o suită de deplasări de consoane dintr-o serie în alta, cu scopul de a se reveni la echilibrul dintre consoanele africate şi fricative, necesar comunicării.

Particularitățile vocalice şi consonantice prezentate mai sus dau o notă de individualitate graiurilor vorbite de populația de origine oltenească.

Interpretând materialul lingvistic care ne-a stat la dispoziție, ajungem la concluzia că graiurile olteneşti din Banat au păstrat o serie de trăsături fonetice moştenite din țara de baştină şi că prin ele se deosebesc de graiurile bănățene cu care conviețuiesc deja de mai bine de 200 de ani. Pe de altă parte, influența graiurilor bănățene se face tot mai simțită, astfel că treptat fonetismele împrumutate din graiurile bănățene tind să unifice modul de realizare şi pronunțare a multor fonetisme.

Scanned with OKEN Scanner

MORFOSINTAXA GRAIURILOR OLTENEŞTI DIN BANATUL DE SUD

În capitolul precedent am redat particularitățile fonetice ale graiurilor oltenești. În acest compartiment am constatat că graiurile bănățene exercită o puternică influență asupra graiurilor de tip oltenesc. Pe plan morfosintactic, situația este altfel. Aici putem înregistra o serie de particularități ale graiurilor oltenești, care se deosebesc, într-o măsură foarte mică, de particularitățile limbii române literare, dar şi de particularitățile graiurilor bănățene. Această constatare dovedeşte, încă o dată, că morfologia este cel mai stabil compartiment al limbii, mai puțin expus modificărilor, demonstrând cu cea mai mare siguranță structura etimologică a limbii. În acelaşi timp am redat şi trăsăturile morfologice, dar şi pe cele sintactice, considerând că unele fenomene de limbă pot fi în acest fel cel mai bine explicate.

Aşa cum se va vedea în continuare, regulile gramaticale de formare a cuvintelor, precum şi a îmbinării lor în propoziții şi fraze sunt, cu unele excepții, aceleaşi în toate cele trei graiuri oltenești pe teritoriul Banatului, fapt care arată că regulile gramaticale au caracter general. Materialul colectat în cele trei localități amintite, precum şi cercetările dialectologice făcute până în prezent, ne permit să aruncăm o privire integrală asupra acestui compartiment al limbii.

Scanned with OKEN Scanner

Declinarea substantivelor în limba română literară, precum şi în variantele dialectale ale limbii, apare ca rezultat al modificărilor care au avut loc în fazele anterioare de evoluţie a limbii române. Astfel, spre deosebire de limba latină clasică, unde existau cinci declinări, în latina târzie ele au fost reduse la trei, acestea fiind preluate şi în limba română. Substantivele de declinarea a patra şi a cincea au suferit o serie de modificări fonetice, fiind, mai târziu, contopite în primele trei. Cu excepţia substantivelor care şi în latina clasică aparţineau primei declinări, aici enumerăm şi substantivele de gen feminin care au trecut, într-o fază următoare de dezvoltare a limbii latine, de la declinarea a treia şi a patra, la declinarea întâi, modificându-şi terminaţia -is, respectiv -es în -a (> rom. **ă**), de ex.: lat. clas. *frons, frondis* > lat. târzie *frondia* > rom. *frunză,* sau lat. clas. *facies* > lat. târzie *facia* > rom. *faţă*[67]. Celei de-a doua declinări aparţin substantivele de gen masculin şi neutru, ele moştenind declinarea latinească, în timp ce din categoria substantivelor de declinarea a treia fac parte substantive de toate genurile care se termină în **-e,** precum şi unele substantive care erau în latină de declinarea întâi: lat. *auricula* > *oricla* > rom. *ureche*, lat. *aranea* > *râie* etc.

Modificări în declinarea anumitor substantive au avut loc într-o fază foarte timpurie de dezvoltare a limbii, fiind înregistrate pe întreg teritoriul limbii române. Există însă treceri ale unor substantive de la o declinare la alta care au avut loc doar la nivel dialectal[68].

Treceri ale substantivelor de la o declinare la alta s-au produs şi în graiurile pe care le investigăm.

Datorită modificărilor pe care le-au suferit unele vocale – menţionăm, înainte de toate, trecerea lui **ă** la **ie**, fenomen întâlnit la Satu-Nou,[69] – s-a făcut trecerea, la o altă declinare, a substantivelor care

---

[67] *V.* Florica Dimitrescu et alter, *Istoria limbii române*, p.198.

[68] Fenomenul a fost înregistrat în documente care datează din secolul al XVI-lea. v. I. Gheţie, *Baza dialectală a limbii române literare*, p. 104.

[69] Vezi capitolul anterior.

Scanned with OKEN Scanner

în graiurile bănățene, dar şi în limba literară aparţin declinării întâi. În graiurile oltenești acestea au trecut la declinarea a treia:

limba lit.	*Satu-Nou*	*Straja, Sân-Mihai*
grabă	grabie	grabă.

Modificarea a avut loc, probabil, din cauza palatalizării consoanelor bilabiale, fapt care a dus la apariția formei **grabiă*. În cadrul grupului vocalic **-iă** a avut loc, după aceea, procesul de acomodare, care a influențat trecerea vocalei **ă** la **-e** palatal, asimilarea fiind efectuată de vocala anterioară **i**.

Substantivul *jale* trece, în acest caz, la o altă declinare, fenomen întâlnit la Sân-Mihai, care s-a produs din cauza pierderii lui **e** final, în timp ce în graiurile de la Satu-Nou şi Straja vocala finală s-a conservat sub formă de diftong **-ie**, astfel că avem frecventă forma *jăl*, substantiv de declinarea I, în opoziție cu forma *jalie* de declinarea a III-a, înregistrată la Sân-Mihai.

Unele substantive de declinarea a III-a, care la singular au terminația **-ine** , trec la declinarea I, unde se termină în-**ină**:

limba lit.	*g.olt., g. băn.*
margine	marżină
funingine	funinżină
pecie (carne fără oase)	pieśină.

Trecerea vocalelor **e** > **ă** a avut loc pe bază de analogie cu substantivele de declinarea întâi, care au terminația în **-ină**: *țarină, țălină.*

Constatăm, deci, favorizarea declinării întâi în aceste graiuri, mai ales dacă se ştie că un număr mare de substantive de declinarea a III-a a trecut la declinarea I. Iată încă două exemple :

salcie	salcă,

din cauza modificării fonetice **e** > **ă** în urma grupului consonantic **st**:

cinste	śinstă.

Trebuie să ne amintim că transformarea fonetică **e** > ă este foarte frecventă în graiurile pe care le investigăm, aşa că lista de substantive

Scanned with OKEN Scanner

supuse acestui proces este lungă. Astfel, la un număr mare de substantive, indiferent de origine, înregistrăm această transformare a vocalelor în poziție finală.

Trecerea de la o declinare la alta o înregistrăm şi la substantivele de declinarea a treia, care au trecut la declinarea a doua:

limba lit.	*g. olt., băn.*
pulbere	pulbăr
purece	puric.

Avem şi situaţie inversă:

cârjă (declinarea I) cârjie (declinarea a III-a).

În graiurile cercetate apar şi substantivele *soră* şi *noră* într-o formă arhaică, mai apropiată de etimonul latinesc, rămăşiță a declinării a treia, respectiv a patra: *sor* şi *nor* (< lat. *soror*, *nurus*), numai în construcții cu pronumele posesiv: *soru-sa* şi *noru-sa*, nu *soră-sa*, respectiv *noră-sa*, aşa cum e de aşteptat. Vocala **u** este, în acest caz, tematică. Trebuie menționat că aceste arhaisme sunt specifice graiurilor bănățene. NALR – Oltenia nu înregistrează existența lor pe aria de întindere a graiurilor olteneşti.

Formarea pluralului substantivelor

Deja de câteva ori am subliniat că anumite particularități fonetice în vorbire au rol foarte important la stabilirea formelor morfologice. Una din aceste modificări este **e > ă,** având în vedere că unele substantive fac pluralul în **-ă**:

limba lit.	*g. olt.*	*graiurile din Oltenia*
neveste	ńeviestă	neveste
brazde	briezdă	brezde
picioare	piśoară	piśoarie
mere	miară	miare, mere
pere	piară	piare, pere.

Scanned with OKEN Scanner

O categorie aparte o constituie substantivele împrumutate din limba sârbă, care se termină în **-ia**. Aceste substantive se comportă, în graiurile bănățene, la fel ca substantivele de gen feminin care se termină în **-ie**, astfel că se includ în cel de-al doilea grup flexionar: *răkiie, burghiie, a(m)vliie*. Aceste cuvinte le înregistrăm în toate graiurile oltenești. În subdialectul muntean, ele apar cu terminația **-iu**: *rachiu, burghiu*, în timp ce cuvântul *a(m)vliie*[70] nu a fost înregistrat în fondul lexical al acestui subdialect. Terminațiile diferite pe care le au aceste cuvinte sunt în strânsă legătură cu calea prin care au pătruns în fondul lexical al graiurilor bănățene, respectiv în fondul lexical al graiurilor muntenești. Lexemele sunt, de fapt, de origine turcească, așa că în graiurile din Muntenia și Oltenia au pătruns direct din limba turcă, în timp ce în graiurile din Banat au pătruns prin filieră slavă. De aceea, putem trage concluzia că lexemele de mai sus au pătruns în graiurile oltenești datorită influenței directe a subdialectului bănățean. Altfel spus – aceste turcisme sunt, în graiurile oltenești, împrumuturi din subdialectul bănățean.

O altă particularitate a graiurilor oltenești este neutralizarea opoziției dintre singular și plural, din cauza modificării vocalei finale sau a reducerii acesteia la morfemul zero.

Trebuie amintite și substantivele de gen feminin, care au la singular terminația în fricativă + **ă**. Aceste substantive se termină, la plural, în vocala **e** (de ex.: *frunză - frunze, buză - buze*), dar, din cauza modificării **e > ă** în urma consoanelor fricative, se produce identificarea formelor de singular cu cele de plural :

Satu-Nou, Sân-Miha ,	*Straja*
frunză (sg.) - frunză (pl.)	frundză (sg.)- frundză (pl.)
buză (sg.)- buză (pl.)	budză (sg.)- budză (pl.).

O evoluție identică observăm și în graiurile din Oltenia. Acest fapt, pe care deja l-am marcat în vorbirea oltenilor din Banatul, îl găsim și în NALR Oltenia. Anume, pe un număr foarte mare de hărți lingvistice găsim date despre pluralul substantivelor care se termină în fricativă + **ă**,

[70] În Oltenia în locul acestui cuvânt se folosesc cuvintele: *obor, ogradă, curte* (*V. NALR Oltenia* III, h. nr. 79).

Scanned with OKEN Scanner

fapt care demonstrează identitatea formelor de singular şi de plural: *poliță, veveriță, buză, frunză*.[71] Dezvoltarea unei astfel de particularități a fost determinată de particularități fonetice. Cu prilejul redării particularităților fonetice ale graiurilor oltenești, am atras atenția asupra trecerii vocalei anterioare **e** la **ă,** în urma consoanelor **ț, s, z.** Această trecere fonetică a avut loc şi în cazul formării pluralului substantivelor care se termină în **ț, s, z + ă**. Fiindcă aceste substantive trebuie, la plural, să primească terminația **-e** (*buze, frunze, veverițe*), din cauza modificării **e > ă**, formele de singular şi plural sunt identice.

Din cauza trecerii lui **e** la **ă**, formele de singular şi plural au aceeaşi alcătuire fonetică, astfel că apare necesitatea de a se evita omonimia, uneori supărătoare în procesul de comunicare. Pentru evitarea confuziei în comunicare în limbă au acționat alternanțe vocalice – schimbări fonetice în radicalul cuvântului. Astfel, în toate cele trei graiuri cercetate de noi înregistrăm:

sg. miriasă – pl. miriesă
sg. pară – pl. piară
sg. masă – pl. miasă etc.

Amintim şi câteva cuvinte care au, în toate cele trei graiuri, formă identică la singular, dar deosebită la plural:

singular:	*plural:*
mustață	mustiață (Satu-Nou) mustăță (Sân-Mihai) mustăț (Straja),

la fel:

masă	miasă[72] (Satu-Nou) miesă (Sân-Mihai, Straja).

[71] Pentru cuvintele *poliță* şi *veveriță v. NALR Oltenia* II, h.nr. 104, pentru *buză* – NALR Oltenia III, h. nr. 187 şi pentru *frunză* – *NALR Oltenia* III, h. nr. 188.

[72] M. Petrişor (*Graiul bufenilor din Banat* II, LR, XVII, 1968, nr. 4, p. 307) menționează această formă ca specifică graiurilor oltenești.

Scanned with OKEN Scanner

O comportare similară au şi substantivele de gen masculin care se termină în fricativă, africată sau dentala **d.** Amintim aici un substantiv cu aceleaşi trăsături flexionare – în toate cele trei graiuri are formă identică la singular, dar nu şi la plural :

singular	*plural*
śoclod	śoclodz (Straja)
	śocloj (Satu-Nou, Sân-Mihai).

Există, însă, şi substantive care au formă identică la plural, dar diferită la singular:

singular	*plural*
mînz (Satu-Nou, Sân-Mihai)	mînj
mîndz (Straja)	mînj,

cu menţiunea că, în graiurile de la Sân-Mihai şi Satu-Nou, în primul exemplu africata substituie fricativa **z**, corespodentul africatei **dz** pe care o găsim în graiul din Straja, dar şi în graiurile bănăţene. Când este vorba despre al doilea substantiv, în graiurile bănăţene înregistrăm formele *mîndz - mîndz*, unde se face, de asemenea, netralizarea dintre formele de singular şi plural, deoarece pluralul apare fără **-i** flexionar. Aceasta se datorează faptului că, în graiurile bănăţene, africata **dz** se pronunţă dur, astfel că nu poate fi urmată de nici o vocală din seria anterioară.

Am dat aceste câteva exemple cu intenţia de a demonstra că graiurile olteneşti au conservat, totuşi, unele reminiscenţe olteneşti de formare a pluralului la anumite categorii de substantive. Astfel, la formele de plural se face trecerea lui **z** şi **d** final la **j**, probabil cu tendinţa de a se evita africata **dz** pe care o înregistrăm în graiurile de la Sân-Mihai şi Satu-Nou, doar accidental, într-un numărat redus de cuvinte[73]. Considerăm că acestea sunt elemente infiltrate din graiurile bănăţene înconjurătoare.

---

[73] Este vorba despre cuvintele: *tu vindz, tu prindz, tu viedz, grindz şi vierdz* (adjectivul *verde* cu forma de plural).

Scanned with OKEN Scanner

Pe baza acestor exemple ne dăm seama că modelul de formare al pluralului la substantive este, în graiurile olteneşti, identic cu acela pe care îl avem în graiurile bănăţene. Situaţia în care **z** trece la **j** o înregistrăm şi în graiurile munteneşti, dar şi în varianta literară a limbii române.[74] Pe teritoriul ţinutului natal al oltenilor apare şi pluralul în **-j**. În partea de nord-vest, de-a lungul frontierei cu Banatul, a fost înregistrat pluralul cu africata **dz**, în punctele 936, 940-944 şi 948. Graiurile locale din localităţile notate pe hărţile dialectale cu aceste numere au această consoană în sistemul lor consonantic.

Este evident că se favorizează pluralul cu **-i** final asilabic, sau cu morfemul zero, atunci când radicalul substantivelor de declinarea întâi se termină la genul feminin în consoane dure :

limba lit.	*g. olt.*
casă, case	casă, căş
pâine, pâini	pită, piţ [75]
labă, labe	labă, lăbi
sapă, sape	sapă, săpi .

Ne amintim că în graiurile din Satu-Nou şi Sân-Mihai **a** în poziţie iniţială s-a conservat în cuvintele *aripă*, pl. *arip*^{i}, respectiv *arapă*, pl. *arăp*^{i}, deşi accentul nu cade pe **a**. Pe de altă parte, în graiul din Straja a avut loc evoluţia **a** > **ă**: *aripă - ărip*^{i}, cu toate că **a** este accentuat. Aceste substantive, precum şi grupul de substantive enumerate mai sus, constituie un pretext pentru a reveni la dezbateri privind un curs evolutiv specific în dezvoltarea morfologică a substantivelor de gen feminin, moştenite din latină.

La substantivele de gen feminin, la declinarea întâi, apare o terminaţie specifică de plural. Aceste substantive nu se termină, la plural în **-e**, aşa cum este de aşteptat, având în vedere atât moştenirea din latină, cât şi regulile normative ale limbii române, conform cărora substantivele de gen feminin, care se termină, la singular în **-ă**, fac pluralul în **-e**, aşa cum e cazul cu substantivele de declinarea întâi în

[74] Cf. exemplele *treaz - treji, viteaz - viteji. V. Gramatica limbii române II,* Editura Academiei R.S. România, Bucureşti 1961, p. 122.

[75] Cuvântul e preluat din limba sârbă: *pita.*

Scanned with OKEN Scanner

limba latină. Forma obişnuită de plural este: de la substantivul *casă – case*, *labă – labe, coasă – coase*. Este vorba despre un principiu aplicat la modul general, indiferent de originea cuvântului. O serie de substantive de declinarea întâi, care fac parte din fondul lexical arhaic, formează, însă, pluralul după modelul substantivelor de gen feminin de declinarea a treia, unde s-a petrecut evoluţia **a..e** > **ă..i**: *parte – părţi, vale – văi, spinare – spinări*. Unele din substantivele de gen feminin, de declinarea întâi, formează pluralul după acelaşi model: *ţară – ţări, scară – scări, margină – margini* (formă populară). Evidenţiem, aici, la prima vedere, două inconsecvenţe în evoluţia acestor substantive: prima – de natură fonetică, conform căreia este inexplicabil ca **a** accentuat să fie supus unei modificări fonetice calitative, şi cea de-a doua – de natură morfologică, care se referă la faptul că substantivele de gen feminin primesc terminaţia **-i**, caracteristică pentru substantivele de gen masculin (cf. *oameni, câini, pereţi* etc.).

Despre cauzele care au influenţat ca substantivele de gen feminin de declinarea întâi să formeze pluralul la fel ca şi cele de declinarea a treia, s-a discutat mult în literatura română de specialitate. Totuşi, la o concluzie definitivă nu s-a ajuns încă. Primul lingvist care s-a pronunţat în legătură cu această problemă este Sextil Puşcariu, care a declarat: „Nous ne savons par encore comment est né cet **ă**. Son apparition est si frappante qu'on peut difficilement admettre qu'il se soit développé indépendamment dans chaque dialecte après la séparation"[76] („Nu ştim încă în ce mod a luat naştere acest **ă.** Apariţia lui este atât de frapantă, încât putem cu greu să admitem că s-a dezvoltat independent în fiecare dintre dialecte, după despărţire").

La cel de-al doilea capitol al lucrării lui capitale, *Histoire de, la langue roumaine,* O. Denusianu încearcă, la fel, să explice acest fenomen fonetic cu implicaţii morfologice: „L'analogie est parti, croyons-nous, d'une forme telle que *ţară* – le pluriel ancien et regulier de celle-ci a été en effet *ţărî*, ou **e** est passé á **ă** sous l'influence de **ĕ** après que l'**i** final fut devenu **î** en contact avec **rr**".[77] („Analogia a pornit,

[76] *Etudes de linguistique roumaine*, 1937, p. 78. Autorul face referinţă la etimonul latin *terra*.

[77] Op. cit., p. 159.

Scanned with OKEN Scanner

credem noi, dintr-o formă ca *ţară* – pluralul vechi şi regulat al lui este, de fapt, *ţărî*, unde **e** a trecut la **ă** sub influenţa lui **ĕ**, după ce **i** final a devenit **î** în contact cu **rr**").

Densusianu, deci, aminteşte o fază intermediară în care **ă** final a trecut la **i**. Pe de altă parte, Ivănescu consideră că această evoluţie apare ca rezultat al analogiei cu alte transformări vocalice, la care au fost supuse doar substantivele de gen feminin: „Alternanţa a devenit ceva caracteristic femininelor româneşti, a fost simţită ca şi ceva care le aparţine lor, nu masculinelor"[78].

Tache Papahagi, însă, nu este de accord cu nici una din aceste explicaţii, încercând să analizeze foarte amănunţit acest fenomen, prezent, de altminteri, şi în aromână. El consideră că aceste substantive feminine, de declinarea întâi, au pluralul în **-i** din cauza trecerii lui **-e** final la **-i**: de ex. : *scare* > *scari* > *scări* şi că aceste substantive şi-au schimbat terminaţia **-e** în **-i** după modelul substantivelor feminine de declinarea a treia: de ex: *scări, ţări*, ca *părţi, căi* etc. Această părere o împărtăşeşte şi Al. Rosetti, care adaugă că terminaţia de plural la substantivele feminine de declinarea a treia a apărut pe bază de analogie cu pluralul adjectivelor masculine de declinarea a doua, precum *bonus, -i*, sau substantivele de declinarea a doua (*servus, -i*). Când este vorba despre declinarea a treia, prezenţa lui **i** se poate explica şi pe baza dispariţiei consoanei finale, la substantivele de gen masculin, care se termină în **-s** (*partis*)[79]. Deşi originea acestui fenomen este, oarecum, controversată, pentru cercetarea graiurilor olteneşti din Banatul de Sud este important faptul că pluralul *căş, lăb^{i}, săp^{i}, sălś* (pl. de la *salcă*), apare în toate graiurile, dar şi în graiurile bănăţene din împrejurime.

Vorbind despre graiurile din Oltenia, pluralul acestor substantive este, în partea de nord-vest, identic cu pluralul înregistrat în graiurile bănăţene. Pe o arie oltenească mai largă există şi alte forme de plural. Astfel, consultând NALR Oltenia II h. nr. 79, observăm patru forme de plural ale substantivul casă: *case, casă, căş^{i}*, cu varianta *căş* şi *căs*. Vorbind despre formele respective, Valeriu Rusu constată că în graiurile

[78] *Buletinul Institutului de filologie română „Alexandru Phipippide"*, VI, p. 110.

[79] Cf. Valeriu Suteu, *Cu privire la i final în limba română*, FD, II, p. 71 sq.

Scanned with OKEN Scanner

olteneşti, *case* este unica formă care a evoluat normal din latină, în timp ce celelalte forme, inclusiv *căş*, au luat naştere după analogie cu substantivele de gen masculin.[80] Oricum, substantivele de declinarea întâi, care au pluralul în **-e** (*case*), sunt, cronologic, mai vechi, fiind în legătură directă cu pluralul latinesc.[81]

Pe de altă parte, substantivele de declinarea I, care au pluralul în **-i**, în graiurile olteneşti pe care le cercetăm, apar cu aceleaşi forme ca şi în graiurile bănăţene, urmărind astfel un curs evolutiv comun. Deşi această formă reprezintă o inovaţie în raport cu forma în **-e**, moştenită din latină, ea are la fel o foarte mare vechime, deoarece formele de plural în **-i** apar chiar în primele documente scrise.[82]

La substantivele de gen neutru observăm o diferenţiere la formele înregistrate în graiurile olteneşti din Banat. Astfel, substantivul neutru *socac* are, în toate graiurile, aceeaşi formă la singular, în timp ce pluralul este diferit:

Sân-Mihai, Straja	*Satu-Nou*
pl. socacur[i]	socaśe.

Terminaţiile **-uri** şi **-e**, caracteristice pentru genul neutru, poartă, necontenit, de-a lungul veacurilor, o luptă pentru întâietate în limbă. Se pare, însă, că predomină terminaţia **-uri**, mai ales atunci când este vorba despre vorbirea care merge paralel cu graiurile bănăţene. Uneori apar însă şi abateri, dar şi coexistenţa cuvântului cu ambele forme pentru plural. Astfel, plural de la cuvântul *problemă* (în limba literară *probleme*) este *problemur*[i] şi *problemie*, preferinţa fiind însă de partea formei *problemur*[i]. Remarcăm aici că pluralul a fost format de la substantivul *problem*, cu forma preluată din limba sârbă, în detrimentul formei de feminin din limba română – *problemă.*

---

[80] *Din morfologia graiurilor olteneşti: pluralul substantivului* ***casă*** în SCL, XIX, 1968, nr. 2, p. 136.

[81] *V.* Romulus Todoran, *În legătură cu pluralul substantivului* ***casă*** *în graiurile dacoromâne*, în CL, XVII, 1972, nr. 2, p. 255.

[82] Sextil Puşcariu subliniază că pluralul în **-i** există şi în aromână, aşa că e posibilă şi existenţa lui în protoromână, *v. Istoria limbii române*, II, Bucureşti 1969, p. 217.

Scanned with OKEN Scanner

Marin Petrişor constată că în graiurile oltenești de pe teritoriul Olteniei, dar şi în partea românească a Banatului, ambele forme de plural coexistă, într-un număr foarte mare de cazuri:[83]

Sân-Mihai, Straja	*Satu-Nou*	*graiurile din Oltenia*
filmur[i]	filmie	filme[84]
taligramur[i]	taligramie	telegrame.

Din aceste exemple, ne dăm seama de uzarea frecventă a terminației **-uri**, care are o mai mare vechime în limba română, provenind din latinescul **-ora**. Indiferent de faptul că la Sân-Mihai şi Straja apar forme mai apropiate de limba literară, comparativ cu Satu-Nou, care se apropie de vorbirea dialectală bănățeană, foarte conservatoare, considerăm, totuşi, că de data aceasta terminația nu o putem aduce în legătură cu influența sau originea oltenească, deoarece este vorba despre cuvinte noi în vocabularul graiurilor amintite. Ele prezintă, de fapt, o încercare a graiurilor locale de a introduce cuvinte noi în categoria substantivelor, apropiindu-le de cele mai asemănătoare din aspect fonetic. În concluzie, considerăm că includerea acestor cuvinte noi în clasa de substantive care au terminația în **-uri**, respectiv **-e,** nu este altceva decât rezultat al analogiei cu alte substantive care au structură fonetică similară.

La sfârşit, trebuie amintite şi substantivele care la singular se termină în **-ea**, fiind urmate în aceste graiuri de vocala **-u-**, apărută prin velarizarea latinescului **-ll-**. La fel ca în graiurile bănățene, în aceste graiuri grupul vocalic a fost conservat:

lat.	*limba lit.*	*g. olt., băn.*
stella	stea	stiauă, stauă
miscella	măsea	măsauă
catella	cățea	cățauă.

---

[83] *Graiuri dacoromâne în contact*, p.117: „Numeroase substantive neutre au desinențe duble de plural **-e** şi **-uri** /.../. Nu am constatat vreo preferință pentru una din cele două desinențe".

[84] Formele *filme* si *telegrame* le-am înregistrat în anchetele pe care le-am făcut în Județul Mehedinți.

Scanned with OKEN Scanner

Trebuie să menționăm că aceste substantive, ca şi altele similare lor, precum *viţauă, purśauă,* păstrează terminația arhaică din limba latină sub forma lui **u** velarizat + **ă,** spre deosebire de limba română literară, unde grupul consonantic s-a conservat doar în construcția cu articolul hotărât: *steaua, măseaua, căţeaua.*

În graiurile cercetate de noi flectivul **-uă** (< lat. **-lla**) s-a conservat şi în construcția cu articol nehotărât.[85]

Aceste forme, conservate în graiurile bănățene, dar şi în unele graiuri aromâneşti, care au forme identice cu cele amintite mai sus, confirmă faptul că forma cu terminația **-uă** este arhaică şi mai veche decât forma fără terminația respectivă.

Deşi am dorit ca să evidențiem unele particularități specifice în evoluția substantivelor în graiurile olteneşti, încercare noastră de a detecta unele trăsături esențiale, valabile pentru toate cele trei graiuri, care s-ar fi opus, din acest punct de vedere, celor bănățene, a rămas fără rezultat.

[85] Despre evoluția acestui fenomen *v.* Andrei Avram, *Lat. illam: rom. o. În legătură cu tratamentul lat. -ll- în limba română*, în SCL, XXIX, 1978, nr. 1, p. 45.

Scanned with OKEN Scanner

Evoluția determinantului latinesc ille *în graiurile oltenești*

Construcțiile analitice și sintetice de genitiv și dativ

Flexiunea nominală în limba română are cinci cazuri. Unele dintre acestea coincid din aspect formal - astfel sunt identice formele de nominativ și de acuzativul, respectiv formele care stau în cazul genitiv cu cele care stau în cazul dativul. Cuvintele găsite în cazurile genitiv-dativ au formă sintetică, fiind formate cu ajutorul morfemelor enclitice flexionare **-lui** (pentru genul masculin și neutru), respectiv **-ei** (pentru genul feminin), care provin din latinescul *ille, illa, illud.*

Situația se prezintă diferit în varianta dialectală a limbii române. Astfel, în graiurile oltenești, cazurile sunt exprimate cu ajutorul prepozițiilor sau al articolului proclitic, în construcții analitice [86]. În toate cele trei graiuri am înregistrat conservarea formei vechi analitice de genitiv și dativ, în construcții cu ajutorul prepoziției *de*: *stă în mijl"oc dă drum* în loc de *stă în mijlocul drumului*, sau cu ajutorul articolului proclitic: *casa lu baba,* în loc de *casa babei.* Construcțiile analitice de genitiv, cu articolul proclitic *lu (< lui <* lat. *illui*), apar și atunci când este vorba despre substantivele de gen masculin, dar și la cele de gen feminin, atât la singular, cât și la plural. Spre deosebire de limba literară, unde articolul proclitic apare doar în construcțiile cu substantive de gen masculin, la singular și numai atunci când este vorba despre substantive proprii: *casa lui Ion,* în aceste graiuri, articolul s-a generalizat, fiind folosit în construcții cu substantive de ambele genuri și la ambele numere.

Majoritatea lingviștilor consideră că articolul proclitic *lu(i)*, dar și cel enclitic, provin din latinescul *ille*. Acest determinant a suferit, încă în faza latinei populare, diverse modificări fonetice, care i-au schimbat

---

[86] Este vorba despre o particularitate a graiurilor bănățene, care a pătruns și în cele oltenești. Marin Petrișor consideră că subdialectul bănățean a influențat cel mai mult sistemul flexionar al graiurilor oltenești: „*Categoria gramaticală a cazului a fost cea mai afectată de contactul cu graiurile bănățene, fiind invadată de forme analitice.*" *Op. cit.*, p.118.

Scanned with OKEN Scanner

paradigma. În acest sens, de la forma genitivului latinesc *illius* şi a dativului *illi*, a apărut forma *illuius, illui,* probabil, pe bază de analogie cu pronumele relativ *cuius, cui*, mai târziu, aceste forme dând naştere lui *illui*, din care provine forma românească *lui* (adică **-lui**), dialectal *lu*[87].

Cu prilejul construirii genitivului analitic, însă, acestui determinant îi precede încă un morfem, care s-a format din deja amintitul **ille**. Este vorba despre articolul posesiv *al* (cu formele: *a* pentru genul feminin singular, *ai* pentru genul masculin plural şi *ale* pentru genul feminin plural), descendente din lat. *ad + illum > al, ad + illa > a, ad + illi > ai* şi *ad + illae > ale.* Acest articol se foloseşte la formarea genitivului analitic în limba literară, unde se acordă în gen, număr şi caz cu substantivul pe care-l determină.[88]

Spre deosebire de aceste variante ale limbii române, în graiurile bănățene apare forma invariabilă **a,** pentru toate genurile şi ambele numere: *(casa) a lu Ion, (pământu) a lu Ion, (stupii) a lu Ion* . Construcții identice semnalăm în graiurile de la Satu-Nou şi Sân-Mihai, în timp ce la Straja înregistrăm toate cele patru forme ale articolului posesiv: *al, a, ai, ale.*

Pe de altă parte, există şi construcții sintetice, alcătuite cu ajutorul morfemei enclitice **-i**[89]: *miezu nopții, laba gîşci.* În lingvistica românească există păreri opuse în legătură cu originea lui. Se pare că cea mai aproape de adevăr este aceea care caută originea în latinescul *illi,* pe care, însă, îl tratează ca o inovație formată pe bază de analogie cu forma latinească de dativ, sub influența unor forme de adjectiv pronominal demonstrativ.

Dativul se formează, la fel, analitic, cu ajutorul prepoziției. Foarte interesantă este construcția cu substantiv în dativ, cu funcția sintactică

---

[87] Unii lingvişti au susținut ipoteza care vorbeşte despre o evoluție inversă *lu > lui,* ceea ce este, din punct de vedere al aspectului diacronic, imposibil. Despre aceasta *v.* I. Gheție, Al. Mareş, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, Bucureşti 1974, p. 227-230.

[88] Este vorba despre construcțiile cu substantive proprii: de ex.: (casa) *a lui Ion,* (copiii) *ai lui Carmen.*

[89] Sufixul **-i** trece în urma consoanelor **ț, s, z** la **-î.**

Scanned with OKEN Scanner

de complement indirect, atunci când se găseşte în urma verbelor vorbirii (*verba dicendi)*. În vorbirea de la Satu-Nou se foloseşte, împreună cu verbul *a zice*, prepoziţia *cătră* + substantiv sau pronume în acuzativ, în timp ce, atunci când este vorba despre verbul *a spune,* se foloseşte forma sintetică de dativ, cu pronume, iar analitic – cu articolul hotărât antepus *lu* + substantiv în nominativ. Exemple de acest gen reprezintă propoziţiile: *O dîs cătră mińe, M-o spus miie,* sau *I-o spus lu mama,* cu menţiunea că articolul nu se schimbă după gen şi număr, ceea ce reprezintă o încălcare a regulilor valabile pentru limba literară. O situaţie specifică avem la Satu-Nou, unde cazurile au formă analitică. Aici apare o excepţie: în urma verbului *a zice* nu stă prepoziţia *către*, ci apare, în exclusivitate, articolul hotărât *lu* + substantiv sau pronume în dativ: *M-o zîs miie* şi *M-o spus miie* sau *O zîs lu mama,* precum şi *O spus lu mama.* Observăm că ambele construcţii sunt identice, indiferent de faptul dacă se foloseşte verbul *a zice* sau *a spune*. Diferenţa dintre graiul de la Satu-Nou, comparativ cu graiurile de la Sân-Mihai sau Straja, constă în folosirea prepoziţiei pe lângă *verba dicendi.*

Dativul poate fi exprimat analitic şi cu ajutorul prepoziţiei *la* + substantiv în acuzativ*: Trăbă să tai aripil'e la găiń.* La fel înregistrăm şi un dativ sintetic[90], în construcţiile de tipul *stai locului, du-će dracului,* deci, în funcţie de aşa-numitul *dativus loci*. Despre originea formelor sintetice de genitiv-dativ se poartă polemici în lingvistica românească, părerile fiind, când este vorba despre aceste construcţii, opuse. Este acceptată părerea că formele analitice de genitiv-dativ sunt moştenite dintr-o fază mai veche de dezvoltare a limbii şi că au luat naştere prin contaminare. Aceste forme coincid cu formele întâlnite în celelalte limbi romanice. Proveniența formelor sintetice de genitiv-dativ au deschis, însă, numeroase dispute, concentrate în jurul a două opinii opuse :

1. formele sintetice de genitiv-dativ provin din aceleaşi forme în limba latină;

---

[90] Despre frecvența lui în documentele din secolul al XV-lea v. Alexandru Moraru, *Un fenomen morfologic arhaic (în legatura cu unele forme de genitiv-dativ articulate enclitic din limba româna veche)*, în LR, XLII, 1993, nr. 3, p. 107-112.

Scanned with OKEN Scanner

2. construcția sintetică de genitiv-dativ este, din punct de vedere formal, identică cazurilor în limbile slave, fiind considerată împrumut slav.

Majoritatea lingviştilor subliniază, totuşi, originea latină a acestor forme sintetice.

Evoluția determinantului latin **ille** *în funcție de articol şi adjectiv pronominal demonstrativ*

Spre deosebire de celelalte limbi romanice, în limba română apare articolul hotărât enclitic[91]. El are forma **-a** la substantivele de gen feminin, respectiv **-l**, sau **-le** la substantivele de gen masculin şi neutru. Însă, în timp ce forma feminină **-a** s-a conservat în graiurile pe care le cercetăm, la substantivele de gen masculin articolul hotărât a dispărut, cu mențiunea că aici apare vocala tematică, care îndeplineşte funcția articolului respectiv :

limba lit.	*g. olt., băn.*
om, pom, măr (fără articol)	om, pom(n), măr
omul (cu articol hotărât)	omu, pom(n)u, măru.

Astfel, substantivele de gen masculin, articulate cu articolul hotărât **-l**, de proveniență din latinescul **ille**[92], în graiurile pe care le cercetăm apar fără articol: *omu*, (în loc de *omul*), *copilu* (în loc de *copilul*), *scamnu, pomu* etc. Aici vocala tematică joacă rolul articolului hotărât – *un om* față de *omu ăla*, *un scamn (scaun)* față de *scamnu (scaunu) ăla*.

Problema demonstrativelor româneşti, de proveniență din *ille*, a fost abordată în diferite moduri. Trebuie menționat că, în afară de evoluția

---

[91] Al. Niculescu, *Individualitatea limbii române între limbile romanice* 2, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, Bucureşti 1978, p. 211 sq.

[92] Bourciez consideră că trecerea la categoria de articol a avut loc deja în latina populară: „ILLES est descendu généralement au rang d'article", *Op.cit.*, p. 241.

Scanned with OKEN Scanner

formării articolului hotărât, nehotărât şi demonstrativ, *ille* a dat şi un demonstrativ care îndeplineşte funcţia de adjectiv pronominal.

Inventarul demonstrativelor, de proveniență din *ille*, este în directă legătură cu poziția pe care o are adjectivul pronominal demonstrativ în raport cu substantivul. În acest context detaşăm, pe baza funcției în propoziție, trei categorii de demonstrative:

1. în poziție de proclitică, în raport cu substantivul, fără articol hotărât;
2. în poziție de proclitică, în raport cu pronumele şi adjectivul;
3. în poziție de adjectiv pronominal demonstrativ propriu-zis.

Când este vorba despre prima funcție, ea nu este relevantă pentru discuție, deoarece exemple de aspect general nu am înregistrat în graiurile olteneşti din Banat. Sporadic există în graiurile bănățene şi este semnalată şi în graiurile din Oltenia (v. ALR, I, h. nr. 119.), de ex.: *a bualã* (*această boală*).

Cea de-a doua funcție este cunoscută pe o arie mai largă, inclusiv în graiurile bănățene, iar conform atlaselor lingvistice apare şi pe teritoriul Banatului, Olteniei, Munteniei şi Transilvaniei (v. ALR I, h. nr. 143). Este vorba despre determinante în funcție de articol demonstrativ adjectival. Acest articol are formele *cel, cea, cei, cele,* fiind de proveniență din latinescul *ecce* + *illum*, de la care au luat naştere formele *acel, acea, acei, acele.* În graiurile olteneşti, dar şi în cele bănățene, acest articol se identifică cu articolul posesiv şi apare în formele *al, a, ai, al'e:*

limba lit.	*g. olt., băn.*
omul cel înalt	omu al nalt
casa cea înaltă	casa a naltă
oamenii cei înalți	uamińi ai nalţ
casele cele înalte	căşîl'e al'e nalće.

Trebuie subliniat că în graiul din Straja există o omonimie între articolul posesiv şi cel demonstrativ. Fenomenul se explică prin tendința de a se stabili un echilibru între construcțiile posesive şi cele demonstrative, acesta fiind destabilit prin reducerea articolului posesiv la forma invariabilă **a.**

Scanned with OKEN Scanner

Cea de-a treia funcție este cea de adjectiv pronominal demonstrativ[93], în următoarele poziții :

1. după un substantiv care precede articolul hotărât: *casa aia, omu ăla* (aici trebuie menționată apariția particulei deictice **-a**);

2. în fața altor cuvinte, care îndeplinesc funcția de substantiv într-o sintagmă (aici este vorba despre adjective sau pronume substantivizate: *al marie, a nuastră.* [94]

În limba română, adjectivul, în general (deci şi adjectivul pronominal demonstrativ), mai ales cel care indică depărtarea - *acela, aceea, aceia, acelea*,[95] poate, în acelaşi timp, să stea şi în fața şi în urma substantivului: *acel om - omul acela, acea casă - casa aceea.*

În schimb în graiurile cercetate de noi, precum şi în general în graiurile bănățene locul lui este, în exclusivitate, în urma substantivului: *omu ăla, casa aia*, nu **ăla om*, **aia casă*. Adjectivul pronominal demonstrativ este într-o astfel de construcție marcat prin particula deictică **-a**, cu funcție de articol hotărât.

La formarea gradului superlativ întâlnim, la fel, demonstrativul, dar, în acest caz, în funcție de articol demonstrativ adjectival.

Specificul acestor graiuri se oglindeşte cel mai bine la formarea superlativului. Superlativul relativ se formează cu ajutorul articolului posesiv *al, a, ai, al'e,* care, de data aceasta, are forme pentru ambele genuri şi numere şi apare în locul articolului demonstrativ *cel, cea, cei, cele,* din limba literară:

---

[93] Vorbind despre evoluția acestui dedeterminant în limba română, Al. Niculescu (*Op. cit.*, p. 220) afirmă că această evoluție este, comparativ cu celelate limbi romanice, o particularitate specifică a limbii române: „Descendenții lat. *ille* apar, deci, în română nu numai ca un fenomen de conservare a anumitor funcții diminuate sau pierdute în alte limbi romanice, dar şi ca un fenomen de inovație, care cunoaşte în dacoromână o dezvoltare *sui-generis*".

[94] Membrii care apar în aceste sintagme au doar o identitate formală, nu şi funcțională cu articolul posesiv.

[95] Din punct de vedere sintactic, la fel se comportă şi adjectivul pronominal demonstrativ de apropiere, de proveniență din lat. *ecce istu, -a, -ud* > *acesta, aceasta, aceştia, acestea*, în graiurile pe care le cercetăm având formele*: ăsta, asta, aşća, aşća.*

Scanned with OKEN Scanner

limba lit.	*olt., băn.*
cel mai înalt	al măi nalt
cea mai înaltă	a măi naltă
cei mai înalți	ai măi nalț
cele mai înalte	al'e măi nalće.

Astfel, demonstrativul de proveniență din latinescul *ille* are trei funcții: de articol hotărât, de articol demonstrativ şi de adjectiv pronominal demonstrativ. Situaţia existentă în graiurile olteneşti este, cu diferențe minime, în general de natură fonetică, similară cu aceea din graiurile de tip bănățean.

Articolul nehotărât **nişte**

Forma de plural a articolului nehotărât, şi pentru masculin şi pentru feminin, provine din latinescul *nescio quid* care, în limba română, devine *nişte*[96]. În graiurile olteneşti, articolul nehotărât are formele: *nişće, ńeşća* (Satu-Nou), *ńeşće* (Sân-Mihai, Straja).

Cu prilejul convorbirii cu informatorii din Satu-Nou, am observat că în vigoare sunt două forme ale acestui articol. Uneori chiar acelaşi informator a folosit ambele. La întrebarea care este deosebirea dintre aceste două forme, informatorii nu au dat răspuns, mai mult chiar, nu erau conştienți că folosesc două forme fonetice diferite.

Forma *ńeşće*, folosită la Straja, apare în fazele mai vechi de dezvoltare a limbii române. Varianta bănățeană a acestui articol, *năşće*, s-a format pe bază de analogie cu alte cuvinte, în care **ie** trece la **ă**, din cauza pronunțării dure a unor consoane, de ex.: *nebun* > *ńebun* şi *năbun* – este vorba despre două variante ale aceluiaşi adjectiv, dar cu valoare semantică diferită.

În vorbirea de la Satu-Nou, forma *nişće* este identică cu forma din varianta literară, în care a avut loc inovația **e** > **i**[97], aceasta fiind una din

[96] Forma veche, de proveniență din latină este *neşte* şi apare şi în graiurile bănățene, *v.* I. Gheție, *Baza dialectală...*, p. 107-108.

[97] Cf. G. Brâncuş, *Graiul din Oltenia*, p. 249.

Scanned with OKEN Scanner

trăsăturile principale ale dialectului muntean, inovație care a pătruns și în limba română literară. Forma *ńeşća* e o variantă fonetică a articolului respectiv, dar cu o modificare analogică a lui **ie** final la **ia,** acest fapt fiind în legătură cu modificările fonetice discutate la capitolul anterior. Din dezbaterile privind fonetismul acestui cuvânt nu ar trebui exclus nici cuvântul *nešto*, din limba sârbă, care se aseamănă, din punct de vedere fonetic, foarte mult cu articolul nehotărât menționat și care ar fi putut sprijini una din variantele fonetice înregistrate la Satu-Nou - *ńeşća*

Adjectivul

Superlativul absolut se formează cu ajutorul adverbului *tarie.* Uneori, această funcție o îndelinește și adverbul *rău*, care are mai mult o valoare stilistică:

limba lit.	*g. olt., băn.*
foarte înalt	tarie înalt.

În literatura populară, mai ales în poezia populară, găsim foarte multe exemple de acest gen. Menționăm, în cele ce urmează, două exemple înregistrate la Satu-Nou:

„Bună sara, mândra mea,
Ț-o fost dor dă min-ori ba?
- M-o fost, bagie, *tarie* dor
Și dă pl'es io am să mor..."[98]

sau

„Dar-ar Dumniezău să gia
o vriemie frumoasă *tarie*
Cu flori mirosâtuarie..."[99]

[98] *Foaie verde, spic de grâu*, p. 74.
[99] *Ibidem*, p. 75.

Scanned with OKEN Scanner

Adverbul *tarie*, cu ajutorul căruia se formează superlativul absolut, poate sta şi în faţa şi în urma adjectivului pe care-l determină. Celălalt adverb stă doar în urma adjectivului:

limba lit.	*g. olt., g. băn*
foarte necăjit	năcăjît rău, nu *rău năcăjît.

Pronumele

Dintre formele pronumelui personal vom aminti doar persoana I singular *io*, care se deosebeşte de forma literară *eu*. În timp ce formele pronumelui personal coincid în toate trei graiuri, diferenţe ceva mai mari, dar în general de natură fonetică, apar în ceea ce priveşte pronumele posesiv. Este vorba despre forme care au luat naştere prin aplicarea unor legi fonetice specifice graiurilor pe care le investigăm. Iată câteva exemple:

Satu-Nou	*Sân-Mihai*	*Straja*
a mia	a mie	a mie
a ta	a tă	a tă
a mial'e	a miel'e	a miel'e (al'e miel'e)[100]
a tial'e[101]	a tăl'e	a tăl'e (al'e tăl'e).

Vom încerca să arătăm aici care este raportul dintre forma pronumelui care arată un posesor şi mai multe obiecte posedate în graiul

[100] Aici sunt date exemple care arată *un posesor – mai multe obiecte posedate*. În paranteză sunt date formele înregistrate la Straja.

[101] Înmuierea dentalei **t** în forma *a tial'e* nu apare ca rezultat al unei evoluţii specifice, modificarea fiind contextuală: ea apare ca rezultat al acomodării care a luat naştere sub influenţa lui **l'** (l muiat) din silaba următoare. O altă cauză a palatalizării acestei consoane dentale trebuie căutată în analogie cu forma pentru persoana I *a mial'e*.

Scanned with OKEN Scanner

de la Satu-Nou - *a ta - a tialie*. Plecând de la o dezvoltare logică a unor fenomene fonetice, e de aşteptat să apară formele **a tia - a tial'e* (prin analogie cu formele de persoana I, *a mia - a mialie*) sau *a ta - *a tal'e* (aşa cum e cazul în limba literară, unde avem formele *a ta - ale tale*). Construcţia acestor pronume la Satu-Nou este: forma de singular + **l'e**, în timp ce la Straja şi Sân-Mihai acest model de formare apare doar la persoana I.

Formele înregistrate la Satu-Nou - *a ta - a tial'e*, care se abat de la evoluţia normală pe care o cunosc celelalte forme, ne face să le explicăm altfel. Foarte probabil, formele de singular sunt de proveniență oltenească, fiind identice cu formele înregistrate în dialectul muntean, dar şi în limba literară *(a mea, a ta)*, pe când formele de plural s-au format prin analogie: pentru persoana I plural - prin construcţia valabilă şi pentru subdialectul bănăţean: *a mia* + **-l'e**, pentru persoana a II-a plural - prin analogie cu persoana I plural. Numai astfel se poate explica prezenţa diftongul în forma *a tial'e*, care, la forma de singular, *a ta,* nu există.

Încercând să detecteze originea diftongului **ie** în formele *mie, tie*, precum şi problema trecerii lui **ea** la **ie**, acolo unde **ea** nu apare ca rezultat al metafoniei, ci e moştenit din latină, V. Frăţilă subliniază că formele *mie, tie* în graiurile bănăţene au luat naştere prin analogie cu formele *mielie, tielie*, printr-o derivare regresivă[102]. Această modalitate de formare a pronumelor posesive la plural se poate aplica şi la acele forme de pronume unde există simetrie în evoluţia formelor de singular şi plural.

Această constatare, însă, nu poate fi valabilă pentru formele înregistate la Satu-Nou, unde forma *a ta* nu provine din pluralul *a tial'e*, având în vedere că dentala care s-a menţinut la stadiul de palatalizare, şi nu africatizare, cum ar fi fost de aşteptat, palatalizarea dentalelor finalizându-se cu africatizarea lor.

Trebuie menţionat că formele amintite, cu diftongul **ea**, pronunţat în graiurile din Banat **ia**, le găsim şi în unele sate bănăţene în Banatul de

[102] Această ipoteză o acceptă şi I. Gheţie. *(Noi contribuţii la problemele trecerii lui* **ea** *la* **e**, în SCL, 1977, XXVIII, nr. 1, p. 86).

Scanned with OKEN Scanner

Sud, conservându-se, sporadic, şi în formele de pronume posesiv *a mia*, *a tia*, dar şi în alte cuvinte[103].

În afară de opoziţia înregistrată la pronumele posesiv *a tă - a ta*, aceeaşi opoziţie apare, analogic, şi la adjectivul *ră – ra*, cu aceeaşi structură fonetică. Poate că în acest caz ideea lui Vasile Frăţilă ar putea fi valabilă pentru forma bănăţeană[104], cu forma de plural *răl'e*, dar este, însă, foarte greu de a explica forma înregistrată la Satu-Nou, unde reducerea diftongului (*rea >ra*) se face doar la singular, diftongul fiind conservat la forma de plural - *rial'e*. Întrebarea care se impune este de ce a avut loc reducerea diftongului **ea** în urma vibrantei, când diftongarea **ea** este în Satu-Nou rezultat al unui proces încă activ, şi apare şi în formele în care nu apare în graiurile de la Sân-Mihai şi Straja, dar nici în vorbirea bănăţeană[105].

Ţinând cont de aceste forme şi comparându-le cu cele curente în graiurile din Oltenia putem conchide că formele pronominale, precum şi cele de articol feminin despre care am vorbit mai sus, sunt oltenești [106].

O structură fonetică diferită în graiurile oltenești, faţă de cele bănăţene, o înregistrăm la pluralul pronumelor posesive, dar numai la pesoana I şi a II-a :

limba lit.	*g. olt.*	*g. băn.*
ale noastre	a nuaşće	a nuaştr'e
ale voastre	a vuaşće	a vuaştr'e
ai noştri	a nuoşć	a nuoştri
ai voştri	a vuoşć	a vuoştri
al nostru	a nuostu	a nuostru
al vostru	a vuostu	a vuostru.

[103] Radu Flora atrage atenţia asupra existenţei formei cu diftongul ia în punctele 1, 2, 3, care sunt oltenești, dar şi 10, 17, 18, 21-24, în care trăieşte populaţia de origine bănăţeană. cf.*Rumunski banatski govori...*,p. 39.

[104] Termenul *forma bănăţeană* se referă la formele înregistrate la Sân-Mihai şi Straja şi care sunt identice cu formele înregistrate în graiurile bănăţene.

[105] Graiurile oltenești demonstrează în întregime tendinţa de a înmuia consoanele, mai ales labialele, fricativele şi vibranta.

[106] *v.* NALR- Oltenia, IV, h. 24, *v.* la fel, V. Fratila, *Texte dialectale si glosar* (capitolul Oltenia), p. 37.

Scanned with OKEN Scanner

Acesta este unul din puținele exemple din morfologia graiurilor olteneşti din Banat, în care apar forme fonetice identice în toate trei graiuri. Constatăm, astfel, că în graiurile olteneşti există cuvinte în care consoana **r** din grupul consonantic latinesc **str**[107] s-a pierdut, acelaşi destin fiind menit şi lui **r** din grupul consonantic latinesc **pr, tr**[108], de exemplu în adverbe, despre ce va fi vorba mai târziu. Observăm, la fel, că la formele cu **e** sau **i** final se produce africatizarea dentalei **t**, sub influența graiurilor bănățene înconjurătoare. Acest fenomen, înregistrat în structura fonetică a pronumelor posesive folosite la Satu-Nou, demonstrează clar că **r** s-a pierdut din vorbirea oltenilor înainte de părăsirea ținutului natal. Dacă această populație, ar fi adus, venind din Oltenia, forme cu consoana **r** conservată, aceasta s-ar fi menținut şi în continuare, ea putând fi susținută de graiurile bănățene care au conservat în aceste forme vibranta din etimonul latin. Astfel, putem constata că **r** din grupurile consonantice **str, ştr,** a dispărut pe teritoriul Olteniei înainte de secolul al XVIII-lea. Acelaşi lucru s-a întâmplat şi cu pronumele posesive înregistrate în satele cu populație oltenească, dar şi în cele ardelene (Radu Flora separă punctele bănățene de cele nebănățene pe baza formelor acestor pronume[109]), ceea ce confirmă că consoana **r** a dispărut foarte devreme din graiurile nebănățene, înainte de contactul cu populația de această origine.

Pronumele personal *voi* (persoana a II-a plural) are, la dativ, forma *voavă*, rezultat al consonantizării vocalei **u**. În graiurile bănățene este prezent acest fenomen fonetic, într-un număr redus de cuvinte, fiind rezultat al influenței limbii sârbe, a cărui sistem fonetic nu are diftongi. Astfel, formei pronumelui personal în dativ *voavă* se alătură şi cuvintele *cheptuar'e, capt, labd, luvat* – variante fonetice ale cuvintelor

---

[107] Etimoanele latineşti ale acestor pronume sunt *noster* şi *vester,* evoluând, în latina populară, la formele **nostrus* şi **voster,* din care s-au format formele româneşti *nostru* şi *vostru.*

[108] Această tendință apare la un număr mare de categorii de cuvinte, cu precădere acolo unde sunt înregistrate grupuri consonantice latineşti care conțin vibranta **r.** Acelaşi destin îl are şi vibranta în unele adverbe sau prepoziții care, într-o evoluție normală, conțin un grup consonantic cu **r.**

[109] *Op. cit.*, p. 475.

Scanned with OKEN Scanner

cheutoare,caut, laud, luat, înregistrate în mod aparte în unele localități cu populație românească din Banat, caracterizate de Radu Flora drept localități ale căror graiuri au fost puternic influențate de limba sârbă (cf. h. nr. 24 din ALBI[110]).

Când este vorba despre pronumele demonstrative, trebuie menționate următoarele exemple. Atragem atenția că formele înregistrate la Satu-Nou se deosebesc de acelea de la Sân-Mihai sau Straja :

limba lit.	*Satu-Nou*	*Sân-Mihai, Straja*
celălalt	ˈălalánt (var.ˈălălant)	álălant
cealaltă	aielántă	á(i)lantă
ceilalți	ˈăielánț	áilanț
celelalte	al'elánće	ál'elanće.

Primul lucru pe care îl subliniem este accentul, amplasat pe silabe diferite. În vorbirea de la Sân-Mihai sau Straja, el cade pe prima silabă, ceea ce a generat deosebiri de natură fonetică comparativ cu formele înregistrate la Satu-Nou, unde accentul cade pe ultima sau penultima silabă. Deosebirea constă în aceea că accentul nu permite ca vocala **a** să treacă la **ă**. Astfel, în graiul de la Sân-Mihai şi Straja se conservează formele cu **a** inițial, în timp ce, datorită accentului care cade pe penultima sau ultima silabă, la Satu-Nou **a** inițial trece la **ă**.

Pronumele nehotărât *nimeni* are, la fel, forme diferite în toate trei aşezări oltenești cercetate:

limba lit.	*Satu-Nou*	*Sân-Mihai*	*Straja*
nimeni	ńimńe	nimie	ńima.[111]

Dintre toate formele, la Sân-Mihai întâlnim cuvântul curent bănățean, care s-a format, aşa cum subliniază Ion Gheție[112], prin

[110] v. în *Anexa* care conține 44 de hărți lingvistice şi este publicată cu lucrarea *Rumunski banatski govori...*, a autorului Radu Flora.

[111] Harta lingvistică nr. 47 în NALR Oltenia III demonstrează existența tuturor acestor forme pe teritoriul Olteniei. Cea mai frecventă formă în partea de nord-vest a Olteniei este *ńima*.

[112] *Op. cit.*, p. 78.

Scanned with OKEN Scanner

suprimarea silabei finale, din *nimeni,* având ca etimon cuvântul moştenit din latină *neminem.* NALR - Oltenia II, h. nr. 198 înregistrează următoarele forme: *nimeni, nimini, nima.* Nici într-un punct din Oltenia nu a fost înregistrată forma *nimne,* cu vocala **i** sincopată.

Pe lângă acestea, trebuie amintite şi alte pronume nehotărâte şi negative, întâlnite în aceste graiuri, deşi toate exemplele pe care le-am amintit până în prezent, redau doar forme fonetice diferite faţă de cele din graiurile bănăţene, sau forme specifice pentru unul sau două graiuri oltenești locale de pe teritoriul Banatului de Sud.

Astfel:

limba lit.	*olt., băn.*
altceva	altăśe
cineva	śińe goďe
ceva	śe goďe, macăr śe
nimeni	niścar'e
fiecare	fieşćecar'e
oricine	macăr śińe
orice	macăr śe.

Nu trebuie uitată nici expresia *tot natu,* care este arhaică şi împrumutată din subdialectul bănăţean.

Verbul

Referitor la formele pe care le iau verbele, ne vom reţine atenţia numai asupra acelora care sunt diferite de cele bănăţene şi care individualizează cele trei graiuri în raport cu graiurile româneşti învecinate. De asemenea, am căutat să menţionăm doar acele particularităţi care depăşesc limitele fonetice şi se referă de categoriile verbale şi structura morfologică a lor. Astfel, semnalăm trecerea unor verbe de la conjugarea a III-a la conjugarea I: *a scrie – a scria* [113], sau de la conjugarea a III-a la conjugarea a II-a : *a rămâne – a rămâńa, a duce*

[113] Anchetatorii au înregistrat în Oltenia forma negativă de imperativ *nu scria, v. NALR Oltenia* V, h. nr. 973.

Scanned with OKEN Scanner

– *a ducea, a pune – a punea, a spune – a spunea, a ține – a ținea*[114], *a face – a făśa*. De la conjugarea a IV-a la conjugarea I au trecut următoarele verbe: *a găti – a găta, a trebui – a trăbuia, a suferi – a sufăra, a şti – şcia, a mirosi – a mirosa*, iar de la conjugarea I la a IV-a verbul *a împerechea – a piereki.*

O serie de verbe apar fără prefixul **în-** sau **îm-**:

limba lit.	*g. olt., băn.*
a încărunți	a cărunțî
a împuşca	a puşca
a împerechea	a pier'eki
a îmbătrâni	a bătrâni
a îngălbeni	a gălbini.

Apar de asemenea şi cazuri inverse :

a schimba	a însk'imba.

Diateza verbală

În sistemul verbal al acestor graiuri intervin deplasări dintr-o diateză în alta, în mod aparte frecventă fiind trecerea verbelor de la diateza activă la cea reflexivă. În continuare vom menționa câteva dintre verbele la care am observat această trecere, redând verbul doar la pers. I a indicativului prezent:

limba lit.	*g. olt., băn.*
am uitat	m-am zuitat
am răspuns	m-am răspuns

[114] Pe teritoriul Olteniei acest verb a fost înregistrat ca verb de conjugarea a II-a doar în punctele izolate, la granița cu Banatul, *ibidem*, h. nr. 851.

Scanned with OKEN Scanner

am râs	m-am rîs[115]
am petrecut	m-am pitriecut
am câştigat	m-am căşćigat
am coborît	m-am scoborît.

Consemnăm şi exemple inverse, de trecere a verbelor de la diateza reflexivă la cea activă :

m-am gândit	am gînđit
m-am întristat	am întristat
m-am întors	am întors.

O serie de verbe de conjugarea I, respectiv a IV-a, au la indicativ şi conjunctiv prezent terminaţia **-ez**, respectiv **-esc**, fapt consemnat şi în graiuri aparţinând subdialectului muntean. În schimb, în graiurile bănăţene, dar şi în cele trei graiuri olteneşti din Banat observăm forme fără aceste terminaţii. În cele ce urmează vom reda paradigma verbul *a lucra* la indicativ prezent:

limba lit.	*g. olt., g. băn.*
eu lucrez	io lucru
tu lucrezi	tu lucri
el lucrează	iel lucră
noi lucrăm	noi lucrăm
voi lucraţi	voi lucraţ
ei lucrează	iei lucră.

În cazul acestui verb, datele oferite de NALR Oltenia V, h. nr. 961 indică existenţa acestui verb cu terminaţia **-ez,** păstrată în paradigma indicativului şi conjunctivului prezent. Astfel, la pers. I singular pe cea mai mare parte a teritoriului Olteniei apare forma *lucrez*, iar în punctele 940 – 944 din nord-vestul Olteniei, forma *lucredz*, deoarece în acea microzonă lingvistică a fost păstrată africata arhaică **dz**. Forma fără

[115] *NALR Oltenia* V, h. nr. 873 consemnează existenţa acestui verb la diateza reflexivă pe o arie foarte largă, care se întinde până la frontiera cu Muntenia. Doar de-a lungul acestei frontiere sunt semnalate forme verbale cu diateza activă.

Scanned with OKEN Scanner

terminația **-ez** (*lucru*) este consemnată doar izolat, în punctele 948, 906, 904 şi 901.

Asemănător se comportă şi verbul *a străluci* care apare la indicativ prezent fără terminația **-esc**, prezentă în varianta literară a limbii române, în subdialectul muntean şi implicit în graiurile din Oltenia :

limba lit., g. din Oltenia	*g. olt, băn.*
eu strălucesc	io străluc
tu străluceşti	tu străluś
el străluceşte	iel străluśe
.....	.....
.....	.....
ei strălucesc	iei străluc.

Acelaşi tratament al terminației apare şi în paradigma verbelor, pe care le enumerăm doar la forma de indicativ prezent, persoana I singular:

limba lit.	*g. olt., g. băn*	*g. din Oltenia*
cinez	śin	cinez, śinez[116]
sărează	sară	sărez[117]
izvorăşte	izvuară	izvorăşt'e[118]
suceşte	suśe	suceşt'e
înfloreşte	înfluarie	înfloreşt'e.

Cu prilejul anchetelor întreprinse în Oltenia, am observat că informatorii deseori folosesc formele de perfect simplu pentru a exprima o acțiune trecută. Acest timp trecut este încă activ în vorbirea oltenilor şi prin aceasta graiurile din Oltenia se deosebesc de celelalte

---

[116] *NALR Oltenia* V, h.nr. 970 notează formele *să cine* în punctele 935, 938 şi 957. Forma *să śine* apare înregistrată în partea de nord-vest a Olteniei, de-a lungul graniței cu Banatul (punctele 936, 940-948).

[117] v. *NALR Oltenia V, h. nr. 940*

[118] Formele *izvorăşt'e suceşt'e* i *înfloreşt'e* au fost semnalate în partea de nord-vest a Olteniei.

Scanned with OKEN Scanner

graiuri ale subdialectului muntean, căruia aparţin.[119] Pe de altă parte, graiurile oltenești din Banatul de Sud practică acelaşi mod de exprimare a trecutului ca şi graiurile bănățene – numai cu ajutorul perfectului compus. Considerăm că exprimarea acțiunii în trecut numai prin forma de perfect compus se datorește influenței limbii sârbe, în care de asemenea este activ doar acest timp verbal.

Adverbul

Adverbul - parte de vorbire neflexibilă , este identic în toate cele trei graiuri, cu unele mici excepții, pe care le redăm în continuare:

limba lit.	*Satu-Nou*	*Sân-Mihai, Straja*
târziu	tîrzîu	amânat
vreodată	vodată	vrodată
niciodată	nişodată	nișodată
acum	acuş	acuma
mai târziu	măi târzâu	acuş.

Adverbul de timp *amânat* este o creație a graiurilor bănățene, provine din construcția *a + mane,* fiind, totodată, formă arhaică conservată în subdialectul bănățean, precum şi în vorbirea de la Straja. În celelate două graiuri apare forma *târziu*, identică variantei literare. Celelalte două adverbe, *vreodată* şi *niciodată*, cu variantele lor dialectale, se deosebesc doar prin structura fonetică. Foarte interesante sunt adverbele de timp *acuma* şi *acuş,* precum şi *acuş - măi târzâu.* Observăm că *acuş* apare în toate cele trei graiuri, dar cu valoare semantică diferită.

Ion Gheție consideră că forma *acuş* provine din latinescul *eccu-huc* sau din *acum,* prin suprimarea consoanei **-m** şi prin adăugarea lui **-şi.** Totuşi, el afirmă că şi *acum* şi *acu(şi)* sunt de aceeaşi origine şi au aceeaşi valoare semantică, în timp ce, când este vorba de graiuri, se

[119] v. Grigore Brâncuş, *Graiul din Oltenia*, p. 97.

Scanned with OKEN Scanner

modifică sensul cuvintelor – *acuş* în vobirea de la Sân-Mihai şi Straja este adverb, indicând o acțiune care va fi efectuată în viitor.

Prepoziția

La fel ca şi adverbele, şi prepozițiile au, în majoritatea cazurilor, formă identică în ambele graiuri, cele mai importante forme fiind:

rom.stand.	*Satu-Nou*	*Sân-Mihai*	*Straja, băn.*
pe lângă	pîngă	pingă	prângă
prin	pin	pin	prân
pe	pe	pie	pră
pentru	pentru	pentru	prântu
peste	pistă	pistă	prăstă
către	câtă	cătă	cătră.

Din exemplele de mai sus, ne dăm seama că formele au structură fonetică diferită, dar că este vorba despre aceleaşi prepoziții. În graiurile bănățene, apare grupul consonantic **pr**, de proveniență din latinescul *prae*, care apare şi în varianta literară a limbii române, cu excepția ultimului: *pre + lângă > pe lângă, pre + în > prin, pre + întru > pentru.* Ultimul exemplu, *către*, provine din latinescul *contra,* deci şi grupul consonantic **tr** este etimologic. Aceste grupuri consonantice arhaice nu s-au conservat şi în graiurile olteneşti, cu excepția localității Straja, unde formele înregistrate susțin fonetismele bănățene.

Putem, astfel, trage concluzia că formele care au pierdut grupul consonantic arhaic **pr** respectiv **tr**, reprezintă inovații autentice olteneşti. În vorbirea de la Straja înregistrăm încă o prepoziție autentică oltenească. Este vorba despre prepoziția *de*, care apare aici sub forma *đe*, în care s-a produs africatizarea dentalei **d** la **đ**. Astfel, la Straja vom întâlni expresiile *đe unđe, đe la valie, đin (< đe + în,* literar *din) đe đimińață,* spre deosebire de celelate graiuri olteneşti, unde această prepoziție are forma *dă, dîn*. Varianta fonetică *đe* o înregistrăm doar în vorbirea de la Straja, ea fiind un fel de semn de identificare.

Scanned with OKEN Scanner

Formele enumerate la acest capitol apar ca opoziții în graiurile amintite, care, țin, însă, cu precădere, de structura fonetică, în timp ce, pe plan morfosintactic, aproape că nu există. Noi am inclus aceste exemple în categoria particularităților morfosintactice având în vedere că este vorba despre părți de vorbire specifice graiurilor pe care le cercetăm, indiferent că ele se deosebesc doar prin structura fonetică, comentată și explicată la capitolul precedent.

Scanned with OKEN Scanner

CONCLUZII

Ca rezultat al convieţuirii populaţiei româneşti de origine bănăţeană şi oltenească în acelaşi spaţiu lingvistic, s-a produs o puternică interferenţă între graiurile de origini diferite vorbite de românii din Banatul de Sud. Pe acelaşi spaţiu lingvistic trăieşte populaţie de origine bănăţeană, oltenească şi ardelenească care s-a găsit laolaltă în urma marilor mişcări migratorice care au avut loc timp de veacuri în şir pe întreaga Peninsulă Balcanică.

Oltenii care trăiesc astăzi în Banat sunt originari din partea de nord-vest a Olteniei, din judeţele Gorj şi Mehedinţi. În urmă cu câteva secole, venirea oltenilor în Banat era condiţionată de motive economice. Pe întreg teritoriul Banatului au venit în câteva valuri migratoare cu scopul de a găsi condiţii mai bune de trai, dar au fost şi colonizaţi în mod organizat de autorităţile turceşti şi austriece în perioada când Banatul era sub conducerea lor. Prima mare colonizare a oltenilor în Banat s-a produs în jurul anului 1640 şi a fost întreprinsă de turci cu scopul de a popula regiunile care au rămas pustiite după refugiul locuitorilor Banatului în faţa turcilor. Cea de-a doua venire organizată a oltenilor în Banat a avut loc în urma semnării păcii de la Passarowitz (PoŽarevac) în anul 1718, iar a treia mare migrare oltenească a fost organizată de autorităţile austriece cu ocazia formării Graniţei militare. În acest val colonizator au venit şi oltenii care trăiesc astăzi în partea voivodineană a Banatului şi a căror graiuri au fost puse în centrul atenţiei noastre.

Oltenii trăiesc în trei localităţi situate în partea de sud a Banatului: Satu-Nou, Sân-Mihai şi Straja. Înfiinţarea acestor localităţi stă în legătură directă cu formarea Graniţei militare din anul 1764. Atunci a fost stabilită zona militară bănăţeană, iar un an mai târziu a fost înfiinţată localitatea Satu-Nou, pe şoseaua internaţională Panciova - Timişoara, prin unirea localităţilor Valea Mare, populată de olteni, de aşa-numiţii "ţărăni" şi Zeldoş, în care trăiau bănăţeni şi ardeleni, denumiţi în graiul local din Satu-Nou "ghilezeni". Astăzi în localitate trăiesc români bănăţeni, olteni şi ardeleni, precum şi populaţie de origine sârbă, autohtonă, bănăţeană şi colonizată din alte regiuni (Bosnia, Lika,

Scanned with OKEN Scanner

Serbia). Localitatea cunoscută la românii din Banat ca Sân-Mihai, cu denumirea oficială Locve, a fost înființată înainte de formarea Graniței militare. Astăzi în localitate trăiesc români bănățeni, olteni și ardeleni. Localitatea Straja, populată doar de români originari din Oltenia, a fost înființată în 1761.

În lucrare am încercat să stabilim în ce măsură oltenii din Banatul de Sud, separați de țara de baștină mai bine de 200 de ani, și-au păstrat identitatea lingvistică, iar în ce măsură au însușit elementele de origine bănățeană. Pentru a putea cu un grad cât mai mare de siguranță să delimităm aceste două grupuri de elemente lingvistice, am întreprins anchete dialectate pe teren, selectând materialul lingvistic cules pe baza unui chestionar alcătuit din 1541 de întrebări. Pentru a stabili situația actuală a graiurilor de tip oltenesc, am realizat și un popas în partea de vest și nord-vest a Olteniei, în România.

Cu prilejul analizei graiurilor olteneşti din Banatul de Sud am constatat că este prezent un proces lung și temeinic de bănățenizare a acestor graiuri, care durează de 200 de ani și că în acest proces cele trei graiuri au manifestat un grad diferit de opunere a rezistenței față de infiltrarea elementelor bănățene în limbă.

Cele mai mari deosebire dintre graiurile din cele trei localități și graiurile bănățene din această zonă lingvistică au fost semnalate în fonetică. Pe acest plan oltenii au în graiul lor un număr destul de mare de particularități autentice pe care le-au păstrat cu fidelitate din țara de baștină, în pofida acțiunii puternice a graiurilor bănățene înconjurătoare.

Dintre elementele fonetice nebănețene pe care le-am înregistrat în graiurile amintite, trebuie menționată păstrarea diftongului arhaic **ea** în graiul din Satu-Nou. Aceasta este o trăsătură arhaică dialectală care nu s-a mai păstrat nici în graiurile din Oltenia, ci doar în graiurile olteneşti periferice, cum sunt graiurile din Satu-Nou, împrejurimea orașului Vidin în Bulgaria și cele de la marginea extremă a nord-vestului Olteniei, în puncte cartografice izolate, precum și în unele toponime din Oltenia. În celelalte două graiuri locale, acest diftong a fost înlocuit cu **ie, ă** sau **a** în dependență de poziție sau de structura fonetică a cuvintelor în care apare: *muiarie – muierie, bisiarică – bisărică, biat – bat.*

Scanned with OKEN Scanner

Un curs evolutiv identic cu graiurile din Oltenia este semnalat referitor la modificarea fonetică **n** > **i** în cuvintele de origine latină. În poziție intervocalică, în fața vocalelor din seria anterioară, **e, i** în hiat, precum și în terminațiile **-oneus, -onea**, consoana nazală **n** a evoluat mai întâi la **ń**. Sub această formă este conservat în subdialectul bănățean, în timp ce în celelalte subdialecte evoluția a continuat, ajungând la faza **i**: *calcaneum* > *călcîń* > *călcîi* , *antaneus* > *întîń* > *întîi*, fapt înregistrat și în graiurile de tip oltenesc, dar și ardelesc de la noi.

De remarcat este evoluția consoanelor **j** și **ğ** , care au luat naștere din **d + e, i** și **i + o, u**: lat. *deorsum* > *juos*, lat. *iocum* > *j"oc* și **g + e, i**: lat. *legem* > *lege*. În timp ce în graiurile bănățene evoluția a mers mai departe, **ğ** fiind supus procesului de fricativizare și devenind **ż,** în toate trei împrejurări fonetice: *żos, żoc, l'eże*, în graiurile oltenești s-a produs doar trecerea lui **ğ** la consoana **j**: *j"oc, j"os*. Când este vorba, însă, de fonetismele evoluate din **g + e, i** constatăm că graiurile nebănățene nu au întâmpinat același grad de rezistență, aici producându-se transformarea lui **ğ** în consoana fricativă **ż**, evident infiltrată din graiurile bănățene: *l'eże*. Pe de altă parte, africata surdă, evoluată din forma latină **c + e, i** apare în evoluție identică fonetismului din graiurile bănățene, adică atinge, fără excepție, stadiul de fricativizare **ś**, specifică subdialectului bănățean: *cine* > *śińe, ceapă* > *śapă*.

Consoana africată arhaică **dz**, păstrată în graiurile bănățene, este întâlnită în toate pozițiile și în graiul din Straja. Celelalte două graiuri prezintă forme cu consoana **z**, forme curente atât în graiurile din Oltenia (cu excepția celor din zona limitrofă Banatului), cât și în majoritatea graiurilor ardelenești: *dzîuă – zîuă, dzamă – zamă*. Este evident faptul că africata **dz** semnalată în graiul din Straja este încă un element moștenit din țara de origine, având în vedere faptul că în zona de nord-vest extrem al Olteniei mai figurează puncte cartografice în care africata **dz** apare în vorbire.

Trebuie de asemenea evidențiată o trăsătură fonetică de amploare prezentă în graiurile cercetare, care se datorește, după opinia noastră, influenței bănățene asupra graiurilor de tip oltenesc. Este vorba despre palatalizarea dentalelor **t, d,** proces care în Banat a atins nivelul de africatizare a dentalelor **t, d**, adică transformarea lor în africatele **ć, đ**.

Scanned with OKEN Scanner

Discuțiile despre originea fenomenului fonetic de palatalizare a dentalelor în subdialectul bănățean s-a purtat în repetate rânduri de către lingviști cu diverse explicații, ipoteze și concluzii. Considerăm că, indiferent de originea fenomenului sau de motivul care a dezlănțuit procesul de palatalizare a dentalelor în anumite subdialecte ale dacoromânei, formele finale **ć**, respectiv **đ** existente în graiurile bănățene sunt datorate influenței limbii sârbe, care a oferit un model concret de articulare a sunetelor reieșite ca rezultat al acestui proces. Din punct de vedere al articulației acestea sunt africate prepalatale identice ca loc și mod de formare cu sunetele **ć** și **đ** din limba sârbă.

Pe baza celor expuse în capitolul privind elementele fonetice ale graiurilor cercetate, am constatat că pe acest plan apar cele mai numeroase deosebiri dintre graiurile oltenești și cele bănățene învecinate și că au fost păstrate cele mai multe elemente oltenești autentice. Indiferent de procesul puternic de bănățenizare care a acționat în toate compartimentele limbii, pe plan fonetic populația de origine oltenească a conservat un număr considerabil de elemente lingvistice, prezente astăzi și în graiurile din Oltenia și uneori a tins să le impună ca generale și populației bănățene din localitate, așa cum este cazul cu unele fonetisme înregistrate la Satu-Nou și Sân-Mihai, unde bănățenii au abandonat unele particularități bănățenești, însușindu-și formele oltenești, uneori și ardelenești. În finalul capitolului privind particularitățile fonetice ale graiurile cercetate am ajuns la concluzia că în aceste localități s-a produs unificarea nu numai în ceea ce privește evoluția unor fonetisme de origini diferite, ci și când este vorba de modul de pronunțare, respectiv de articulare a anumitor sunete.

Pe plan morfosintactic apar diferențieri mult mai mici între elementele oltenești și bănățene, având în vedere că morfologia reprezintă baza structurală a fiecărei limbi. De aceea, abaterile de la baza morfologică sunt puține la număr, predominând elemente care sunt comune ambelor tipuri de graiuri. Deosebirile pe plan morfologic apar în majoritatea cazurilor ca urmare a diferențierilor fonetice despre care s-a vorbit detaliat în capitolul dedicat particularităților fonetice.

La nivel morfosintactic am semnalat aplicarea consecventă a regulilor gramaticale privitor la părțile de vorbire și modul de formare și

Scanned with OKEN Scanner

îmbinare în propoziții și fraze în toate cele trei graiuri. Situația este similară și referitor la graiurile bănățene învecinate, astfel că putem constata că regulile gramaticale au caracter general și reflectă cu cea mai mare fidelitate structura etimologică a limbii căreia aparțin.

Dintre deosebirile la nivel grai oltenesc - grai bănățean amintim doar câteva:

– trecerea unor substantive de la o declinare la alta: *grabie* și *jal`e* sunt de declinarea a III-a, în timp ce aceleași substantive în graiurile bănățene apar în grupul substantivelor de declinarea I: *grabă* și *jăl*. Față de graiurile din Oltenia care au drept desinență pentru plural la genul fenimin și neutru **-e** (*brezde, picioare, mere, pere*), graiurile oltenești pe care le cercetăm construiesc pluralul cu desinența **-ă**: *briezdă, pișoară, miară, piară*.

– cu prilejul formării pluralului substantivelor care se termină în **-d** sau **-z**, în graiurile oltenești a fost adoptată o formă cu desinența **-j:** *śoclod – śocloj, mînz – mînj*.

– la substantivele de declinarea I care se termină în consoană dură + **-ă**, graiurile oltenești fac pluralul în **-i** și nu în **-e,** ceea ce se poate interpreta ca o trăsătură bănățeană infiltrată în aceste graiuri: *casă – căș* (în loc de *case*), *labă – lăbi* (în loc de *labe*), *sapă - săpi* (în loc de *sape*) etc.

Este interesantă prezența articolului posesiv cu forme pentru ambele numere și genuri în graiul din Straja: *al, a, ai, al'e,* evident păstrate din țara de baștină. Celelalte două graiuri locale nu cunosc construcții cazuale de genitiv sau alte împrejurări morfologice care ar genera acordul între articolul posesiv genitival și partea de vorbire pe care o însoțește acesta. Aici semnalăm, ca și în graiurile bănățene, forma invariabilă *a*, indiferent de numărul sau genul cuvântului pe lângă care stă acesta.

Unele pronume posesive și nehotărâte apar sub o altă formă fonetică decât cele din graiurile bănățene. Din cauza specificului lui, trebuie scos în evidență pronumele nehotărât *nimeni*, înregistrat în forma *ńima* în graiul din Straja și *ńimńe* în graiul din Satu-Nou, forme identice cu cele din graiurile din Oltenia și diferite de forma bănățeană *ńimie*.

Scanned with OKEN Scanner

Anumite specificuri apar la verb, unde am observat trecerea verbelor de la o conjugare la alta şi deplasări ale verbelor, când este vorba despre diateză.

Semnalăm de asemenea o simplicitate a sistemului verbal referitor la exprimarea acțiunii în timp. Atât graiurile bănățene, cât şi cele oltenești cercetate de noi, folosesc trei timpuri la modul indicativ: prezent, perfectul compus şi forma perifrastică de viitor. Pe de altă parte, în zona Olteniei încă mai sunt active atât perfectul compus, cât şi forma sintetică de viitor, paralelă cu cea analitică. Şi de data aceasta suntem constrânşi de realitatea lingvistică să atribuim această situație influenței limbii sârbe în care în vorbirea cotidiană nu se folosesc formele de perfect simplu sau alte forme de exprimare a trecutului decât perfectul compus.

Pornind de la ideea că în localitățile Satu-Nou, Sân-Mihai şi Straja se vorbesc graiuri româneşti care se deosebesc de celelalte graiuri cu populație românească, datorită originii diferite a populației, am încercat în această lucrare să conturăm cele trei graiuri din aspect fonetic şi morfosintactic. Materialul lingvistic de care am dispus ne-a oferit din plin posibilitatea de a sistematiza elementele de grai bazându-ne pe metoda comparativ-contrastivă dintre cele trei graiuri, pe de o parte şi graiurile bănățene, pe de altă parte, ținând cont şi de graiurile din Oltenia.

Bineînțeles că acesta este doar unul din modurile în care se poate interpreta materialul lingvistic extrem de vast şi complex pe care le pun la dispoziție unui dialectolog graiurile româneşti din Banat, graiuri care au fost prea puțin cercetate în ultimele decenii.

Sperăm că lucrarea va trezi interesul specialiştilor din domeniul limbii, etnografiei, folclorului, dar şi al vorbitorilor români din Banat, şi va servi ca material util pentru cercetările de viitor.

Scanned with OKEN Scanner

TEXTE DIALECTALE

TEXTE CULESE LA SATU-NOU

PREGĂĆIR[l] PÎNTRU BOĆEZ

Am o ńepuată dă un an, acuş, în tri mai, arię un an şî vrięm să faśem un boćez la bisiarică şî să k'emăm ńamuril'ę măi apruapię. Iaca, să faśem o g[u]ostîię, o śină.

Atunśa tăięm vo d[u]oi puorś, un mięl, purśei, faśem tuorț, aduśem bięutur[i]. Boćezu îl faśem în casă, că avięm casă nuauę, faśem într-[u]o s[u]obă d-al'ę mar[i], lungă dă şasă şî lată dă nuauę m'etăr[i]. Puńem miasă, scauńe, nu puńem k'ilimur[i], numa aşa, că-i t[u]ot n[u]ou, îi casa nuauę. Miasîl'ę l'ę puńem şî-n lung, şî-n lat, ca să înk'apă măi mulț. Avięm scauńe d-un [u]om, da' acuma vrięm să faśem clupię, dacă ajuim să l'ę faśem.

Dă mîncarię faśem numa n[u]oi, şî dă aluat la fial. Faśem supă dîn carńe dă vacă şî dă jîvină, dă găină şî carńa fiartă [u]o dăm cu s[u]os, dar carńa frită cu sălată. Dăm friptura dă p[u]orc, mięl şî dă purśel. Dă aluat faśem t[u]orț şî aluat d-al męrunt.

Nu ń-am hotărît dacă aduśem şî vo arumîńică, că faśem numa śină, dar măi avięm vriamię, măi vo duauę săptămîń.

Informator: Steluța Beca

LA CUL'ESU DĂ CUCURUZ

Tuamna, cîn-s-apropiię cul'ęsu cucuruzului golim ambaril'ę şî atunśa căşćigăm maşińil'ę dă cul'ęs - tractoru, combaiu dă cucuruz, pric[u]ol'iță̆l'ę şî acuma în vriamia dă pă [u]ormă îi o maşină carię curăță cucuruzu dă g'ijă. Cam aşa arată o zî la cul'ęs: đimińața, pî la vo şasă ńe scul[i]ăm, io şî copilu, şî pl'ęcăm la l[u]oc. Io dă obiśai mîn combaiu şî

Scanned with OKEN Scanner

copilu mînă tractoru cu pricol'ița. Lucru al grieu îi cul'ęsu cu combaiu. Ăsta carię cară cucuruzu aşćaptă pînă nu să umpl'e pric^{u}ol'ița ş-atunśa viń-acasă. Io rămîn la l^{u}oc ca s-o umplu p-aięlantă. Acasă cînd o ajuns copilu, îl aşćaptă muiaria, dăşk'iđe căpiia şî tuoț s-apucă să dăscarśe. Vińe şî mamă-mia şî măi o muiarię plăcită, dar şî fata cînd vińe dî la şcuală, că acul^{u}o lucră, ńe măi ajută, dacă trăbuię.

Sara, cînd vin dă la l^{u}oc atunśa toț dăscărcăm pricolița dă pă ^{u}ormă şî unu să măi suię în ambar^{i} să răđiśe cucuruzu. Măi un lucru îi sara: trăbuię în tuată sara să ung combaiu şî să pun nafta. D-obiśai la lucru ăsta îm ajută muiaria.

Mîńe đimińață iar aşa. Îm iau la mińe în straiță pită, sălamă or vo şniţlă dac-o rămas dă sara, ś-o rămas, şî într-un termos mic îm iau şî cafă şî pl'ęc la l^{u}oc.

Informator: Mircea Ţăpârgea

Scanned with OKEN Scanner

TEXTE CULESE LA SÂN-MIHAI

O ZÎ DĂ LUCRU

Đimańața mă sc^{u}ol, mă duc în ştală, mulg vaca şî aduc lapćil'ę să-l înćeg să fac brînză. Cînd nu-s uamińi acasă, grijăsc ştala, măturla p^{u}orś, dau dă mîncar'ę la jîviń.

Atunś vin în s^{u}obă, aprind f^{u}ocu, spăl taięril'ę, crăst^{u}ol'il'ę, ś-am dă spălat, m^{i}ătur s^{u}oba. Pă ^{u}ormă căşćig fruştucu la ai dîn casă. Dac-ajung măi c^{u}os la maşină, măi am śeva şî dă spălat, că măi spăl şî cu mîna, nu t^{u}ot cu maşina. Furt iestă şî dă pigluit. Îi mult lucru la casă.

Mîńe đimińață mă căşćig să mă duc la morminț. Duc cîća uauă fărbuiće, colac, duc şî cîta soc d-al cumpărat la duk'an, bięutură şî pok'ęrăi. Aşa îi obiśeiu dă Paşć să će duś la morminț.

Informator: Ana Ardelean

ŚE SĂ LUCRĂ DUMINICA

Śe să lucră duminica? Dar śe şćiu io? Care-cum. Ai măi ćińer^{i} dorm măi mult, măi al'es śińe lucră o carię or fost sara pie la cafić o în țăntru. Dar ş-ai śe rămîn acasă nu să culcă dăvrięmię că stau pînă sara tîrzîu la televiziię, să uită la filmur^{i}. Ai măi bătrîń să scuală măi dăvrięmię că morai să đa la marvă. Că la noi la Sîmiai nu-i casă carię să nu aibię marvă multă. Măi alięs au mulț pui dă tuată forma – şî dă găină, şî dă gîscă, dă rață. Acuma tot măi mulț cumpără pui d-ai alb^{i} dî la zadrugă că măi iuće crięsc. Istănă că crięsc măi iuće, dar nu-i carńa dî la ei aşa dă dulśe ca dî la pui noşć^{i}. Iaca, cum am spus, ai măi bătrîń să scuală să đa la marvă că dumińica nainće d-amiaz să duc la adunarię.

Muięril'e carię rămîn acas fac dă mîncarię, pun zupa, fac tăițăii, fac dă aluat, śe să faśe dumińica. Dă prînz să mîncă zupă cu tăițăi, crumpi d-ai fięrț o dai friț, carńe fritä, vo sălată. Crastavięț d-ai acri, piparcă,

Scanned with OKEN Scanner

sălată d-a śam pus-o-n dunț s-avięm pintru iarnă. Primăvara, vara să mîncă sălată d-a dîn grădînă, d-a vięrde, o sălată dă crastavięț năcrită cu oțăt, o dă varză. Dar miię nu-m baș plac sălăturil'e năcriće, măi mult mînc sălată dă părădăis, tuată vara dă cum să fac în grădînă mînc părădăis. Măi mult îm plaśe đimińața să mînc cu brînză dă uaię, că avięm mulće oi și io îm fac brînză. La t^{u}oț dîn casă ńe plaśe brînza.

După prînz ne duśem să ńe ođinim, ńe culcăm o țără ș-atunś ięșîm la socac să măi stăm cîta la đivan, că pistă săptămînă n-avięm vrięmię.

Informator: Ana Lotrean

LA CRAM

Într-a dîntîi duminică după Sîmtă Măriię îi sărbătuaria satului carię la noi să k'amă cram. Dă cram ńe prięgăćim cu mulće zîl'e nainće. Ne spălăm t^{u}ot în casă să fię curat, văruim și-nuntru ș-afară, la socac, spălăm firięșćil'e, atunśa măi spălăm și țual'e, să fię tot curat, că ńe vin g^{u}oșć. Nuauă ńe vin ńamuril'e dî la Satu Nou, că fata ńi măritată acul^{u}o, și vińe cu bărbatu, cu copilu și puaće că vin și cuscri, dar am și ńeșće vięr^{i} și or zîs că puaće vin și ei, că la noi la cram vińe multă lumię.

Atunśa faśem și bunătăț dă mîncarię. Nora mia înśepię dă j^{u}oi să facă dă aluat, că nu ajunźem să faśem t^{u}ot sîmbătă și duminică. Faśe vo duauă fięlur^{i} dă tuorț, ńeșće c^{u}olaś d-ai mărunț, dar ń-am g'inđit anu ăsta să faśem și aluat acru, d-ăla śe să faśe cu k'erm, puaće păturată cu mac, că dămult n-am mîncat. Dă mîncarię pie dumińică fac io.

Dac-o fi vrięmię bună, dar trăbuię să fię, că-i vară, scuaćem mięsîl'e-n căpiię, scauńil'e d-un ^{u}om, dar puaće să luăm și v-o clupă dîn vięśiń, dacă n-om avia dăstul. Pie bărbat îl trimięț să cumpirię dă bieut, să ia o țără bięrię, socur^{i}, măi vo uiagă dă răkiię, să ń-aşćeptăm goşći năprięgăćiț.

Informator: Maria Sfera

Scanned with OKEN Scanner

TEXTE CULESE LA STRAJA

LA TĂIATU PORŚILOR

Cînd tăięm porśi k'emăm ńamuril'ę carię-s măi apruapię. Înainće am f^{u}ost doi-tri uamiń cari-am prins porcu şî l-am tăiat. Dap-aia l-am tras în mijlocu oborului, cîta măi dăparće dă kăpiię, sub cap i-am pus un dărap đe l'emn ca să şadă capu-n sus, atunśa l-am pus pe burtă cu capu pe l'emnu ăla ş-am adus paię ş-am pus pestă porc. L-am presurat cu paię şî i-am dat f^{u}oc ca să ardă păru de pe porc. După ś-or ars pail'e i-am dat cu un jăraćic şî cu sapa am ras păru ś-o rămas đe la pîrl'it. Atunś am pus paię în copita porcului la tuaće patru pişoarię ca să să muaię copita ş-am prins-o cu un cîrlig şî i-am scos ung'iil'e. Dup-aia l-am spălat cu apă caldă şî i-am ras tot păru ś-o rămas cu cuţîće o cu briś.

Porcu să taię dî la cap în duauă şî să scuaće maţîl'ę, ficaţî, să taię pişoarîl'ę,cuastîl'ę, t^{u}ot să scuaće dîn iel, să taię cl'isa, să faśe jumięră, atunś faśem cîrnaţ şî tuaće dărăpuril'e să iau şî să pun să să sărięđză. Şăd patrusprăśe dzîl'e în salamură şî atunś să l'agă cu scuabię şî să puńe să să uşće. La prîndz să faśe mălai şî vardză acră cu clisă şî să friźe carńa. Sara să măi k'amă lumia şî să dă carńe frită şî cîrnaţ. Dup-aia đin măruntaię să faśe cîrnaţ d-ai albi şî cîrnaţ cu sînźe, să fięrbię în căzan ca să nu să strîśe.

Informator: Gheorghe Trică

LA TÎRGU DÎ LA NOVI SAD

Anu ăsta am veńit şî io pră dînou la tîrgu dî la Novi Sad cu douădzăşasă đe dărăpur[i]. Cu berbecu đe 180 đe kil' am luat locu-ntîi la tîrg. Am f^{u}ost al măi bun în tîrg şî năinće cu tri ań.

Mă ocup cu crięşćeria oilor. Am acasă tuată vrięmia în jur đe duauă suće đe dărăpur[i]. Altă dată am şî pistă duauă suće, altă dată am măi puţîńe. Îi al dzăśil'a an đe cînd mi-s la tîrg, am măi luat o dată, cum am

Scanned with OKEN Scanner

spus, locu întîi aişa. Dar într-una am veńit la Novi Sad. Normal că nu să puaće să fiu tot io al đintîi, măi ięstă uamiń care măi au rasă buńe şî măi au oi. Mă bucur totuş că am ajuns iaca a doilea uară să fiu al măi bun la tîrgu đe la Novi Sad.

Îi mult đe lucru la oi. Şćiţ cum, musai să ńe pregăćim şî cu rană şî cu tuaće ăl'a. Fără rană nu să puaće ţîńa un śopor, dar io l-am primit đe la strămoş, đe la părinţî ai bătrîń. Măi şî vind, dar întîi al'eg śe las pintru plămadă, las đe plămadă în jur đe śindzăś đe dărăpur, ş-alălalt pot să vind. Noi d-acuma ńe pregăćim đe iarnă, acuma trifoiu să cosăşće, să lasă să să uşće şî să duśe acas. Dî la oi ięstă şî cîşćig, totuş că noi nu ńe ţîńem numa cu oi, avięm şî pămîntu nostu, că musai să cîşćigăm đin măi mulće părţ.

Informator: Iosif Goica

Scanned with OKEN Scanner

TEXTE DIN SATELE LOCUITE DE BĂNĂȚENI

O ÎNTÎMPLARIĘ

Iaca śe să viędz, m-am dus într-o dzî la utrină să aduc cîta pămînt d-al galbăn că m-am pus să zîđesc o şupă. A dzîs copilu cătră mińe să nu mă duc sîngur, să măi stau cîta să-l aşćept pînă îş gată lucru, să margă şî ięl cu mińe, dar pră mińe nu mă şăđe buala şî pl'ec sîngur.

Cîn-am aźuns la marźină dă sat, mă pun io şî-nśep să încarc la pămînt în pric^{u}oliță. Şî mă tot grăbăsc, şî mă opinćesc să iau cît măi mult pămînt, s-apuc să găt măi iuće, c-a dzîs maistoru că vińe să lucrię şî dîntr-o dată đalu să surupă şî pămîntu cađe prăstă mińe şî m-astupă. Măi, şî sîmt că nu măi pot să suflu, dar ńiś nu pot să strîg. Numa mîna m-a rămas afară, io am fost cu tot astrucat dă pămînt. Atunś am audzît ńeşće copii că vorbăsc şî trag cu mîńil'ę pămîntu dă pră mińe. Dup-aia ar măi curs şî ńeşće uamiń ş-abia m-ar scos d-aśi. Cîn-am vińit acasă dăl^{u}oc a aprins copilu l'imuzina şî m-am dus la doctor că većem un pišor a înśeput să vînățască.

T^{u}ot nărocu-n copiii ăia că nu şću dacă aş fi scăpat viu, că pămîntu aşa dă tarię m-a strîns că n-am putut să măi suflu. Acuma mi bińe şî nu măi mă duarię pišoru, dar pr-un rînd n-am putut să mă las în iel. A trăbuit să stau în pat. A dzîs copilu mięu dup-aia cătră mińe: „Vięd, tati, să mă fi luat şî pră mińe să-ț aźut, n-ar fi căđzut pămîntu pră cińe", dar io tot mă g'inđesc, bińe că nu l-am luat c-ar fi putut să cadă pră iel şî marię năcaz ar fi f^{u}ost.

Informator: Petru Jifcu, Petrovasâla

CUM SĂ FRIŽE RĂKIIA

Prunil'e dă cînd înśep a să cuaśe, mulće pică pră źos. Atunśa ne duśem în tuată dîua în grăđină o la plaț şî l'ę adunăm, l'ę puńem în vadră o-n cotăriță şî l'ę duśem acasă. Acul^{u}o l'ę turnăm într-un vas şî l'ę lăsăm să fiarbă. Dacă nu-s dăstul că cuapće măi puńem şî cîta mięrię să fiarbă

Scanned with OKEN Scanner

măi iuće. Le lăsăm în vas cam vro douădăś dă dîl'ę.Cînd s-or fięrt dăstul duśem comina śe s-o făcut la śińiva carię arię căzan dă frit răkiia. Dacă nu avięm dăstul prîntu un căzan măi aşćeptăm să adunăm. Io am la plaţ prîngă zîd un şîr dă pruń şî în tot anu fac răkiię multă, că am şî dă vindut. Dar anu ăsta n-or pria rođit pruńil'e şî n-am răuşît să adun să împlu vasu. Ar fi trăbuit să măi aşćept ńeşće dîl'ę să-nśep iar s-adun. Dar io n-am măi aşćeptat să măi adun o tură dă pruńe numa m-am vorbit cu un vięśin să duśem launloc să friżem, că şî vięśinu mięu n-a avut dă un căzan.

Am dus comina cu tractoru lui, dar anu ăsta am trăbuit noi să turnăm comina în căzan, că o f"ost cam multă lumię şî am stat tuată nuapća dă am frit. Am dus şî śoclod d-acas. Răkiia śam căpătat-o am pus-o în flăş dă oiagă.

Informator: Iosif Olar, Alibunar

CU SE S-OCUPĂ UN PAORIE ASTĂDZ

Viaţa lu un paorię astădz îi alta dăcît o f"os nainće vrięmie. Acuma cum s-o dăzvoltat tehnica, un paorię ażunże să lucrię măi mult pămînt şî să samińe măi mulće culturi: şî grîu, şî fluarię, şî cucurudz, dar şî să să ocupię cu vińa, că la noi îi terenu bun prîntu vińe.

Io am sămănat un maxim dă fluarię ş-unu dă cucurudz, grîu am pus puţîn, numa cît îm trăbă mię şî la familia mię, şî am şapće lanţă dă trifoi, că-m trăbă prîntu śoporu dă 250 dă oi śe-l am.

La oi îi mult lucru, lîna-i l'esńa, măi bińe mă scuot cu mięi care-or avut un prięţ bun anu ăsta. Fac şî brîndză, dar vind şî lapće. Păcurariu-i cam scump, dar am trifit om bun, îi plaśe lucru cu oil'e şî l'e păzăşće bińe.

Cum am spus, am şî żumătaće dă lanţ dă vińe. Baş am fost acuma să văd fîncă multă lozā s-o uscat, am f"ost să măi pun lozā d-a nuauă. Vińa-i săpată şî sprięuită. Îi mult lucru la ia aşa că măi mult o ţîńem prîntu noi, ńe plaśe să bięm cîta răkiię, măi dăm la păcurar[i] şî la lucrător[i] ş-aşa că nu vinđem strugurii, îi oprim prîntu noi acasă.

Informator: Vasile Miclea, Marcovăţ

Scanned with OKEN Scanner

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Avram, Andrei, *Nazalitatea şi rotacismul în limba română*, Editura Academiei Române, Bucureşti 1990, 248 p.

Avram, Andrei, *Despre trecerea lui* **ă** *la* **î** *în dacoromână*, SC, XVII, 1966, nr. 2, p. 147-155.

Bagiu, Panta şi Gătăianţ Pavel, *Locve ieri şi astăzi*, Libertatea, Novi Sad 1997

Bidian, Vasile, *Observaţii asupra frazei în graiurile din Oltenia I. Coordonarea*, CL, XV, nr. 1, p. 97-103

Bratu, Costin, *Observaţii asupra africatelor* **č, g**, *în dialectul dacoromân*, FD, VIII, 1973, p. 169-181

Brâncuş, Grigore, *Graiul din Oltenia*, u LR, XI, 1962, nr. 3, p. 248-266.

Brâncuş, Grigore, *Glosar regional, regiunea Oltenia (raionul Targu-Jiu, comuna Peştişani)*, în LR, 10.1, p. 22-23.

Brâncuş, Grigore, *Graiul din Oltenia*, LR, ll, 3, p. 248-260.

Bourciez, Edouard, *Eléments de linguistique romane*, Editions Klincksieck, Paris, 1967, 784 p.

Calotă, Ion, *Observaţii asupra transformării lui* **i** *precedat de consoanele labiale în graiurile din Oltenia*, LR, XXVIII, nr. 3, p. 239-251

Călătoru, Horia, *Bufenii şi frăţuţii,* Graiul Românesc, 1926, nr. 2, p. 228-241.

Cornean, Nicolae, *Monografia eparhiei Caransebeş*, 1940, 664 p.

Coteanu, Ion, *Elemente de dialectologie română, Editura Ştiinţifică*, Bucureşti, 1961, 248 p.

Coteanu, Ion, *V mobil de la auxiliarul viitorului bănăţean*, SCL, IX, 1960, p. 851-855.

Coteanu, Ion, *Dialectul şi ierarhia dialectală a limbii*, LR, XV, nr. 4, p. 385-388

Dimitrescu, Florica, *Introducere în fonetica istorică a limbii române*, Ed. ştiinţifică, Bucureşti 1967, p. 97-98

Dimitrescu, Florica, *Istoria limbii române*, Editura didactică şi pedagogică, Bucureşti 1971, p. 137

Faiciuc, Ioan, *Diftongul* **ea** *în poziţie* **e** *în unele graiuri din Banat*, CL, XXIII, 1978, nr. 2. p. 207-220.

Faiciuc, Ioan, *Note despre răspândirea reflexelor dure şi moi ale oclusivelor dentale* **t, d, n** *în grairuile bănăţene*, CL, XXVIII, 1983, nr. 2, p. 101-113.

Faiciuc, Ion, *Note asupra graiului din Comloşul Mare (jud. Timiş)* CL, XVI, nr. 2, p. 247-252.

Scanned with OKEN Scanner

REZIME

U sklopu istraživanja rumunskog jezika, rumunska dijalektologija je relativno mlada lingvistička disciplina, koja je počela da se formira tek krajem prošlog veka. U stogodišnjem vremenskom rasponu, od objavljivanja prvog rada iz oblasti rumunske dijalektologije autora Emila Pikoa, svoj doprinos ovim istraživanjima dali su Gustav Vajgand, Sever Pop, Emil Petrović, Marin Petrišor, Vasile Fracila, Radu Flora i drugi autori velikim brojem studija, članaka, zbornika.

Međutim, u okviru istraživanja rumunskih dijalekata i sagledavanja njihovih osobina u sinhronom ili dijahronom preseku, rumunski govori Banata zauzimali su periferno i nezapaženo mesto. Dosadašnja dijalektološka istraživanja ovih rumunskih govora su se najčešće svodila na sagledavanje crta i karakteristika pojedinih lokalnih govora, bez prodiranja u suštinu problematike. Njihov geografski položaj u odnosu na govore istog tipa, kao i veliki broj arhaičnih crta, daju im naročit značaj i čine pitanje njihovog postojanja i opstajanja na ovim prostorima veoma interesantnim.

Zato smatramo da su dugo vremena nepravedno zanemarivani i potiskivani u drugi plan. Takođe bi po našem mišljenju, prilikom istraživanja ovih govora morali da imamo u vidu i njihovo poreklo, jer je period od njihovog formiranja u matičnoj oblasti mnogo duži i značajniji, a evolucija mnogo intenzivnija, od perioda njihovog postojanja na teritoriji Banata, pošto se taj period proteže na zadnjih dva-tri veka.

U takvom specifičnom položaju se nalaze i govori oltenskog porekla, koji po genezi pripadaju muntenskom dijalektu, po mnogo čemu specifičnom i različitom od banatskog. Stoga govori oltenskog porekla zavređuju da budu posmatrani kao poseban tip rumunskih govora, jer imaju niz specifičnosti, što smo pokušali da dokažemo u našem radu. Ubeđeni smo, da će se ubuduće ovi govori i njihove karakteristike razmatrati u pravom svetlu i da će biti sagledani kao posebna grupa govora, različita od govora banatskog tipa, a to je i bio naš cilj: da problem postojanja grupe govora nebanatskog porekla

Scanned with OKEN Scanner

posmatramo sa aspekta njihove geneze i da unutar te grupe utvrdimo karakteristike tih govora. Drugim rečima, da odredimo u kojoj meri su sačuvali svoju autentičnost, a u kojoj meri su bili podvrgnuti procesu banatizacije.

Zapravo, nedostatak radova koji bi analizirali ove govore podstakao nas je da se posvetimo ovakvom istraživanju.

Naslov rada kao takav traži neka objašnjenja i neke dopune. Pre svega, u našim istraživanjima pažnju smo usredsredili na aktuelno stanje ovih govora, a građu smo prikupili putem inoviranog Upitnika koji su rumunski lingvisti koristili za prikupljanje podataka sa celog areala rumunskog jezika.

Za predmet naših istraživanja uzeli smo rumunske govore oltenskog porekla u Južnom Banatu, tačnije iz mesta Banatsko Novo Selo, Lokve i Straža i to iz više razloga. Starim sklopom, mnogobrojnim arhaičnim oblicima i drugim osobinama oni su privukli našu pažnju kao govori koji mogu da daju dragocen materijal za upoznavanje sadašnjosti i prošlosti nekih jezičkih procesa.

Namera nam je bila da ustanovimo koje su odlike tih lokalnih govora, budući da svaki za sebe čini oltensku oazu okruženu rumunskim govorima banatskog tipa, ali i govorima drugog porekla, pre svega srpskog.

Prilikom sprovedenih anketa trudili smo se da kod izbora informatora zadovoljimo osnovne pretpostavke za dobijanje autentičnih odgovora. Stoga smo za informatore izabrali ljude različitog doba i pola, vodeći pri tome računa da to budu manje obrazovani informatori, koji su u što manjoj meri bili podvrgnuti uticaju standardnog jezika, da nisu boravili van rodnog mesta duže vreme i da nisu dolazili u kontakt sa drugim govorima. Imali smo takođe u vidu da u porodici informatora ne budu ljudi iz drugog mesta koji bi mogli da utiču na autentičnost govora informatora.

U kontaktima sa informatorima primenili smo dva metoda: metod prikupljanja građe putem kvestionara i metod usmerenog razgovora, odnosno uspostavljanje takvog kontakta sa informatorom koji će u spontanom razgovoru na određene teme koristiti što slobodnije svoj govor. Na taj način se u jednoj opuštenoj atmosferi, bez ustezanja,

Scanned with OKEN Scanner

inicira diskusija u kojoj se informator služi lokalnim govorom, bez naše intervencije, ili eventualnog našeg sugerisanja nekog oblika koji nije autentičan za lokalni govor.

Jezički materijal je prikupljen na bazi Upitnika koji je bio sastavljen od preko 1500 pitanja, baziran na upitniku korišćenom od strane dijalektologa za izradu Novog lingvističkog atlasa rumunskog jezika. S obzirom da je ovaj kvestionar sastavljen i objavljen 1963. godine, izvestan broj pitanja, koja se prvenstveno tiču leksike, nije više aktuelan, budući da se traže kao odgovor reči koje su postale arhaizmi. Zbog toga smo pribegli selekciji i odabrali ona pitanja čiji odgovori mogu da nam pruže verodostojne informacije o jezičkim aspektima interesantnim za naša istraživanja. Međutim, ovakav, naizgled obiman upitnik, ipak nije dao dovoljno podataka neophodnih za formiranje slike o govorima koje istražujemo, pa smo ga dopunili sa oko 500 pitanja, najviše iz oblasti koje su specifične za život na ovim prostorima: pitanja vezana za administrativnu terminologiju, za organizovanje života u seoskim domaćinstvima u Banatu, za poljoprivredu i poljoprivrednu tehniku, za toponime, zoonime i fitonime sa banatskog podneblja.

Godine 1997. sproveli smo anketu i u tri mesta u Olteniji (Maloj Vlaškoj) u okolini grada Turnu-Severina, županija Mehedinci, s ciljem da utvrdimo aktuelno stanje oltenskih govora u matičnoj oblasti.

Uprkos postojanju petotomnog Lingvističkog atlasa Oltenije, na osnovu kojeg se može dobiti verodostojna slika o ovim govorima, opredelili smo se za sprovođenje takve ankete u severozapadnoj Olteniji s ciljem da osnovni, najvažniji materijal, samo prikupimo i da se na licu mesta uverimo o stanju na terenu, jer se samo tako može dobiti jasna predstava o fonetskim, morfosintaksičkim i leksičkim osobinama.

Osnovni razlog ove naše inicijative jeste saznanje da prikupljanje građe od strane istraživača omogućuje da se izbegnu nejednakosti i kontradiktornosti koje se mogu javiti u određivanju istih pojava, kada ih beleže drugi anketari, kao i subjektivnosti koje mogu nastati u beleženju jezičkih fakata, naročito kada su u pitanju nijanse u izgovoru informatora, koje nije uvek moguće precizno razlučiti i izdefinisati. Takođe, uz osnovni materijal, u direktnom kontaktu sa informatorima mogu se dodatno zabeležiti i elementi koji nisu bili predmet ankete, ili

Scanned with OKEN Scanner

koje je anketar prevideo, ali koji mogu veoma bitno da utiču na formiranje slike o pojedinim govorima.

Naš rad je posvećen analizi oltenskih govora Južnog Banata koji su u specifičnom položaju u odnosu na govore istog tipa sa područja Oltenije ili rumunskog dela Banata, a zadatak nam je bio da iznesemo odstupanja ovih govora od govora matične zemlje, s tim što smo manju pažnju posvetili onome što je u njima jednako. Dakle, ova studija je po mnogo čemu u prvi plan stavila sinhronu dimenziju u analizi i strukturisanju građe. Naravno, kad god je bilo potrebno pribegavali smo istoriji jezika. Takođe, komparativno smo sagledali jezička fakta banatskih govora i govora Oltenije, da bismo utvrdili smer kojim je išla evolucija pojedinih jezičkih elemenata.

Dve su okolnosti koje doprinose diferencijaciji oltenskog tipa govora od srodnih govora matične zemlje. U prvom redu, činjenica da se ovi govori nalaze prostorno daleko od matičnih govora čini ih po mnogo čemu konzervativnim i dovodi ih u situaciju da ne primaju inovacije kojima su zahvaćeni oltenski govori sa teritorije Rumunije, čiji je iradijacioni centar Muntenija. Druga okolnost koja daje svojevrstan pečat ovim govorima jeste neposredno jezičko okruženje – oni su s jedne strane opkoljeni banatskim govorima, a s druge strane jezikom većinskog, srpskog stanovništva i neprestano podvrgnuti njihovom uticaju.

Naša pažnja je prvobitno bila usmerena ka sastavljanju inventara diferencijalnih crta koje ih izdvajaju iz mase rumunskih govora banatskog tipa, odnosno ka iznalaženju oltenskih crta zajedničkih za sva tri govora. Međutim, prilikom prikupljanja građe na terenu, ustanovili smo da ima vrlo malo oltenskih elemenata koji su zajednički za sva tri govora. Stoga je takva sistematizacija jezičke građe ostala bez potpore i mi smo se opredelili za drugačije restruktuiranje materijala. Nastojali smo da u prikazu lingvističke građe sledimo dva usmerenja. Jedno je analiza dijalekatske stvarnosti na nivou dijalekta sa kojima oltenski govori dolaze u neposredni kontakt, a to je u našem konkretnom slučaju banatski dijalekat, a drugo je njihov odnos prema standardu u rumunskom jeziku.

Scanned with OKEN Scanner

Smatrali smo da ovakva raspodela materijala najverodostojnije može da ukaže na opštu fizionomiju oltenskih govora jugoslovenskog Banata, bez pretenzija na iscrpnost.

Iako je od dolaska Oltenaca u Banat prošlo više od 200 godina, njihova konzervativnost, koja je proistekla iz težnje ka očuvanju svojih specifičnosti na etnolingvističkom planu, dovela je do opstajanja velikog broja lingvističkih crta baštinjenih iz stare postojbine. Vekovno zajedničko življenje sa Banaćanima na prostoru Južnog Banata neminovno je rezultiralo infiltracijom izvesnog broja banatskih elemenata u njihov govor, tim pre što smo već konstatovali da u mestima Banatsko Novo Selo i Lokve postoje tri grupe stanovništva: oltenska, banatska i erdeljska.

Kao što je već rečeno, Oltenci koji dolaze iz severozapadne Oltenije imaju zajedničku dijalekatsku bazu sa Banaćanima, tako da jedan broj jezičkih osobina, koje su identične sa banatskim govorima, postoji još iz perioda delovanja zajedničke jezičke osnove, dakle pre dolaska Oltenaca u Banat i ne predstavlja banatske pozajmice u njihovom govoru. Kasnije, usled promena na političkoj sceni Balkana, dolazi do drugačije raspodele teritorije naseljene rumunskim življem, što je imalo kao posledicu raspad zajedničke severo-oltensko-banatske lingvističke baze, te govori severozapadne Oltenije nastavljaju samostalno evoluciju. Budući da je ovaj deo Oltenije limitrofna zona sa Banatom, govori severozapadne Oltenije su bili podvrgnuti dvojakom uticaju: uticaju banatskog dijalekta s jedne strane, sa kojim ovi govori imaju genetsku srodnost, i uticaju muntenskih govora, sa kojima su bili u neposrednom teritorijalnom i lingvističkom kontaktu. Može se reći da, sagledani u celini, oltenski govori predstavljaju prelaz između banatskih i muntenskih govora.

Zbog zamršenih istorijsko-političkih odnosa između Banata i Oltenije, sa posledicama na jezički sistem ovih tipova govora, često je vrlo teško sa preciznošću izvršiti klasifikaciju banatskih i oltenskih jezičkih osobina, i to iz dva realna razloga: prvo, ne postoje pisani dokumenti iz severozapadnog dela Oltenije (pisani dokumenti sa teritorije Oltenije kojima se filolozi služe u analizi jezičkih fakata potiču uglavnom iz centralne i istočne Oltenije) u periodu do XVIII veka, do

Scanned with OKEN Scanner

kada su svi Oltenci bili na istom geografskom prostoru i drugo, možda još važnije, nisu bila sprovedena nikakva dijalektološka istraživanja tih govora sve do kraja XIX veka, te nije bila ni na koji način zabeležena jezička realnost na terenu u periodu kada su oltenski govori bili van uticaja banatskih govora.

Stoga, smatrali smo autentično oltenskim sve jezičke elemente koji su identični sa banatskim, ali su kao takvi registrovani i u govorima severozapadne Oltenije, sa izuzetkom onih elemenata koji se beleže na vrlo malom broju izolovanih tačaka, uz samu granicu sa Banatom. Takvi elementi se s pravom mogu pripisati banatskom uticaju.

Ne treba posebno spomenuti da je u istraživanju aktuelnog stanja u oltenskim govorima Južnog Banata, od naročitog značaja ono što je u njima autentično oltensko, očuvano od najstarijih vremena do sada i što im daje individualnost u sklopu rumunskih govora Banata.

Iako nam nije namera da pišemo istoriju evolucije ovih govora, ipak mislimo da je potrebno da odredimo njihov položaj prema ostalim rumunskim govorima, pa smo pribegli materijalu iz istorije jezika da bismo objasnili pojavu i dokazali poreklo pojedinih jezičkih fakata.

Prilikom sistematizovanja građe konstatovali smo u više navrata da ima mnogo sličnosti sa banatskim govorima, ali trudili smo se koliko je god bilo moguće da akcenat stavljamo na razlike, na ono što predstavlja odstupanje ovih govora od banatskih, mada smo često morali da dotaknemo i ono što je u njima jednako, kako bismo dali potpunu sliku grupe oltenskih govora.

Za ispitivanje pravaca razvoja jezičke građe od velikog je značaja i stvarno, materijalno kretanje stanovništva iz jedne oblasti u drugu, njegovo mešanje sa stanovnicima drugih krajeva i učešće u toj mešavini različitih etničkih grupa. Rezultati jezičkog ispitivanja i takođe etno-antropogeografskog, treba da se poklapaju i uzajamno dopunjuju.

Materijal koji nam u ovom pravcu stoji na raspolaganju, nije dovoljan da nam da potpunu sliku o pomenutim odnosima. Jezički materijal, sam za sebe, pomaže ovde više da se takva pitanja formulišu i utvrde. Jer tamo, gde nešto i znamo o migracijama i maticama iz kojih su potekle, to znamo samo za poslednjih dvesta godina, a to je nedovoljno. Sve što se zna o ranijim etničkim elementima tako je nepouzdano, da se

Scanned with OKEN Scanner

ne može smatrati za ozbiljan naučni materijal. Međutim i ono što znamo nije bez interesa, jer u manjoj ili većoj meri potvrđuje rezultate dobivene analizom podataka prikupljenih na terenu.

Bilo bi vrlo značajno kada bismo ove opšte rezultate o razvitku ovih govora mogli da potvrdimo i podacima iz pisanih spomenika. Ali, kao što je poznato, takvih je spomenika do danas vrlo malo. Pa i vrednost onih, koji nam stoje na raspolaganju, nije jednaka.

Prilikom analize jezičke građe ustanovili smo da su se u procesu banatizacije, kojem su bili podvrgnuti više od 200 godina, oltenski govori iz ova tri mesta različito ponašali i pokazali različit stepen otpornosti na banatske elemente.

Najveće razlike između pomenutih govora oltenskog porekla i banatskih govora javljaju se na fonetskom planu. Tu su Oltenci sačuvali veliki broj autentičnih elemenata koji su se održali u jeziku uprkos snažnom uticaju okolnih banatskih govora.

Na morfosintaksičkom planu javljaju se znatno manje razlike između oltenskih i banatskih govora, budući da je morfologija najstabilniji jezički nivo, te su odstupanja od zajedničke morfološke baze veoma mala, a zajednički elementi mnogobrojni.

Najizrazitije razlike između oltenskih oblika s jedne strane i govora Oltenije s druge strane javljaju se u kategoriji glagola, gde beležimo niz osobina u oltenskim govorima koje su po svoj prilici usvojene u kontaktu sa Banaćanima. Ovi govori su često obrazovali nove kategorije oblika koji su neki put delimično, a neki put i potpuno istisnuli iz upotrebe oblike koji su se nekad upotrebljavali u muntenskom dijalektu.

U ovom pregledu se nismo mogli ograničiti na ispitivanje čisto i isključivo morfoloških elemenata, već smo se pozivali i na fonetske, jer je često krajnji uzrok promena u morfološkim oblicima bio fonetske prirode.

Hoćemo ovde da ukažemo na značaj bilingvizma za evoluciju i konturisanje svih rumunskih govora Banata. Udeo srpskog jezika u formiranju nekih konstrukcija je veliki i nismo mogli da budemo iscrpni u istorijskom i savremenom sagledavanju pojedinih jezičkih elemenata. Faktori koji utiču na pozajmljivanje srpskih elemenata u ove govore su najčešće vanlingvističke prirode: geografski faktori - direktni kontakti

Scanned with OKEN Scanner

ovih jezičkih grupa, zajednički život u istom naselju, na istim prostorima, jednom rečju prostorna bliskost stanovništva, psihološki - svest da Rumuni žive ovde i treba da znaju jezik većinskog stanovništva, radi ravnopravnog učešća u društvenom životu, zatim socijalno -ekonomski, a to podrazumeva isti način života, iste civilizacijske tokove kojima su obuhvaćeni svi stanovnici jednog areala, bez obzira na nacionalnu pripadnost, pa najzad i ista tradicija prožeta svešću o pravoslavlju. Svi ovi faktori se reflektuju i na lingvističkom planu i dovode neminovno do infiltracije srpskih elemenata u rumunske govore.

Pristupajući sintetičkom rezimiranju dosadašnjeg izučavanja govora oltenskog porekla, u ovom radu smo pokušali da damo osnovne konture ovog tipa govora sa teritorije Južnog Banata, bez pretenzija na iscrpnost, jer navedeni i objašnjeni primeri predstavljaju samo deo osobenog inventara govora oltenskog tipa. Opšti zaključak koji se može izneti na osnovu izloženog materijala jeste da su oltenski govori uspeli, uprkos dvovekovnoj izolaciji od matičnih govora, da u velikoj meri sačuvaju svoju autentičnost i individualnost.

Nadajmo se da će ovaj rad biti samo polazna osnova za sve koji su zainteresovani za dijalektologiju uopšte na ovom terenu, a posebno za one koji žele da se bave istraživanjima rumunskih govora Banata, te da ovu problematiku sagledaju sa drugog aspekta i da nastave rad u istraživanju ovih govora, kome smo mi dali svoj prilog.

Scanned with OKEN Scanner

SUMMARY

DIALECTS OF OLTENIAN ORIGIN IN THE SOUTH BANAT

The aim of this investigation was to estimate phonetic, morphosyntactic and lexical characteristics of Romanian dialects of Oltenian origin in the area of Banat Country. Inhabitants of Oltenian origin settled in this part of Banat live even now in three villages: Banatsko Novo Selo, Lokve and Straža. Their origin traced back to northwestern parts of Oltenia (Countries of Gorj and Mehedinți).

Materials collected according to the questionnaires for the registered dialects indicated the following characteristics:

1. Most characteristics of the Oltenian origin were saved on the phonetic levels with innovated phonemes brought from the home languages, like **i** (<**n**), **z** (<**dz**), evolution of a fricative consonant sound j, saving of the archaic diphthong ea, changes of the vowels e, i into vowels of the middle position **a**, **i** as well as the hard pronunciation of the consonants **t**, **s**, **z**.

2. Morphosyntactic analyses indicated few differences related to Oltenian dialects in home lands. Differences at this level are first of all based on those in phonetic structure of some word kinds. One of more important differences is the usage of perfect tenses in Oltenian dialects in Banat, on the contrary to those in Oltenia where the simple perfect tenses are still very active.

Scanned with OKEN Scanner

HĂRȚI DIALECTALE

Harta nr. 1

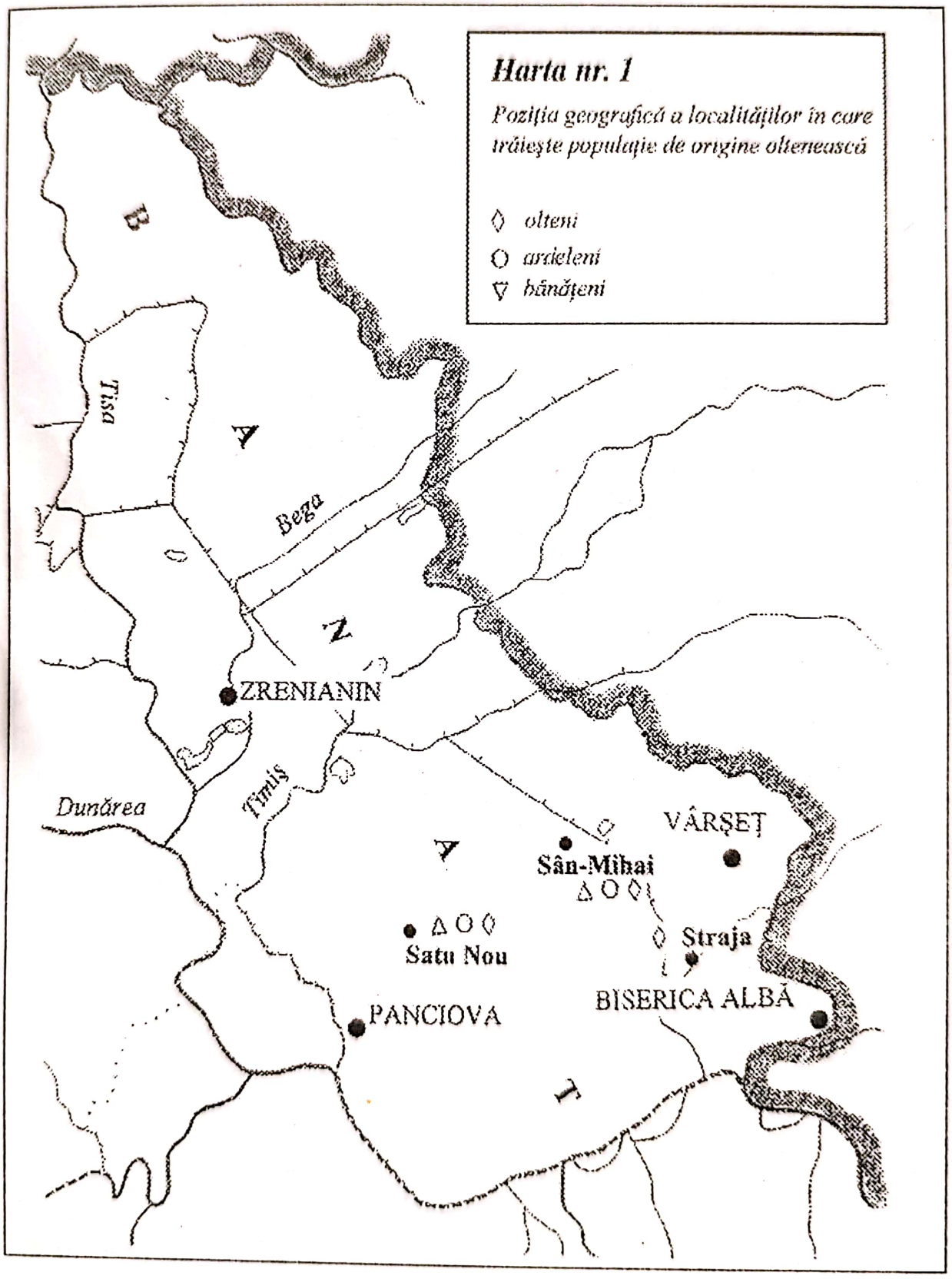

Scanned with OKEN Scanner

Harta nr. 2

Scanned with OKEN Scanner

Harta nr. 3

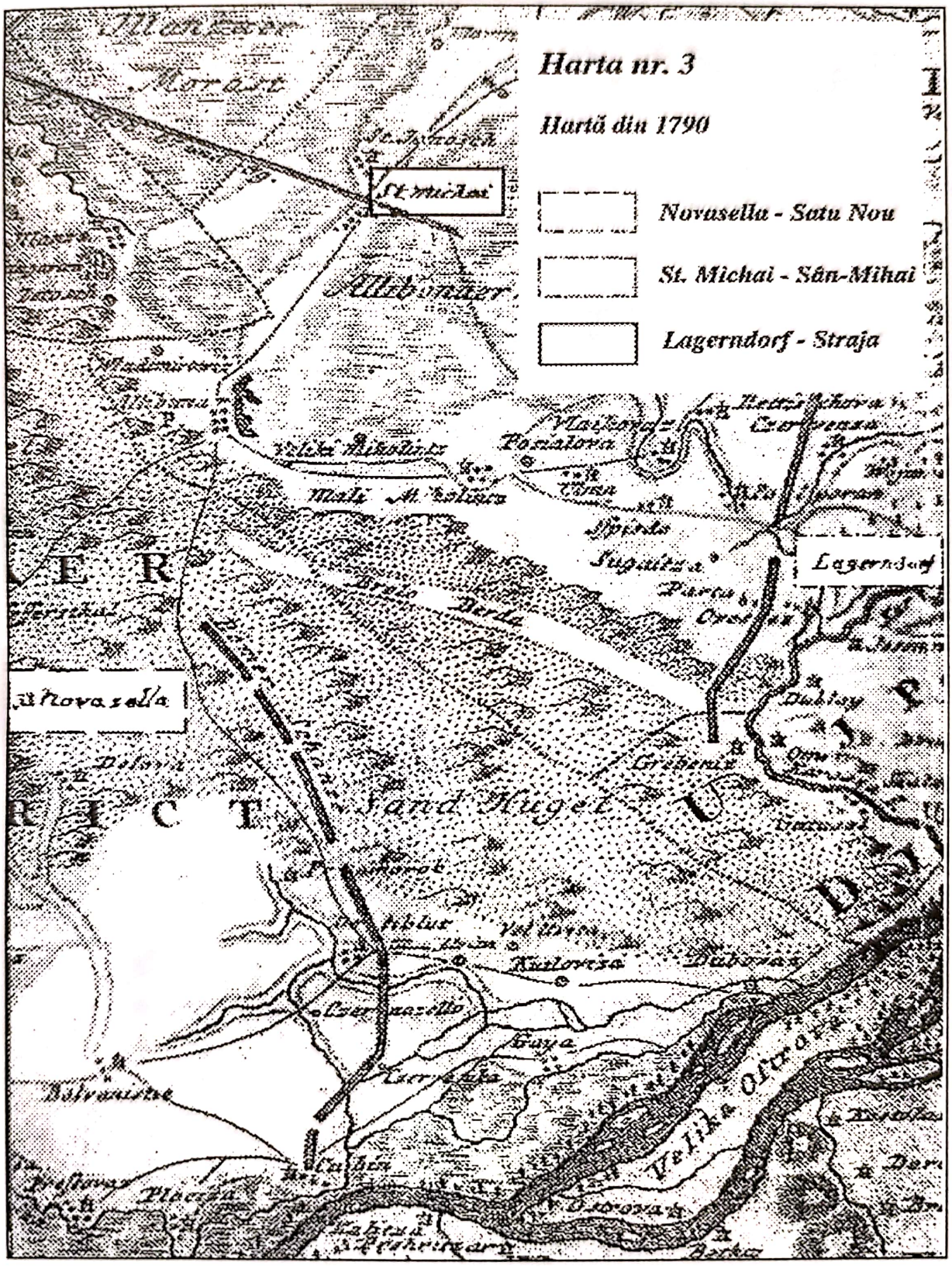

Scanned with OKEN Scanner

Harta nr. 4

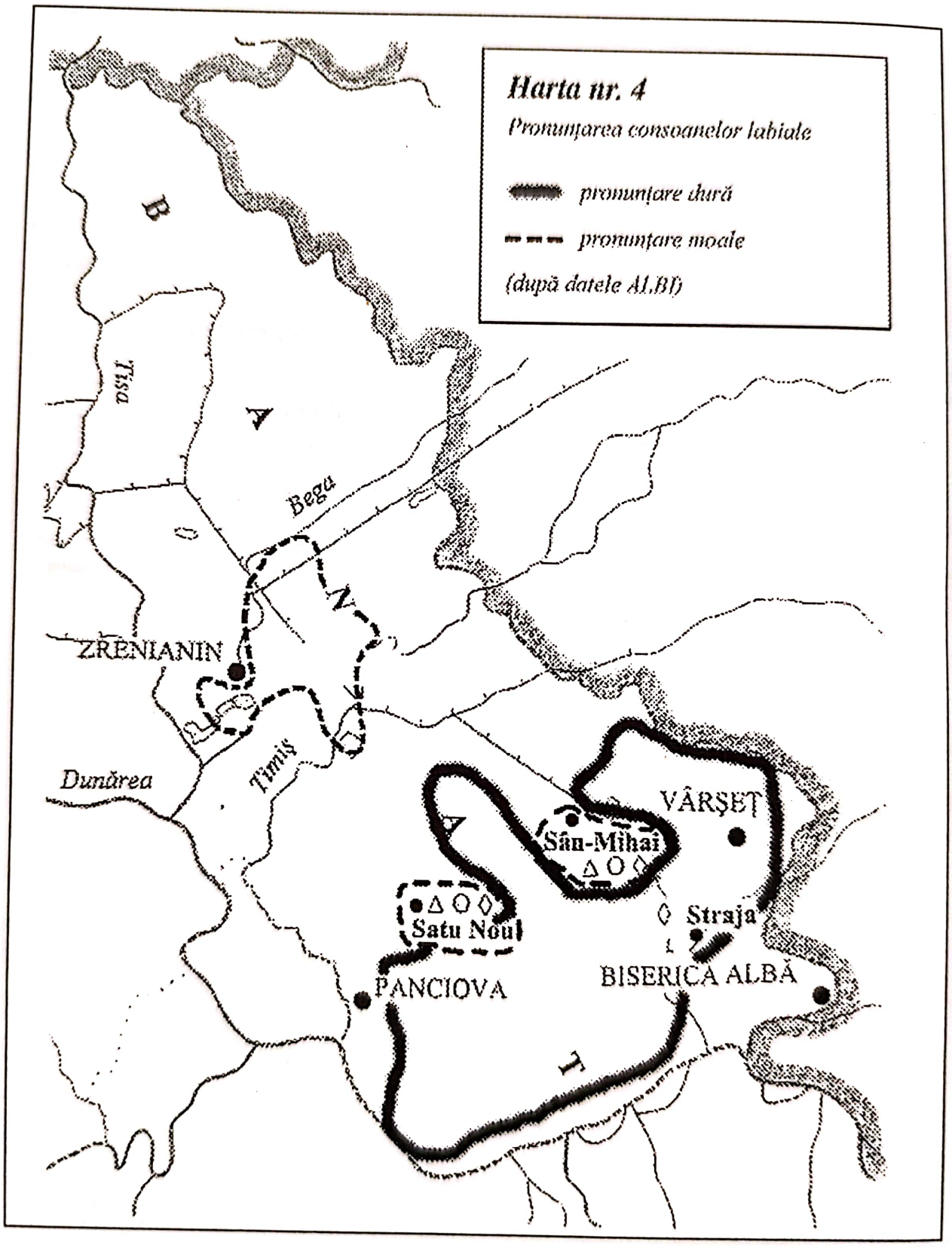

BIBLIOTECA JUDEȚEANĂ „GH. ASACHI" IAȘI

Scanned with OKEN Scanner

CUPRINS

CUVÂNT ÎNAINTE 5

PRECIZĂRI PRELIMINARE 7
Siglele şi sistemul de transcriere fonetică 13
Sistemul de transcriere fonetică 14
Literatura de specialitate relevantă pentru cercetarea graiurilor româneşti din Banatul de Sud 16
Studii şi articole despre graiurile româneşti din Banat 18
Bibliografia editată în România 24
Atlasele lingvistice 25

BĂNĂȚENII ŞI OLTENII 27
Curente migratoare pe relația Oltenia - Banat 27
Înființarea şi dezvoltarea localităților 30
Satu-Nou 30
Locve – Sân-Mihai 32
Straja 34

GRAIURILE OLTENEŞTI ŞI RAPORTUL LOR FAȚĂ DE GRAIURILE BĂNĂȚENE 35
Particularitățile lingvistice ale subdialectului muntean 35
Trăsăturile subdialectului bănățean 37
Fonetica 38
Morfologia 39

INDIVIDUALITATEA GRAIURILOR OLTENEŞTI DIN BANATUL DE SUD 40
PARTICULARITĂȚI FONETICE 40
Fonetisme oltenești 41
Tratamentul vocalei *a* 41
Vocala *e* 44
Diftongul arhaic *ea* în graiul din Satu-Nou 44

Scanned with OKEN Scanner

Procesul de reducere a diftongului *ea* la *a* în graiul din Satu-Nou 51
Diftongarea lui *e* la *ie* 52

PARTICULARITĂȚI CONSONANTICE 55
Evoluția africatei arhaice *dz* 55
Evoluția consoanei *n* în graiurile oltenești 59
Palatalizarea consoanelor 66
Palatalizarea dentalelor 66
Fricativizarea africatelor 67

MORFOSINTAXA GRAIURILOR OLTENEȘTI DIN BANATUL DE SUD 72
Substantivul și determinantele lui 73
Formarea pluralului substantivelor 75
Evoluția determinantui latinesc *ille* în graiurile oltenești 85
Construcțiile analitice și sintetice de dativ și genitiv 85
Evoluția determinantului latin *ille* în funcție de articol și adjectiv pronominal demonstrativ 88
Articolul nehotărât *niște* 91
Adjectivul 92
Pronumele 93
Verbul 98
Diateza verbală 99
Adverbul 102
Prepoziția 103

CONCLUZII 105
TEXTE DIALECTALE 111
BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ 119
REZIME 123
SUMMARY 131
HĂRȚI DIALECTALE 133

Scanned with OKEN Scanner

Romanţa Iovanovici
GRAIURILE OLTENEŞTI DIN BANATUL DE SUD

Biblioteca de eseuri, studii, istorie literară, antologii ESILA
a fost întemeiată în anul 1988.
Colecţia de studii

Carte apărută cu sprijinul Secretariatului Provincial pentru Învăţământ şi Cultură din Voivodina.

CASA DE PRESĂ ŞI EDITURĂ *LIBERTATEA*
PANCIOVA

Director: Nicu CIOBANU

EDITURA *LIBERTATEA*
Redactor responsabil: Vasa BARBU

Referent: prof. dr. Marina PUIA BĂDESCU

Coperta: Vasa BARBU

Tipografia: KriMEL
Budisava, 2006

ISBN 86-7001-178-6

Scanned with OKEN Scanner

Pornind de la ideea că limba vorbită de românii din Voivodina reprezintă un tezaur ascuns şi încă neexplorat şi că poate oferi nenumărate posibilităţi de interpetare a materialului lingvistic, **conf. dr. Romanţa Iovanovici** încearcă să examineze, în perspectivă sincronică, particularităţile graiurilor româneşti vorbite în trei localităţi din Banatul de Sud: Satu-Nou, Sân-Mihai şi Straja, cu accentul pe elementul oltenesc din cele trei graiuri locale.

Analiza materialului dialectal este axată pe două compartimente: fonetică şi morfosintaxă, în ele fiind selectate doar acele particularităţi care sunt mai cuprinzătoare şi cele mai elocvente pentru argumentarea unor constatări la care autoarea a ajuns în urma elaborării materialului dialectal.

Bazându-se pe analiza faptelor de limbă în cadrul spaţiu dialectal limitat la trei graiuri locale, area este preocupată de sistematizarea materialului prin expunerea comparativ-contrastivă a particularităţilor de grai oltenesc, raportat la graiurile bănăţene vorbite în acelaşi spaţiu lingvistic, constatând că la nivel fonetic diferenţierile sunt mai mari, uneori esenţiale, în timp ce în compartimentul morfosintactic sunt semnalate deosebiri de nuanţă, dar care sprijină ideea că oltenii au păstrat multe dintre particularităţile de limbă moştenite din ţara de baştină.

Texte dialectale înregistrate în anchetele pe teren şi trecute în finalul lucrării, vin să întregească ideea de individualitate a celor trei graiuri.

Prof. dr. Marina PUIA-BĂDESCU

ISBN 86-7001-178-6

9 788670 011786

Scanned with OKEN Scanner